

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZS IMRE JÓZSEF
DEGENFELD SÁNDOR
DEMÉNY PÉTER
FARKAS IBOLYA
FAZAKAS BARNA
GREGUS ZOLTÁN
HANULA ZSOLT
KESZEG ANNA
KOVÁCS ÁGNES MELINDA
KRUSOVSKY DÉNES
MAGYARI NÁNDOR LÁSZLÓ
MURÁDIN JENŐ
NAGY MIKLÓS KUND
PÉTER LÁSZLÓ
SZÓKE LÁSZLÓ
TAMÁS PÁL
TÉGLÁS ERNŐ
UNGVÁRI ZRÍNYI IMRE
VALERIE WAYNE

9

A FÉLELEM KULTÚRÁJA

III. FOLYAM
2011.
SZEPTEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXII/9. • 2011. SZEPTEMBER

TARTALOM

PÉTER LÁSZLÓ • Atipikus vagy posztglobális terrorizmus?	3
TAMÁS PÁL • A jó rendőrség: utópia egy szolgáltatásról?	12
VISKY ANDRÁS • József és testvérei (<i>vers</i>)	25
UNGVÁRI ZRÍNYI IMRE • A félelem kultúrája és az ember önértelmezése	27
„A célcsoport minden olyan személy, aki lélegzik” (<i>Ankét kolozsvári pszichoterapeuták részvételével. Plesek Zoltán Ákos kérdéseire válaszol Laura Budiu, Silviu Gherman, Mattis Teutsch László, Adelina Mureşan</i>)	34
DEMÉNY PÉTER • Hamu (<i>vers</i>)	43
KRUSOVSZKY DÉNES • Fiú sebesült macskával, A csontkáporna (<i>versek</i>)	44
SZŐKE LÁSZLÓ • A civil újságírás a félelem ellen (<i>Kérdezett Balázs Imre József</i>)	45
MAGYARI NÁNDOR LÁSZLÓ • Romák a székely skanzenben	51
PAPP-ZAKOR ILKA • Tegyük (<i>próza</i>)	58
HANULA ZSOLT • Hazaút (<i>próza</i>)	61
GREGUS ZOLTÁN • Mi történik a végeken, de a rendszer gyomrában?	65
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Tízmondatosok a félelem helyeiről	71
KESZEG ANNA • Félelem és reszketés a fiktív gyakorlatban	77
■ TOLL	
DEGENFELD SÁNDOR • A magyar–kínai kapcsolatok jelentősége	80
■ HISTÓRIA	
MURÁDIN JENŐ • Barabás Miklós a reformkori Kolozsváron	81
■ VILÁGABLAK	
VALERIE WAYNE • Kis fény (<i>Fenyvesi Anna fordítása</i>)	86
■ MŰHELY	
FARKAS IBOLYA • „Megkeresni azt az embert, akit a szerep rejt” (<i>Kérdezett Nagy Miklós Kund</i>)	98

■ KÖZELKÉP

KOVÁCS ÁGNES MELINDA – TÉGLÁS ERNŐ • A „mentalizáció” eredete107

■ TÉKA

ZSGMOND ANDREA • A színház és a szavak (*Mozgó könyv*)116

KOVÁCS FLÓRA • Együtt mondás, együtt írás119

SZILÁGYI ZSOLT • A „történet-író” drámája121

■ ABSTRACTS128

■ KÉP

FAZAKAS BARNA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ **A szerkesztőség tagjai:** CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** MÁRTON LEVENTE ATTILA

■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR ■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Román Művelődésügyi és Örökségvédelmi Minisztérium, és az Új Budapest Filmstúdió.

■ A bukaresti Oktatási és Kutatási Minisztérium Országos Akkreditációs Tanácsa (CNCSIS) által (B) tudományosnak minősített folyóirat. ■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52. Telefon: 0264-375-035; 0264-432-154; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400304 Cluj, c.p. 273, Románia; Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii și Patrimoniului Național

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284). ■ **ISSN: 1222-8338**

PÉTER LÁSZLÓ

ATIPIKUS VAGY POSZTGLOBÁLIS TERRORIZMUS?

A jelenség színeváltozásai a Breivik-eset kapcsán

Bevezető

■ Július huszonkettedikén Norvégiát és egyben az egész világot rendkívül súlyos hír rázta meg: bomba robbant Oslo belvárosában, éppen a Norvég Miniszterelnöki Hivatal és az Olajminisztérium közvetlen közelében. Az első helyszíni képeken megrongálódott épületek, törött ablakok, gomolygó füst, a helyszínen ijedten támolygó, sérült emberek látszottak. Miközben a globális médiában a szakértők az áldozatok lehetséges számáról, a potenciális elkövetők kilétéről, valamint az indítékokról vitatkoztak, újabb szörnyű információ érkezett: egy politikai nyári egyetem táborhelyén lövöldözés folyik, a valószínűsíthető áldozatok száma folyamatosan növekszik. Kezdetben az Al-Kaida neve merült fel, bár a modus operandival valami „mégsem volt rendjén”: az események folyama és logikája nem a 9/11 (New York), 3/11 (Madrid/Atocha) vagy a 7/7 (London) esetében érvényes mintát követte.

Viszonylag hamar kiderült, mi is történt: egy magányos norvég, miután felrobbantotta a városközpontban hagyott és műtrágyából házilag készített bombával telepakolt autóját, rendőrháza öltözve a közeli Utöya szigetre utazott, ahol a Munkáspárt szabadegyetemén lévő fiatalok között szabályos másfél órás mészárlást vitt véghez. A két „akciónak” összesen hetvenhét halálos áldozata és kilencvenhét sérültje volt – egy meglepett és elkeresedésbe kergetett nemzet, illetve a látottaknak könnyen hinni nem akaró világ mellett.

Jelen írásban egyrészt arra vállalkozunk, hogy szociológiai szempontból a terrorizmus jelenségét

A Breivik-ügy nem csupán sokkolta a norvég társadalmat, hanem kihatással volt a kormányzat működésére és hosszabb távon az emberek bizalom- és biztonságérzetére is. Módosultak általa a félelemfaktorok, illetve hozzájárult a Paradicsom-illúzió szertefoszlásához.

meghatározzuk, alapvonásainak változásait megrajzoljuk. Másrészt pedig arra teszünk kísérletet, hogy a Breivik névvel fémjelzett terrorista akciót tipizáljuk. Valójában egy lehetséges elméleti és empirikus értelmezési keret kidolgozásához szeretnénk hozzájárulni.

A továbbiakban a tanulmányunk alapját képező módszertani és elméleti alapvetéseket tisztázzuk, majd a terrorizmus lehetséges meghatározásai és típusainak vázolója után a Breivik-akciót kísérreljük meg tipizálni (hipotetikus jelleggel). Írásunkat következtetésekkel zárjuk.

Módszertani vonatkozások, érvényességi keretek

■ Tanulmányunk első része elméleti jellegű. Ebben a terrorizmusra vonatkozó szociológiai szakirodalmat mutatjuk be tömören, a szóban forgó jelenség meghatározására és változására vonatkozóan. Mindezt abból a célból, hogy a Breivik-féle terrorista akció értelmezéséhez szükséges fogalmakat és koncepciókat prezentálhassuk. A második – eredetibb – rész (típusalkotás) alapja empirikus: az elkövető által elkészített és közreadott manifesztum, illetve a hivatalos forrásokból származó tájékoztatók tartomelemzésén alapszik. Az 1518 oldalas manifesztum eredeti címe: *2083: A European Declaration of Independence*; ez a terrorista által kiadott hitvallás véleményünk szerint alkalmas arra, hogy olyan információkkal szolgáljon, amelyek az eset értelmezéséhez a kulcsot képezik – a hivatalos nyilatkozatok mellett. (Tudatában vagyunk annak, hogy a kérdésben rendelkezésre álló információk korlátozottak, helyenként pontatlanok és nem is teljeseek. Mindezek ellenére úgy gondoljuk, vállalkozásunkhoz az alapvetően szükséges adatokat mégis biztosítják.)

Általános elméleti keretek és fogódzók

■ A jelenkori társadalmakban három fő félelemforrás létezik. A *természeti katasztrófák*, a *technológiai veszélyek* és végül, de nem utolsósorban a *terrorizmus* (Beck 2003; Posner 2004) képezik azokat a kockázatokat, amelyekről a többség tart, adott esetben retteg (újabban a gazdasági válság is belépett az aggodalomra okot adó tényezők sorába). A leselkedő természeti katasztrófákat a hírhedt *Katrina* és a *cunami* példái, a technológiaiakat a *Csernobil* és részben a *Y2K* (az évezredváltás és számítógépes dátumrögzítés vélt problémája), a terrorizmust pedig a *9/11* fémjelzi és szimbolizálja legjobban.

A terrorizmus a nyugati világban különösképpen kockázatosnak tekintett, hiszen előidézheti a másik két kockázat bármelyikét: természeti katasztrófát okozhat például egy vízgűjtőtógát felrobbantásával, illetve technológiai, ha atomerőművet röpít a levegőbe, vagy éppenséggel létfontosságú szervereket von ellenőrzése alá (mondjuk egy katonai vagy légi támaszponton).

Ebben a tanulmányban követett alapállásunk szerint a *terrorizmus modern társadalmi termék*. Terrorizmusról (legalábbis annak mai, megszokott és tudományos értelmében) csak a modern társadalomban beszélhetünk, hiszen csak itt jöttek létre azok a strukturális, jogi és politikai feltételek, amelyek a jelenséget egyáltalán életre hívhatták és működtetik. Továbbá másik alaptézisünk, hogy a *terrorizmus társadalmi probléma*, vagyis a normális társadalmi élet formáit számos ponton negatívan érinti. A Breivik-ügy nem csupán sokkolta a norvég társadalmat, hanem kihatással volt a tőzsdeindexek alakulására, a kormányzat működésére és hosszabb távon az emberek bizalom- és biztonságérzetére, mindennapi viselkedésére is. Módosultak általa a félelemfaktorok, illetve hozzájárult a Paradicsom-illúzió szertefoszlásához.

Továbbá úgy tartjuk, a *terrorizmus egy relatív társadalmi jelenség*, mert fenomenológiai megítélése (jelentése) időben és társadalmanként változó. Jelentése mindig

a konkrét társadalmi, politikai és történeti tényezők komplex kölcsönhatásának függvénye (Suter 2007). A norvég terrorista minden józan érzésű ember számára egy fanatikus gyilkos, de bizonyára vannak olyan szélsőséges csoportok, amelyek szemében hősnak számít, tette pedig bocsánatosnak – mindez vonatkoztatási rendszer függvénye.

Végül úgy tartjuk, hogy a *terrorizmus politikai jellegű*, célja a fennálló állapotok valamilyen irányba való megváltoztatása, egy (rendszerint statisztikailag kisebbséget alkotó) társadalmi csoport érdekeinek az erőszakos érvényesítése. A továbbiakban nézzük meg, hogyan határozható meg a terrorizmus, és jellege hogyan változott az idők során (részletesen lásd Péter 2009, 166–204.).

Terrorizmus és társadalmi változás

Legalitás és erőszak a modern társadalomban

■ Korábban említettük, hogy a terrorizmus modern termék; terrorista jellegű harci cselekvések az emberiség történetének korai szakaszában is jelen voltak. (Számos példát hozhatnánk fel; ezeket premodern vagy prototerrorizmusnak nevezzük.) Úgy tartjuk, hogy a terrorizmus kérdésköre mint társadalmi jelenség, a modernizáció következtében bontakozott ki és nyerte el társadalmi jelentőségét (ami aztán tovább növekedett a posztmodernizáció és a globalizáció nyomán, és a Breivik-ügy kapcsán látszik újra átalakulni).

A modern társadalom létrejöttével az erőszak természete és státusa is gyökeresen megváltozott, akárcsak a bevett hadviselési formák. A modern társadalom egy centralizált, erős politikai hatalommal rendelkező államot jelent. Az állam (amitől elvált a társadalom mint szabad emberek önkéntes társulása) egyetlen politikai testbe integrálta a népességet, amelynek állampolgárságot adott. Cserében két fontos dolgot várt el (amellett, hogy időben fizesse be az adót, és a sorköteles menjen el katonának): egyrészt lojalitást, vagyis hogy neki, az ő parancsainak engedelmeskedjék, azokat fogadja el és kövesse, másrészt pedig hogy az állam intézményrendszerét és ezzel implicite a parancs-megfogalmazás lehetőségét és kompetenciáját az állampolgárok tekintsék jogosnak, helyénvalónak, más szavakkal legitimnek. A második elvárás tehát a legitimitás igénye. Mindezek az alapjai a demokratikus jogállamnak, amelyben a legális-racionális uralom formája a meghatározó – szemben a premodern rendi társadalom tradicionális vagy karizmatikus uralmi típusával (lásd Weber 1987).

A modern állam tehát egy központosított (nemzet)állam, amelynek fizikai-földrajzi határai vannak; azon belül világosak a törvények, vagyis a jogok és köteleességek rendszere, amiket el is számoltatnak megsértésük esetében. A modern állam szubjektuma a nemzet mint közösség, és ez leginkább a közös nyelvben és kultúrában ölt testet. A premodern társadalmi viszonyokhoz képest tárgyunk szempontjából egy igencsak releváns vonatkozást kell még kiemelnünk. Nevezetesen, hogy a lazán központosított premodern agrártársadalmaktól eltérően a modern korban a társadalmi erőszak állami monopóliummá válik (Weber 1987). Azaz amíg a középkorban az arisztokrácia képviselői a vazallitás logikáját követve saját célra fenntarthatnak (és rendszerint fenn is tartottak, vagy ha kellett, gyorsan verbuváltak) harcos seereket, amelyeket szükség esetén bevethettek (gyakran a másik arisztokrata ellen, lásd például az angliai Rózsák Háborúját a középkorban), addig a modern társadalomban mindezt többé már nem tehették meg. Az állam intézménye kizárólagos joggal (kompetenciával) rendelkezik a legitim erőszak alkalmazása terén a saját állampolgárai, illetve más nemzetállamok ellen. A legitim erőszak a törvények által szabályozott módon történő erőszakalkalmazást jelenti, és erre is csak végső esetben kerülhet sor (Péter 2009, 169).

Magyarán csak intézményeken keresztül ellenőrzött állam tarthat fenn törvényesen katonaságot, rendőrséget, titkosszolgálatokat, csendőrséget, határőrséget, adóhivatalt. Ezzel a modernitás meghatározta az erőszak legitim és illegitim státusát, azok alkalmazásának legitim vagy illegitim állapotát. Az erőszak feletti állammonopólium kontextusában a társadalom egyik csoportja sem indíthat legitim módon harcot vagy háborút egy másik csoport vagy maga az állam ellen; de más állam ellen sem (uo.).

Ha mégis, akkor illegitim az erőszakhasználat: az esetek többségében ez terrorizmusnak számít – Breivik magánember, akinek semmiféle legitim erőszakhoz való joga nem volt; ezt rendőrruhával álcázta, tudatosan félrevezetve áldozatait.

Terrorizmus – lehetséges meghatározások

■ Tanulmányunk tárgyát legegyszerűbben úgy definiálhatnánk mint bármiféle illegitim erőszak használata, bárki ellen. Egy taktika, egy harcmodor (Burke 2007). Gyakorlatiasabb az a meghatározás, amelyik felsorolja azokat az aktusokat, amelyeket terroristák szoktak elkövetni (Henslin 2004). Leggyakrabban: emberrablás (ennek legitim formája az őrizetbe vétel), túszejtés (vs. letartóztatás), repülőeltérítés (vs. feltartóztatás), robbantás (hatástalanítás), gyilkosság (likvidálás). Ilyen konkrétabb meghatározással szolgál Haechling (2000) is. Szerinte a terrorizmus nem egyéb, mint politikai célból fenntartott illegális erőszakhasználat, amelyik gyilkosság, emberrablás és robbantás formáját ölti.

Martin (2004) szerint, aki elsősorban a napjainkra érvényes újterrorizmus jelenségére alkalmazza a fogalmat, a terrorizmus „politikailag motivált erőszak minimálisan olyan védett puha célpontok (*soft nodes*) ellen, mint például civilek vagy passzív katonai egységek” (Martin 2004, 335.). Ehhez nagyon hasonlít a Hamm által adott definíció: „illegális erőszak vagy azzal való fenyegetőzés emberi vagy más célpontok ellen (Hamm 1994, 178. – idézi Martin 2004, 357.). Vagy a terrorizmus „politikai jellegű, különféle formát öltő erőszak, amelyet a közösség egészének vagy egy részének az elrettentése és a figyelmének felkeltése céljából alkalmaznak” (Heymann 1998, 3.). Igen hasonló a Miller (2004) által adott definíció is, miszerint „az erőszak szisztematikus alkalmazása a népesség megfélemlítése érdekében politikai célokból”. Az amerikai hatóság, a United States of America State Code szerint a terrorizmus szubnacionális vagy illegális társadalmi csoport általi, nem harcoló (*non-combatant*) felek ellen tervszerűen elkövetett erőszak. Mi a továbbiakban a Jenkins által adott meghatározást fogjuk alkalmazni; ez pedig a következőket tartalmazza: „erőszak politikai célokból történő alkalmazása vagy azzal való fenyegetőzés egy bizonytalan és félelemtelmi légkör kialakítása érdekében” (Jenkins 2000, 3138.).

Az idézett felvetésekben közös, hogy elsősorban a nyugati, demokratikus társadalmi viszonyok kontextusában van értelmük. Ott releváns, ahol pluralista politikai berendezkedés működik, és az állampolgárok számos legitim eszközzel és úton ki tudják fejezni akarataikat; ahol a tolerancia, a szólás-, a sajtó- és a véleményszabadság alkotmányosan garantált, ahol a konszenzusos konfliktusmegoldás mechanizmusai az elsődlegesek, ahol a közvélemény jelöli ki a kormányzat cselekvéseinek lehetséges korlátait; ahol a hatóságoktól való félelem nem mindennapos életérzés. Másik közös elem: a terrorizmust politikai jellegűnek tekintik. Tág értelemben természetesen minden közre vonatkozó tematizálás és megoldási javaslat természetesen politikai természetű (Heller 1992); a terroristák sem kivételek. További közös elemek az erőszak, a politikai motiváció, valamint a félelem és rettenet generálása.

A terrorizmus színváltozásai – klasszikus és új terrorizmusok

■ Ha általános társadalmi-környezeti szempontok szerint akarjuk a terrorizmust tipologizálni, akkor durván két fő típust ragadhatunk meg – legalábbis a Breivik-ügy

bekövetkeztéig. Mindkettőnek más a környezete; a klasszikus és az újterrorizmus két fő osztálya közötti analitikus megkülönböztetés a kronológiai ismérv mellett a célok, a terrorista-kultúra, a kiemelt célpontok, valamint a szervezet működési logikája és struktúrája. Mindkettőnek számos alfaja van, ezekre most nem térünk ki. A klasszikus terrorizmus elsősorban a hidegháborúra jellemző, az újterrorizmus pedig a globalizáció kontextusában kibontakozott jelenség. Mielőtt a Breivik-féle akciót megkísérelnénk valahová besorolni, vessünk ezekre egy pillantást.

A klasszikus terrorizmus

■ A hidegháború alatt a két tömb (Nyugat versus Kelet) tagjai igyekeztek a másikat ideológiai és politikai vonalon *feltartóztatni* (befolyását csökkenteni), a saját befolyást pedig *kiterjeszteni*, elsősorban a harmadik világban, ahol maguknak megbízható szövetségeseket szereztek (a katonai fegyverkezési verseny fokozása mellett) (Kennedy 1992, 353–363.). Ez képezi a hidegháború lényegét. A frissen felszabadult volt gyarmatok a harmadik világban (a posztkolonializmus idején) jó terepet biztosítottak a két fél befolyásának kiterjesztésére (ezért nevezik sokan ezt neokolonializmusnak, lásd Fischer 1992). Magyarán a két tömb a másikat akarta a maga javára befolyásolni, s ha ez nem ment, akkor a világ többi részén növelni a saját befolyását. Ezt a fajta versenyt az atomháború várható kimenetele miatt egymás között nem vívhatták meg fegyveresen, a harmadik világban azonban *közvetítőkön keresztül* igen.

Az egyszerűség kedvéért azt mondjuk, hogy a harmadik világ egy része a befolyás tekintetében megoszlott a Nyugat és a kommunista tömb között; a másik fél ezt mindannyiszor ellensúlyozni próbálta. A „nyugatbarát” országokban (például Kolumbia, Thaiföld, Fülöp-szigetek, de Görögország is a katonai diktatúra idején) léteztek belső fegyveres ellenzékiek, *gerillák*, akik marxisták voltak, és a fennálló rendet akarták megdönteni, helyette pedig szovjet típusú rendszert létrehozni. A „szovjetbarát” államokban is (például Mozambik, Angola, Nicaragua, Afganisztán) működött belső ellenzék, ami szintén a kormány fegyveres megdöntésére törekedett. Nos a két tömb közötti verseny logikájában, az első és második világ kormányai a hozzájuk ideológiailag közel állókat fegyverrel, logisztikával, szakértőkkel támogatták – így *közvetítőkön keresztül* katonai harcot is folytattak egymással. Ezt nevezik *proxy-terrorizmusnak* (Martin 2004, 355–354.). A proxy-terrorizmus leginkább Latin-Amerikára, Afrikára és Délkelet-Ázsiára volt jellemző. Mára a proxy-terrorizmus ebben a formában nem létezik. Ez szekuláris jellegű terrorizmus, hiszen világi, politikai célokat követ, és ideológiai alapja van: leginkább marxista alapú, amit helyi kulturális színezettel tölthettek fel, mint a perui Tupak Amaru vagy Fényes Ösvények. Ez a proxy-terrorizmus, mint látható, eleve nemzetközi, mert más kormányok támogatják. Természetesen ebben az egyenletben olyan más, nagyobb harmadik világbeli államok is jelen vannak – *szponzor államok* –, amelyek a maguk regionális érdekeinek érvényesítése érdekében támogatnak helyi szakadár vagy politikai csoportosulásokat. Ilyen leggyakrabban emlegetett példa Irán és Líbia, amelyek a Közel-Keleten Izrael ellen a Hezbollah és Hamász támogatói, akárcsak Szíria vagy sokáig Pakisztán Afganisztánban a szovjet invázió idején (1979–1991). Ezek közül kerültek ki azok, akiket George W. Bush *haramiaállamoknak* nevezett (Suter 2007).

A hidegháború alatti klasszikus terrorizmus másik altípusa az *etnonacionalista és szekuláris terrorizmus*, amelyik elsősorban a Nyugatra korlátozódott (nem kizárólagosan, de itt most csak erről beszélünk). Ezek egyik ága a *szakadár mozgalmak terrorizmusa*, amelyek nemzetépítési projekteket akartak/akarnak gyakorlatba ültetni: Baszk államot (ETA), önálló ír szigetet (IRA) akarnak; ikonikus példák a PFSZ és az Al Fatah is, amelyek egy önálló palesztin állam létrehozásáért küzdöttek (és jelenleg már nem számítanak terrorista csoportnak). A másik ág az *ideológiai mozgalmak ter-*

rorizmus, amelyek Nyugaton is egy marxista típusú társadalomtípus létrehozásáért küzdöttek. Ezek a nyugati marxista terrorista csoportok, mint az olasz Vörös Brigádok vagy a nyugatnémet Vörös Hadsereg Frakció, a fennálló kapitalista politikai rendet akarták megdönteni.

Mindkettő szekuláris mozgalom, elnyomottak valamilyen csoportja nevében beszél, ellensége egy állam vagy politikai rend; az utóbbi egy nemzetközi ideológiai forradalmat akar megvalósítani – ezért is nevezhetők ők *állam nélküli forradalmároknak* (Henslin 2004).

A hidegháború 1990-ig tartott: a második világ azt elvesztette, fokozatosan betagozódott az első világba; a Szovjetunió felbomlott, a régi ellenségek közül sokan ma partnerek a NATO-ban és az időközben létrejött Európai Unióban. A kétpólusú világrend hirtelen megszűnt, helyette – legalábbis egy ideig – az Amerikai Egyesült Államok egyedüli szuperhatalommá vált (ez a jelek szerint nem tart majd olyan sokáig). Nem lett vége ugyan a történelemnek, ahogyan Fukuyama jósolta (1992), a kilencvenes évek elején viszont a liberalizmus zsarnokság feletti „győzelme” látszott bekövetkezni. Jelentős gazdasági folyamatok is végbementek a geopolitikai változások mellett, amit globalizációnak szoktunk nevezni.

Az újterrorizmus

■ A globalizáció kibontakozásának kontextusában a terrorizmusnak is változáson kellett átesnie – így jött létre az újterrorizmus. Az újterrorizmus természetesen kapcsolatban állt a klasszikus terrorizmussal, különösképpen a proxy-terrorizmussal. Mai főszereplői korábban proxy-terroristák voltak, elsősorban Afganisztánban mudzsaheddineként (ők az afgán arabok), akik nyugati támogatással a szovjetek ellen harcoltak. Számos országból érkeztek azok, akik 1991 után, illetve az első Öbölháború hatására vallási alapon a Nyugat ellen fordultak (Burke 2007). Az újterrorizmust ikonikusan az Al-Káida testesíti meg; mindez eléggé elnagyolt ugyan, de kétségetelen, hogy a New York-i, madridi, Bali-szigeteki, illetve a londoni merényletek már teljesen újszerűek, és az Al-Káida által megjelenített kollektív tudat termékei. Hogyan jellemezhető tehát az újterrorizmus, és mi az?

Újterrorizmusnak a radikális iszlamizmus nevében elkövetett, civileket támadó szektáriánus terrorizmust nevezünk. Az elkövetők vallási mezben prezentálják valójában politikai céljaikat (egy pánarab, szigorúan a sáriára épülő vahabita-szalafi iszlám állam létrehozását); ők az ügy iránt elkötelezett hívek, követők (a szónak a weberi értelmében), akik a karizmatikus vezér által megtestesített cél érdekében tevékenykednek, ami a szekuláris-laikus államforma elpusztítása, az igaz hit győzelme. Privát szponzorok pénzelik őket (mint korábbi szellemi vezetőjük, Uszama ibn Ládín – akinek nevét gyakrabban Oszama bin Laden írásmóddal használták –, alapítványok, karitatív szervezeteknek álcázott cégek). A korábbtól eltérő harci stílus jellemző rájuk: civil célpontokat támadnak gyakran, hiszen céljuk a minél több áldozat. Ezért kiszámíthatatlan a csapás helyszíne és ideje, valamint az alkalmazott taktika és az eszközök. Nincsenek szoros értelemben vett világi jellegű politikai követeléseik, önmagában az akció a konkrét cél. Ugyanakkor a felelősségvállalás diffúz. Az elkövetők nem képeznek bürokratikus jellegű, hatalmi központtal jellemezhető hierarchikus csoportot, inkább cellaalapú, önálló elemek laza hálózatát, amelyeknek cselekvési autonómiája magas; lényegében egy decentralizált szervezetről van szó (Burke 2007). A háló elemeit a kollektív tudat, valamint a közösen elfogadott ellenségkép tartja össze; ez egyfajta *franchise*. Mindezek együttesen adják az újterrorizmus legfontosabb vonását, az úgynevezett aszimmetriát.

Az aszimmetrikus (Martin 2004, 362.) terrorista csoport és terrorista akció nem konvencionális, nem várt és nem előrejelezhető, a *bármi, bármikor, bárhol* lehetsé-

ges princípium alapján. Az aszimmetriát az ellenlépések tekintetében is hangsúlyozzák: egy *láthatatlan magánszervezet* áll szemben az állammal, államszövetséggel, amelynek az ellenlépéseit a nemzetközi szerződések kötik, a célpontot (például az Al-Kaidát) viszont nem. Államot, Afganisztánt vagy Irakot, pontosabban azok hivatalos hadseregét meg lehet támadni, az Al-Kaidát viszont már problémás.

Breivik – atipikus eset vagy posztglobális terrorizmus?

■ A Breivik-akciót tekinthetnénk egyszerűen egy atipikus terrorista esetnek, egy tömeggyilkos ámokfutásának (az oklahomai robbantó Ted Veighthez hasonlóan). A Manifesztumban megfogalmazottak és az ügyvédjén keresztül közvetített információk alapján (Lásd *Time*, 2011.08.05.) azonban egy olyan kép körvonalazódik, ami talán túlmutat mindezen. Összesen hetvenhét ember esett áldozatul, ami Londonnal (7/7), de Madriddal (3/11) is összemérhető veszteség.

Ha a fentiekben követett magyarázó változókat és dimenziókat nézzük, akkor kiderül, hogy Breivik hosszabb távon egy muszlimok által mentes ősi Európát kívánt létrehozni (annak kereszties lovagjaként lépett fel), de ugyanakkor a kulturális relativizmus, a multikulturalitás, illetve a politikailag korrekt beszédmód és a kritikai elmélet, valamint az egyetemi oktatás ideológiája ellen is részletekbe menően állást foglalt (*Manifesto*, 11–27., illetve 28–33.). Bár muszlimellenessége hangsúlyos, ez nem képezi világnézetének kizárólagos elemét: „fő ellenségnek” a politikai korrektséget és annak ideológiáját tekintette, amelyek szerinte az (igazi, tehát nem bevándorló) európaiak szabadságát korlátoznák.

Közvetlen céljaként a norvég kormány bevándorláspolitikájának határozott szigorítását jelölte meg. Cselekedetének áldozatai is eltérnek a klasszikus vagy újterrorizmus „szokásos” alanyaitól: a belső ellenséget, norvég állampolgártársait ölte meg; nem az állami erőszakszervezeteket vagy az „idegeneket” – ilyenre még aligha volt példa ekkora skálán a terrorista akciók történetében.

További különbség, hogy a „szervezet” nem hierarchikus-bürokratizált (mint a klasszikus terroristák esetében), sem pedig hálózati-cellaalapú (újterrorizmus) – egyszerűen nem is létezik, hanem egybemosódik az egyénnel. Akárcsak a szponzorkérés, ami szintén eltérő bármilyen ismert típustól: egymaga finanszírozta bombagyártását és akcióját is – a másik két típus esetében államok vagy magánszervezetek a finanszírozók (ő maga összköltségét 300 000 euróra becsülte). Sőt álcaként Breivik agrár céget is működtetett, amelyik révén Lengyelországból a nagy mennyiségű műtrágyát importálta (amit a bombához használt fel).

Másik feltűnő vonása személyének túlzott, de tudatos előtérbe helyezése, a személyes düh és bosszú motivációs tényezője – a kérdés személyes kérdéssé vált; ezt már a manifesztumban is előre jelezte (8–9.). Nem lett öngyilkos, mindent magára vállalt, újabb követelésekkel állt elő.

Ha mindezeket kapcsolatba hozzuk a válság hatásaival (bűnbakkeresés), illetve a jelen pillanatban egyelőre az alig teoretizált deglobalizáció (Van Bergeijk 2010) folyamatával, akkor könnyen meglehet, újabb Breivikek esetében egy új terrorizmustípus körvonalazódhat.

Mindezeket szintetikusán az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

Dimenziók	Klasszikus terrorizmus	Újterrorizmus	Breivik-féle terrorizmus*
<i>Hosszú távú politikai célok</i>	Egy új nemzetállam létrejötte vagy a politikai rend megváltoztatása: elsősorban <i>lokális érdek</i>	Pániszzlám állam létrehozása, a „hitetlenek” elpusztítása: <i>globális érdek</i>	Egy ősi jellegű Európa létrehozása, az európai bevándorlás megszigorítása <i>regionális (ősi és közösnek tekintett) érdek</i>
<i>Rövid távú közvetlen célok</i>	Publicitás, tematizálás, anyagi haszon, szimbolikus és anyagi károk	Pusztítás, minél nagyobb skálán	A belső ellenség elpusztítása, megbüntetése
<i>Célpontok</i>	Az állam formális intézményei, kiemelt helyen az erőszak-szervezetek, politikusok, ritkábban civilek	Civilek, ártatlan állampolgárok	A helyzetért felelősnek tartott civilek, ártatlan állampolgártársak
<i>Terroristakultúra</i>	Informális, de némiképpen kiszámítható mintát követ, hallgatólagos „megegyezés” a hatósággal, anticipálható ciklikussággal; konkrét követelések és vállalt felelősség; van egy sejthető forgatókönyve, figyelmeztetés előzi meg	Nagyon változatos, kiszámíthatatlan, ciklikussága nem anticipálható; nincs sejthető forgatókönyve; nincsen előzetes figyelmeztetés; nincsenek konkrét követelések; diffúz felelősségvállalás	Nem kikristályosodott, klasszikus és újterrorizmusra jellemző elemek keveredése (robbantás) és civilek közvetlen gyilkolása; nincsen előzetes figyelmeztetés, teljesíthetetlen és homályos követelések, személyes felelősségvállalás; az elkövető van a központban, nincsen öngyilkosság vagy rejtőzködés
<i>Alkalmazott taktika</i>	Robbantás, eltérítés, emberrablás	Nagyon változatos	Robbantás, személyes gyilkolás
<i>Ideológiai alapja</i>	Etnonacionalizmus, politikai és proxy, tehát <i>szekuláris</i>	Vallási jellegű, tehát <i>szektariánus</i>	Diffúz, szekuláris és szektariánus elemek elegye, inkább <i>személyes</i>
<i>Az operációs szint</i>	Lokális szint, leggyakrabban nemzetállami kereteken belül	Globális, elvben bárhol	Helyi
<i>A szervezet struktúrája</i>	Hierarchikus, központosított	Hálózati, cellaalapú	Egyén
<i>A pénzforrások</i>	Helyi és állami források („szponzor államok” részéről)	Magánforrások	Saját forrás

<i>Tipikus terroristaszervezetek</i>	ETA, IRA, FARC, PFSZ, Fekete Szeptember	Al-Kaida	A. B. Breivik
<i>Dominánsan jellemző korszakok</i>	Hidegháború alatt; 1947-1990 között a megosztott világban	A globalizáció jelen időszakában; 1990 után, hangsúlyosan 2001 óta, a globalizált világ-faluban	A gazdasági válság és deglobalizáció időszakában, a megváltozott lakóhelyen
<i>Az elkövetők</i>	Többnyire marginális csoport tagjai, alacsonyabb iskolázottsággal	Magasan iskolázottak, középosztályi vagy felsőosztályi származással	Magasan iskolázott
<i>Példázó események</i>	Lockerbie, 1988; Belfast, 1972; München, 1972	9/11; 3/11; 7/7	7/22

Jenkins 2000; 2004; Martin 2004; Burke 2007; MIPT nyomán, Péter 2009, 184. alapján adaptálva. *Sajátos eset.

Következtetés

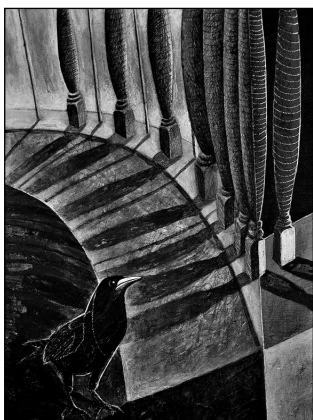
■ Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy a Breivik-féle terrorista akció értelmezéséhez egy lehetséges elméleti keretet szolgáltatassunk. Megállapításaink szerint a norvég terroristára jellemző modus operandi és a mögötte álló (manifesztumában részletesen kifejtett) személyes tényezők és indokok, valamint a társadalmi folyamatok alapján nem állítható, hogy csupán egy atipikus terroristatípussal/esettel lenne dolgunk; inkább azt a hipotézist fogalmazzuk meg, hogy az eset önmagában egy sajátos, eddig nem tapasztalt típust képez.

■ IRODALOM

- Beck, Ulrich: A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Századvég, Bp., 2003.
 Burke, Jason: Al Kaida. A terror árnyéka. HVG Könyvkiadó, Bp., 2007.
 Fukuyama, Francis: The End of History and the Last Man. Penguin Books, New York–London, 1992.
 Fischer Ferenc: A kétpólusú világ, 1945–1989. Dialóg Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 1992.
 Heller Ágnes: A politika fogalma. Kézirat, 1993.
 Henslin, James M.: Social Problems. Prentice Hall, New Jersey, 2000.
 Heymann, Philip B.: Terrorism and America: A Commonsense Strategy for a Democratic Society. MIT Press, Cambridge, 1998.
 Jenkins, Brian Michael: „Terrorism”. In: Borghatta, Edgar F. – Montgomery, Rhonda, J. V. (eds.): Encyclopedia of Sociology. Macmillan–Gale, New York, 2000. 3137–3142.
 Jenkins, Brian Michael: „Terrorism”. In: Encyclopedia Britannica 94th Edition, 2004. CD-Rom version.
 Kennedy, Paul: Nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.
 Martin, Gus: Sea Change: The Modern Terrorist Environment in Perspective. In: Ritzer, George (ed.): Handbook of Social Problems. SAGE, International Edition, 2004. 355–367.
 Péter László: TP 5.0. Elmélet és empiria öt globális társadalmi probléma vizsgálatában. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2009.
 Posner, Richard: Catastrophe: Risk and Response. Oxford University Press, Oxford, 2004.
 Suter, Alan: 50 fonos kérdés a világról. HVG Könyvkiadó, Bp., 2007.
 Van Bergeijk, Peter A.G.: On the brink of Deglobalization. Edward Elgar, Northampton, 2010.
 Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1987.

TAMÁS PÁL

A JÓ RENDŐRSÉG: UTÓPIA EGY SZOLGÁLTATÁSRÓL?

Az alapprobléma a hagyományos rendőri technikákkal kapcsolatban adott: a véletlen preventív egyenruhás őrzékek és a bűncselekmény utólagos vizsgálata rossz vagy legalábbis romló hatékonyságú az urbanizálódó modern társadalmakban.

■ 1989 után a rendőrség kezelésében két felfogás csapott össze, egy ideologikus és egy pragmatista. Az ideologikus a régi rendszer erőszakszervezetét egyszerűen együtt ellenségként kezelte, legszívesebben szélnek eresztette volna, ha nem félt volna attól, hogy a munkanélküli rendőrök (és más „hasonszőrűek”) valamilyen „kommunista revans” hordozóivá válhatnak. A második szétválasztotta (volna) a politikai és a „normális” rendfenntartó rendőrséget. Azt állította (hitte is?), hogy az utóbbi egyszerűen rendfenntartó szakmunkát végzett, amelyre most is szükség lesz. Tehát ezeket a szakembereket és szervezeteket meg kell tartani. Szakértelmük csak itt működtethető, tehát úgyis igyekezni fognak, hogy munkahelyeiket megőrizzék, fegyelmezetten követik majd új főnökeik utasításait. Végül is egy eddig is végrehajtásra, utasításra, cselekvésre szocializált szakmai csoportról van szó.

Az új rendszerben a kezdeti idők néhány nagy etnikai összecsapását leszámítva utcai megmozdulások ritkák voltak. S ezeket vagy sikerült megállítani, mint Marosvásárhelyen, és ezzel az adott régióban az utcai etnikai konfrontáció megszűnt, kezelése okafogyottá vált, vagy ha nem, akkor, mint Jugoszláviában, a történések etnikai háborúkba eszkalálódtak, amelyekben már nem a rendőrség és a tömegek, hanem fegyveres csoportok, sokszor katonai alakulatok álltak szemben egymással. Ennek már a rendőrség utcai rendbiztosító funkciójához köze nem volt.

Máshol azonban megmaradt a béke, és az új világnak nagyon megfelelni akaró rendőri szerepmodellek valóban feltűnőek voltak. A rendőr az

utcán jámbor volt, konfliktusba nem keveredett, valakivel szemben fellépni nem is próbált, apróbb-nagyobb bűncselekményeket, ha rajta múlt, észre nem vett. A közbiztonság romlott, de ezt az akkori politikai nyilvánosság egyfelől a megrendült egzisztenciájú emberek növekvő számával, másrészt a korábbi autoriter rendszer társadalmi közegének bomlásával magyarázta. A tömegkezelés nem is volt elsőrendű rendőri feladat, hiszen tömegek sem voltak igazán az utcán. A politikailag megrendezett bányászakciók Romániában (amelyek kezelésénél a rendőrség jó pontokat érthetően nem szerzett) műfajként az egész posztkommunista világban akkor egyedülállóak. A rendőrség új minőségeit vagy inkább azok hiányát nem is itt, hanem a hirtelen nagyobb terjedelemben a színen megjelenő szervezett bűnözés kezelésében vélték meglelni.

Ez az új demokratikus rendőrség-konceptió két alaphelyzetet ismer. Az egyiknél sok ember békésen összejön, hogy valamilyen nagyrendezvényt élvezzen – fesztivált, ünnepséget, sportrendezvényt. De vannak csoportok, amelyek fegyvelmezetlenek vagy rossz modorúak, s a rendet megbontják, de szerencsétlen körülmények miatt ez sokakat, akik nem is ilyen megfontolásokból jöttek az eseményre, magával ragad. Sok esetben csak azért, mert a rendőrségi fellépés őket provokálta, vagy mert technikai feltételek (szűk térbe beszorított tömeg stb.) azt kiváltják. Valamint egy másik alaphelyzetet, amikor úgy, ahogy egy demokratikus társadalomban szokás, az emberek szabad véleményüket kívánják kifejezni, de ebben valami vagy valaki őket megzavarja. Tehát demokratikus alapjogaikban korlátozzák őket. A rendőrségnek pedig azokat biztosítani kell, tehát le kell szerelnie azokat, akik az eseményt erőszakossá tennék. S itt, ha lehet, nem konfrontatív módon kell megakadályoznia az események negatív láncolatainak kialakulását. E jogialap-megközelítésnek kellene működnie még akkor is, ha valamilyen negyedben zavargások robbantak ki. Ebbe a felfogásba nem vagy csak nehezen illeszkedik olyan akciók kezelése, amelyeket más csoportok veszélyeztetésére vagy fenyegetésére ideológiai formációk terveznek és próbálnak megvalósítani. Egyáltalán e felfogás szerint csak a rendőrség tervezhet, csak neki lehet szervezett, előre végiggondolt akarata, a tömegnek, a megmozdulásnak nem. Az csak reagál, véleményt hangoztat, és a helyzet csak szerencsétlen körülmények hatására billen át erőszakba. S ha véletlenül lennének is a tömegben vagy annak környékén már korábban is erőszakra hajló csoportok, azokat a rendőrségnek ismernie kell, s legjobb, ha már korábban kapcsolatba lép velük, és ráveszi őket a kooperációra és a rendezvény békés jellegének megőrzésére. Hiszen valószínűleg azok is belátják, hogy végül nekik is jobb a megmozdulás békés jellegének megőrzése.

Ez a felfogás azonban valószínűleg csak olyan helyzetben működik (a szakirodalom sok ilyen leír skandináv és angolszász esetekben), ahol a társadalomban működnek alapkonszenzusok. Arról, kik tagjai a társadalomnak, és kik nem. Hogy milyen a még szinte mindenki számára elfogadható társadalmi rend, s milyen az, amelyik már nem. Hogy mennyi igazságosságnak kell kísérnie bármilyen kormányzást, és hol kezdődik, *ha nem is egy ponton, de egy zónánál* az ilyen igazságossággal nem kísért kormányzás vagy társadalomirányítás. S azt akkor hogyan kell értelmezni. De a probléma az, hogy a posztkommunista világban nagyon rövid volt az a kegyelmi időszak, talán 1989 után csak 7-8 év, amikor az új világ építésének ígérete szinte automatikussá tette a fennálló pillanatnyi állapotok illetéknenti közös elfogadását, mégpedig anélkül, hogy meghatározásokkal bajlódtak volna. Nagyjából a kilencvenes évek végén ez a viszonylagos konszenzus elszállt. Másként és más következményekkel, de a középosztályban is és a társadalom földközeli világában is. S az utolsó években nemcsak itt, hanem a növekedés megakadásával és a tömeges bevándorlással Európa magukat hagyományosan konszenzuálisan demokratának hívó nyugati társadalmaiban is. Akkor most a rendőrség szétválaszt, vagy összeköt? Szétválasztja

az egymást kizárókat, és összeköti azokat, akik közelednének egymáshoz, de félnek azoktól, akik a közeledést az utcán veszélyeztetik? Szép program.

A tömegkezelés (*crowd management*) hagyományos rendőri funkció olyan eseményeknél, ahol egymással ellentétes álláspontokat képviselők ugyanott vagy egymás mellett tüntetnek, és mindkettőjük szólásszabadságát védeni kell – mondják a rendőrségi tankönyvek. Ugyanezek előadják, hogy az erőszakos események megakadályozásának legfontosabb technikája a tömeggel kapcsolatba kerülni, azt eredeti alapcéljai békés elérésében segíteni. Így még az erőszakos tömeg is leszerelhető, a közrend tehát biztosítható. De mi van akkor, ha a tömeg konfrontációra készül, tehát nem véletlen ügyetlenségek, rendőri hibák kényszerítik ki az összeütközést, s ha annak verbális, tehát fizikaierőszak-mentes formái is demokráciaellenesek? Meddig kooperálhat a rendőrség az egyébként feltehetően tőlük kiinduló erőszak elkerülésében az uszítókkal?

A kelet-európai és különösen a magyar gyakorlatban többnyire az ellentüntetők erőszakosabbak, mint az eredetiek – és radikálisabbak, verbálisan feltétlenül, esetenként meleg tüntetések fizikailag is. Tehát békés és kevésbé békés demonstrálók között kell védelmet és „igazságot” osztani. És sporteseményeken mennyi megértést tanúsítson az örömben, bánatukban randalírozókkal szemben, hogy azért a játékból is maradjon valami? Mikor túl puha, mikor túl kemény?

Az utcán

■ A technológia az események rögzíthetőségét, ha azok az utcákon zajlanak, tömegessé és egyszerűvé tette. Az erőszak is nyilvános, sokan sokfelől rögzítik, a további, utólagos vita elvben anyagokról, felvételekről és nem vélekedésekről, emléktöredékekről folyik. Megváltozik az erőszak vagy az erőszaklehetőségek dinamikája, nyilvános tere.

Elvben, ha a rendőrség nem tudja a nyugalmat biztosítani, az összecsapások egyes demokráciaértelmezések szerint őt terhelik (és nem az összecsapásokat kezdeményezőket), így nyilvános felelősségre vonás következik. A svéd rendőrséget a közvélemény elmarasztalta a 2001-es göteborgi EU-csúcstalálkozó idején demonstráló radikálisok kezeléséért (azok nem neofasiszták voltak), s ebből ott rendőrségi reform, sőt a tömegmenedzsment Európában úttörő technikái születtek.

Az új tömegkezelési kézikönyvek alapelveiben semmi meglepő nincs; minden esemény más, nem bízhat senki a rutinban, a rendőrtiszteknek, pontosabban a rendőri oldalt irányítóknak kreatívnak kell lenniük. De hát mi tudjuk, hogy míg valaki főrendőr lesz, sikeresen végig kell haladnia olyan lépcsőkön, ahol a kreativitását már sokszor és megbízhatóan legyalulták. Honnan vegyen a kelet-európai rendőrség kreatív tömegkezelőket, olyanokat, akiknek azért krízishelyzetekben a rendőrség engedelmeskedik is? A többi technika, a tömeg vezetőinek szociálpszichológiai mélységű ismerete, kockázatszámítások az egyes forgatókönyvekre, korán indított rendőrségi eseménytervezés. Ezek a szempontjai egy új sörmárka bevezető kampánytervezésének is.

Míndazonáltal a tömegkezelés új elvei esetünkben csak korlátok között alkalmazhatóak. Abból indul ki ugyanis, hogy az ember, még a radikális is, nem akar feloldódni a sokaságban és azzal együtt olyasmit tenni, amit eredetileg nem szándékozott. A modernitás terméke, megmarad egyénnek és egyéniségnek, aki képes magát ellenőrizni. Következésképpen, amikor mégis támad, akkor provokálták, sokszor épp a rendőrség ereje mutogatásával. Az agresszió ilyenkor nagymértékben egyéni döntésekből, válaszreakciókból következik, nem volt jelen eredendő agresszivitás. Okos rendőrségi magatartással nagyobbrészt elejét lehet venni a rendbontásnak.

De hát a kelet-európai átpolitizált radikális tömeg nem jámbor egyének, hanem az összecsapásra lelkeleg és sokszor fizikai eszközökkel is készülő magcsoportok köré szerveződők együttese. Itt más lenne a dinamika. A tömeg korábbi homogén, akaratukat elvesztettekéből álló massa képzete alkalmazhatatlan, de érzelmeiktől áthatott, szenvedélyes, és felelősségteljes polgárként kezelni is félrevezető. A „nyugati minta” itt most – legalábbis az elmúlt év szélsőjobbaldali megmozdulásai környékén nem működik. A magyar rendőrség nem nyugati rendfenntartó szervezet természetesen, de az utcai erőszakközeli tömegek sem nyugatiak. Mondható, hogy a két fél majd együtt, interakcióban tanul, tehát ha a rendőrség nyugatosodik, akkor maga után húzza ellenfeleit az utcai potenciális erőszak vagy fenyegetés világából, s végül majd ők is racionalitásközeli lények lesznek. Elvben ez sem zárható ki, de kérdés, hogy az ilyen tanulási folyamatnak mekkorák a tanulási költségei az utcán (a rendőrségi állományban sem alacsonyak, de ott legalább ellenőrizhetőek), és azokat végül kinek kell megfizetnie.

Tudjuk, hogy ha a tömeg úgy érzi, hogy a rendőrség indokolatlanul kemény vele, ellenállhat (Waddington 2007). Ez a felfogás azt hangsúlyozza, hogy valóban erőszakos összecsapások tüntetéseken és sporteseményeken viszonylag ritkák, és akkor is jórészt tömegkezelési hibákból következtek. A régi európai rendőrségi tankönyvek a tömeget persze homogénnek és veszélyesnek írták le. A társadalomkutató számára közhely, hogy a tömeg tagolt, hogy vannak magcsoportjai és külső gyűrtői, és hogy ezek bonyolult interakcióban határozzák meg viselkedését, és hogy egyesek lehetnek erőszakpártiak, mások azonban eredendően természetesen nem. A svéd modellben léteznek máris speciálisan kiképzett, a tömeggel kapcsolatot tartó rendőrtisztek, akik közvetítenek, és esetenként így kulcsszerephez is juthatnak. De hát kinek kellett volna a közvetítőnek lenni posztmagyar gárdaformációk vonulásainál köztük és a rendőrség között?

Waddington (2007), Della Porta (2004) éppúgy, mint a szociálpszichológus megközelítések a helyzetek és a dinamika fontosságát hangsúlyozzák.

A *mob* szociológiája az amerikai rendőrségi tréningprogramokban a hatvanas-hetvenes évek fordulóján jelenik meg önálló doktrínaként, és terjed el azután a világban. Mára a tömegkezelés erődemonstrációs, az összegyűlteknek az utcáról való mechanikus kiszorításán alapuló megoldásait a legtöbb rendőriskolai programból kiiktatták, de azért egyáltalán nem tűntek el. Elfogadjuk, hogy szociológiailag nem relevánsként kiszorult, és ahonnan még nem, onnan kiszorítandó. De mindenben és mindenkor releváns pótlására, helyettesítésére a tárgyalásos tömegmenedzsment? Az nyilvánvaló, hogy a tiltakozók nem deviáns egyedek, akik rosszul vannak a társadalomba integrálva, hanem legitim szereplők. Demokratikus rendszerekben ez magától értetődő. De hát bennünket az erőszakos tiltakozók érdekelnek, és nem egy autoriter politikai rendszerben, ahol csak az utcán lehet hivatalos szabályokat átlépve tiltakozni, hanem egy nemcsak külső formájában, hanem lényegében is demokratikus környezetben. A hetvenes évektől kezdődően, ahogy erősödik az amorf, érzelmei által irányított tömeg képe, úgy nő vele szemben a „kiterjesztett erődemonstráció” akciók koncepciója is.

A rendőrség, ezt kutatások jól leírják, rendelkezik konstruált képekkel a tömegről, a tiltakozókról, és lényegében a valós tömeget is ezeknek a konstrukciónak megfelelően kezeli. Ugyanakkor a kutatási/értelmezési hullámok valós helyzeteket és nem pusztán divatokat követnek. A tömeg-erőszak szociológia nagy hulláma a hatvanas-hetvenes évek amerikai etnikai zendüléseihez kapcsolódik. A következő hullám a kilencvenes években megkísérli az új mozgalmak szociológiáját lefordítani a „tömegek alkalmazott elméleteire”. A tiltakozások rendőri kezelése fontos baromé-

tere a mozgalmak lehetőségeinek, azután kijelöli azokat a tereket, amelyeket azok igénybe vehetnek (Della Porta 2004).

Új teóriák

■ Mindez azonban nem érthető a közrend újabb felfogása nélkül. A rendőrségre vonatkozó nemzetközi irodalom itt hajlandó valamilyen trendváltást is észlelni. Az Egyesült Államokban és Kanadában mindenesetre úgy érzik, vízváltáshoz érkeztek a bűnözés kezelésében és értelmezésében. Kérdés persze, hogy itt új elméleti paradigmák is jelentkeznek, vagy egyszerűen az ellenőrzés gyakorlatában rajzolódik ki valamilyen törésvonal. Mindenesetre néhány éve már (például King–Waddington 2004) a rendőrség és rendfenntartás helyett „biztonságkezelésről” vagy „biztonsági igazgatásról” beszélnek. A legnagyobb sztár e tekintetben Clifford Shearing és csoportja, akik szerint már nincs is rendészet, csak „biztonságfenntartás” (security governance). Mások „új rendőrségtudományról” (police’ science) beszélnek, mint Markus Dubber (például Dubber 2005). Elméletibb érdeklődésű kriminológusok, mint Richard Ericson és Kevin Haggerty (1997), inkább Foucault irányíthatóság-fogalmára hivatkoznak, de megjelennek itt a máshonnan is jól ismert kockázati társadalom paradigmák is.

Az elméletek átalakulásának itt két eleme lenne. Először is a rendfenntartás már nem az állami vagy önkormányzati rendőrségek kizárólagos feladata, ezért sokan már nem kifejezetten a rendőrségről, hanem valamennyi kapcsolódó szervezetről együtt rendfenntartásként (policing) beszélnek. A rendőrség szó mai szövegkörnyezetei nagyjából a 18. századból származnak, az említett újabb értelmezések pedig ennél korábbra nyúlnak vissza. A közös eleme e terminológiai újdonságoknak az, hogy meghaladják azt a 20. századi felfogást, mely szerint a bűnüldözés kizárólag és kifejezetten a rendőrség dolga, és hogy a rendőrség a hatalomgyakorlás más formáitól mindeközben elszigetelt, vagy legalábbis el szeretne szigetelődni. Azt is mondhatnánk, megpróbálják a forgalomban lévő leszűkített „rendőrségképet” meghaladni. Ennél a fordulópontnál tehát vissza kellene helyezni a rendőrséget abba a politikai-gazdasági környezetbe, ahonnan „semleges eszközzé” álcázva kiszakították, és össze kellene kapcsolni a hatalomgyakorlás más formáival a társadalom ellenőrzésének rendszereiben.

Természetesen itt érdemes lenne néhány alapkérdést újrafogalmazni. Mit is tesznek azok, akik „rendfenntartással” foglalkoznak? Kiknek jutnak ilyen feladatok? Milyenek eszközeik és mandátumaik? Vannak-e jól látható társadalmi funkciók, amelyeket teljesítenének? Melyek a rendőrségi működésnek leginkább kitett csoportok? És vannak-e mások, akik önmagukban is képesek környezetükben – különösebb rendőri akciók nélkül – a közrend fenntartására? S végül hogyan kommunikálják szándékaikat a rendfenntartók? (Stott et al. 2008)

A rendfenntartásbeli fordulat itt nagyjából azt jeltené, hogy az állam rendfenntartási monopóliumai, amelyek az utolsó 250 évben lényegében töretlenek voltak, most megszűnnek. Másképpen az állam egyedül már nem akarja vagy nem tudja a közrendet biztosítani, és hajlandó keresni, sőt kifejezetten keresi azokat az eshetőségeket, amikor eddigi egyedüli rendfenntartóként felelősségét másokkal megoszthatja. Mozgásterét itt kétféleképpen: funkcionális vagy taktikai szempontból szokták értelmezni. A legtöbb próbálkozás funkcionális: tisztázza, hogy mi a rendfenntartás célja, vagy megkísérli felrajzolni azt az optimális rendnek hitt állapotot, amelyet el szeretne érni. Rendfenntartásként azonban többfajta feladatra szoktunk gondolni: a bűnözés kezelésére (ellenőrzésére vagy legalább karbantartására) és természetesen a közbiztonságra is. Az új varázsszó, a biztonságmenedzs-

ment itt nem sokat változtat, tulajdonképpen ugyanarról lesz a továbbiakban is szó: a társadalom működéséből következő valódi vagy elképzelt fenyegetések közbősítése lesz a cél. A társadalmi béke helyreállítása – mindenféle kihívásokkal szemben. Ez vagy az ilyen meghatározások rokonszenvesek, de gyakorlati következményeik nem világosak: kiknek, milyen munkamegosztásban, mit is kellene tulajdonképpen csinálniuk? Ezek a meghatározások egyébként is elfedik azt, hogy a rendelkezés vagy a rendszolgáltatás általában konfliktushelyzetekben válik élessé, amikor valaki vagy valami ezt a rendet veszélyezteti. Vagy esetleg megkísérli a maga partikuláris érdekeinek megfelelően újrafogalmazni. Tehát ameddig nem tisztázzuk, hogy régi és új konfliktusok milyen kezelését jelenti a rend biztosítása ma, aligha tudunk taktikai szempontokról gondolkodni.

E felfogás szerint azonban akármennyien is vesznek részt együtt a társadalmi rend fenntartásában, rendőrségnek a közvélemény csak az erre a feladatra szakosodott állami ügynökséget nevezi. A feladat és a felelősség megoszlik, a szervezeti márkanév azonban nem átruházható. Magánrendőrség ebben az értelemben nem létezhet. Konkrét politikai modellenként és kultúránként a születő új szervezeti és feladategyütteseken belül az egyéni és a közösségi, a magán- és az állami szervezetek mandátumai azonban mások és mások lesznek. Egészében ma már valószínűleg a társadalmon belül rendfenntartással, biztonságszolgáltatással foglalkozók között a rendőrségi alkalmazottak az európai rendszerekben is kisebbségben vannak. Ha a vállalati biztonsági szolgálatokat is idevesszük (bár létszámaik nem igazán ismertek, mert számos esetben azon a területen nem elkülönült vállalkozások, hanem a vállalati létszámokba beépített részlegek látják el ezeket a feladatokat), a közsféra rendőrei erős kisebbségbe kerülnek. Formális felelősségük azonban a teljes rendszolgáltatási szférában az állampolgárokat illetően töretlen. Akkor mi kérhető tőlük számon, és igazán mi mégsem? És akkor még nem világos, hogy miként építjük be ebbe a rendszerbe azokat, akiket igazán csak másodlagos rendszolgáltatónak nevezhetnénk: az ellenőröket a közlekedésben, parkolóőröket, a stadionok jegyszedőit. Mandátumaik korlátozottak, felelősségük igen lehatárolt, de megfélemlíteni, lokális hatalmat megjeleníteni akkor is képesek, ha egyébként az új teóriáknak megfelelően a rendőrség a maga szerepét a korábbiaknál kooperatívabban, a közösségekkel, a rendezvények résztvevőivel jobban együttműködve kívánna átfogalmazni. E másodlagos rendfenntartók a rendről alkotott átfogó társadalmi diskurzusnak legalább olyan fontos részei, mint a rendőrségi szakalkalmazottak. És sokszor még azt sem mondhatnánk, hogy ellesett rendőrségi szerepeket másolnak. Ha a rendőrség korábbi merev tömegellenes vilásképe adott pillanatban még meghatározó, ők aprópénzre váltva saját szerepeikben azt darabolják tovább. A bonyolult új biztonságszolgáltató világban az egyes szereplők viselkedésmoდეlljei, stíluselemei azonban egyre jobban elszabadulnak egymástól. Míg sok helyen megjelennek kooperatív rendőrségi modellek, kooperatív jegyellenőrt még nem láttam. Az új rendőr megengedheti magának, hogy hátrább lépjen, hogy feladjon valamit korábbi konfrontatív szerepeiből, ha így hatékonyságot növel. A hatalom ott maradt mögötte. Az ellenőrnek ilyesmi eszében sincs. Neki nincs hova hátrálnia.

Természetesen felmérésekből tudjuk (Waddington 2007), hogy a „régie európai” rendőrségi munka nagyobb részének semmi köze sincs bűncselekményekhez. Elvben többet foglalkozik olyanfajta békéltetéssel, problémamegoldással, amelyekhez a jogot mint eszközt igyekeznek nem is használni. De valószínűleg a rend fenntartásában és a bűn korlátok között tartásában egészében a rendőrség szerepe korábban is marginális volt. Egyébként a súlyos bűncselekmények, például a gyilkosságok kivételével a legtöbb esetről a rendőrség nem is tudott. Következésképpen azt hinni, hogy ha nem is kizárólagosan, de meghatározó módon a rendőrségre lehetne most

ruházni ezek kezelését, nyilvánvalóan tévedés. Ezt persze tudjuk, de azt nem, melyik részét kellene a továbbiakban is, s melyeket lehetne már más szervezetekbe átvezetni – természetesen a súlyos erőszakos eseteken kívül vagy azok mellett.

Magával a problémával már korábban foglalkoztak komoly elemzések (Benyon 1987, Ericson–Haggerty 1997, Reichert, 1996). De a kérdés megmarad, a munkamegosztás a biztonságsszolgáltatásban nyilvánvalóan hat a rendőrség stílusára, önképre, eszköztárára. Elvben, ha a többi biztonságsszolgáltató erős szereplő, akkor elképzelhető, hogy az ő piaci világgépük és szerepfelfogásuk ugyanebben az irányban mozditja el a rendőrséget is. A kelet-európai milióban ez, megfigyeléseink szerint, ma csak kevéssé valószínűsíthető. A biztonságsszolgáltatás monetarizálása persze előrehaladt (nagyobbrészt azért ezt egyszerűbben rendőri korrupciónak neveznénk), de az erődemonstrációs rendészettől előbb válik meg, ha egyáltalán, a rendőrség, mint a másodrendű rendfenntartók és a gazdasági biztonságiak. Persze ha arra gondolunk, hogy az Új Rendészet Kelet-Európában importtermék, akkor ebben sok csodálkoznivalót nem találhatunk, hiszen a rendőrség nemzetközi kapcsolatai általában a többi rendfenntartóknál élénkebbek, s nálunk végül is ők lesznek azok, akik a felpuhítottabb rendfenntartó szerepeket elvben ide behozhatják. Ipari országokban a szerepdiffúzió iránya más lesz. Ott ez valóban jelentheti a szolgáltatások elcivilezését. Ott elvben kirajzolódhat valamilyen elmozdulás a büntetéscentrikus szerepfelfogástól és a megfélemlítésre épülő bűnmegelőzéstől.

A piaci biztonsági szolgálatok végül is a klasszikus rendőrségtől eltérően mérlegelnek kockázatokat. De hát végül hihetjük, hogy a magán biztonsági szolgálatok biztonsággal kereskednek, a rendőrség meg az igazság szolgáltatásában vesz (venne) tulajdonképpen részt. A magán biztonsági szervek megelőznek cselekményeket, a mai rendőrség meg inkább post factum, utólag cselekszik és próbálja meg a már elkövetett ügyek tetteseit előállítani. S ott, ahol sikeresek voltak a közigazgatás különböző reformjai, ezekhez kapcsolódóan elvben a rendőrség különböző konfrontativitás-leépítő, szereppuhító reformjai is sikeresebbek. És ezzel ellenkezően, ahol ilyen reformok el sem indultak, vagy ha mégis, inkább megbuktak, ott az új rendőrszerepek sem törtek át. Kelet-Közép-Európa eddig e vonatkozásban sem tartozott a reforméllóvasok közé. A sok beszéd ellenére a New Public Management (NPM) végül is az államigazgatásban itt nem tört át. A tipikus nyugat-európai szituációkban egyébként a magánszolgáltatók kiképzése, esetleges kutatási támogatottsága, adatbázisháttere elmarad a rendőrségé mögött. Tehát elvben a puha modelleket mintaként kínáló kooperációs partnerek/vetélytársak a rendőrséghez képest szakmailag rosszabbak. Nálunk ez csak részben (a kilencvenes években egyértelműen, de egy fokig még ma is) igaz. Hiszen ott a dokumentációs infrastruktúra, az elemzői háttér mindig hiányzott, de a rendőrségtől politikai megfontolásokból különböző időszakokban kiszorított főtisztek esetenként az állami rendfenntartás legértékesebb, leginkább felkészült emberei lehettek. Tapasztalataik legnagyobb részére persze a versenybiztonsági szférában nem volt szükség, ott általában a feladatok a rendőrségéhez képest sokkal szűkebbek, de sokszor az új rendőrségi vezetőknel azért így is tájékozottabbak voltak. Külföldi új tudás, elemzési tapasztalat azonban hozzájuk nem jutott el. Vannak, akik biztonsági buborékokat is észlelnek: olyan tereket, ahová a magántulajdonra vagy valamilyen intézményi korlátra hivatkozva a potenciális zavarforrásokat, például embereket vagy csoportokat, akiket és amelyeket ilyeneknek hiszek, egyszerűen nem engedem be (tehát zavar vagy veszélyforrásként kint tartom az utcán, vagy más valóban nyilvános terekben, és ezzel persze növelem azok kockázati szintjeit). De mert ezek a „buborékok” általában annyifélek, amennyiféle tulajdonhoz kötődnek, egységes „buborékelméletekről” ehelyütt nyilvánvalóan nem beszélhetünk.

■ A rendőrség sok európai és amerikai helyszínen megpróbált „rájátszani” a média bűn-bűntüldözés-büntetés sémáira, és valamiféle „rendőrségkultuszt” épített fel. Közép-Európában ilyesmiről majdnem sehol sincs szó, bár a „nyomozó” munkakörökbe itt is nagy a túljelentkezés. De hát ennek a társadalmi rend koncepciójához semmi köze.

Valószínűleg a kelet-európai koncepcionális problémák a rendőrképpel kapcsolatban elsősorban magukból a Renddel kapcsolatos felfogásoknak a változásából következnek. A rendszerváltást a megelőző rendszerek stílusjegyeitől függően eltérően élték meg egyéni sikokon, de kész hétköznapi együttélési normakészletek a kialakuló új helyzetekre majdnem sehol sem voltak, s számos ponton nem volt világos, a korábbi társadalmi keretek lebomlása mennyire jelenti az addigi együttélési-interakciós formák bomlását is. Sokak számára nagymértékben, s ők (Sajó András jogszociológus kifejezésével) nem felszabadultak, hanem elszabadultak. A társadalmi önszabályozás pedig ennek kezelésére csak nem akart kialakulni. A korábbi rendőrség szervezetétől, intézményi formáitól ugyanakkor a közvélemény érthetően idegenkedett. Mindebből nagyon rövid időn belül erős biztonsághiány alakult ki. Ennek feloldására épültek fel vállalati biztonsági hálózatok, polgárőrségek és egy biztonsági-technikai ipar (pl. egyre bonyolódó technikai védelem autólópásokkal szemben stb.), de azért volt/maradt elég hely a klasszikus rendőrségi funkciók visszánövésére is. Viszonylagos közbiztonságot – legalábbis nagyvárosokban – a kilencvenes évek végére azonban nem ezek a formációk, hanem egyfajta viszonylagos társadalmi stabilizáció hozott. S mert ez a viszonylagos, területenként és szociális milliónként egyenlőtlen csökkenés lényegében nem eredményezte a rendőrség népszerűségének növekedését, mint például New Yorkban, az utolsó évtizedben, mert itt, az amerikai mintától eltérően, érthetően, a közvélemény egyáltalán nem neki tulajdonította a bűnözés néhány szembetűnő formájának valamelyes ritkulását. Az új rendőri taktika jelentőségét egyébként a bűnözés csökkenésében Amerikában is vitatják, mert az az országban számos olyan helyen is csökkent, ahol a New York-ihoz hasonló rendőrségi reformokra nem került sor.

Romló hatékonyság

■ Az alapprobléma a hagyományos rendőri technikákkal kapcsolatban adott: a véletlen preventív egyenruhás őrzáratok és a bűncselekmény utólagos vizsgálata rossz vagy legalábbis romló hatékonyságú az urbanizálódó modern társadalmakban. Rosszul előz meg, és romló hatásfokkal derít fel. Az új rendőrségi elméletek (Waddington 1996, 1998, 2003) az ezen legalább részben segítő innovációkat („közösségi rendőrség”, „zéró tolerancia” stb.) elsősorban a magánrendőrségeknél látják kialakulni, majd onnan diffundálni a hagyományos és/vagy állami rendőrségekhez. A „közösségi” itt többnyire csak azt jelenti, hogy a felderítéshez a rendőrség a környékről több információt kap, a „zéró tolerancia” az „egyetlen bűncselekmény sem maradhat büntetlenül” jelszavával meg hamis várakozásokat ébreszt a rendőrség valós lehetőségeiről ipari társadalmakban. Függetlenül e technikák valós értékétől, valamilyen interakcióról, esetenkénti versenyhelyezetről azért csak tudósítanak. Közép-európai vizsgálatokat ilyen, az állami és magán rendvédelmi szektor közötti interakciókról nem ismerünk, az eseti beszámolók sem tanúskodnak intenzívebb kereszttanulásról a szervezetek között. A rendőrség más helyi biztonságszolgáltatótól nyilvánosan, annak jó megoldásait elismerve, nem tanul. A neoliberalis kormányzás atlanti változataitól eltérően a közép-európai neoliberalizmus többnyire a gaz-

daságban rekedt, annak leágazásai vagy „lefordított” változatai az állami rendészetben lényegében nem jelentek meg. A büntetésvégrehajtás itt nem kezeli az elitet „fogyasztóiként”.

S ha a helyi szintek nem jelennek meg innovatív tanulási pontonként, akkor ez csak további kiegészítő elem lesz a központosítás dilemmájához. Az államszocialista rendőrség a túlközpontosított állam részét alkotta, tehát indokolt volt vagy lett volna ott a központosítás megbontása. Az önkormányzatok végül is, egyébként is, elvben a sokféleség megjelenését jelentették (volna) az államigazgatásban. A biztonság-szolgáltatás decentralizálása – bizonyos szakmai irányítás és információcsere biztosítása mellett – ennek az elmozdulásnak lett volna része. De Kelet-Közép-Európában a reformok felülről jönnek, s ha előítéleteket kívánok meghaladni, vagy ha általános trendeket kívánok kezelni, akkor ezek még valóban hatékonyak is tűnnek.

A közrenddel kapcsolatos hétköznapi felfogásoknak a kilencvenes évek végén, amikor a maffiabűnözés nyilvános, gyakran utcai jelenlétét sikerült valamelyest visszaszorítani, és a lakásbiztonság és a gépkocsitartás biztonsága egy fokot talán javult (s ezek kezelésében a központosított technikai segítség mellett a jobb helyi beágyazottság, a helyi felderítés bizonyára segítette a rendőrséget), a közvélemény számára új jelenségek kerültek a biztonság-szolgáltatás középpontjába.

A roma csoportokkal kapcsolatos feszültségek és a szélsőjobboldal kezelése ezek között fokozatosan kiemelkedő jelentőségűvé vált. S felfogásunk szerint ezekben a progresszív megoldások ismét bizonyos centralizációt igényeltek, nem az információbiztosításban vagy szervezeti formákban, hanem mindenekelőtt a reformok irányában vagy filozófiájában. Magyarországon például a kormányzatoknak, ellentmondásos technikai lehetőségeiktől és változó hatékonyságú szervezeti sémáiktól függetlenül, a 2000-es évtizedben gyakran konzervatívabban gondolkodó (nem feltétlenül jobboldali) helyi közéleti erőkkal szemben kellett progresszív megoldások bevezetésével próbálkoznuk. Ha például a helyi igazgatás szintjei – s ezzel szerves kapcsolatban a helyi rendészet – rasszistának is nevezhető sztereotípiák foglyai, akkor a decentralizációs programok, a központi állami jelenlét leépítése, érthetően, a helyi értékvilág előtérbe kerülését fogják jelenteni. Vagyis számos helyen a konkrét megoldások a rendvédelemben az országos kormányzati társadalompolitikai trendekkel ellentétesek lesznek. Ilyen környezetekben a helyi nem állami biztonság-szolgáltatók az államiaknál, érthetően, nagyobb mértékben tükröznek helyi értékrendeket. S konzervatív miliókban az államiaknál is konzervatívabbnak tűnnek (például a polgárőrsegek, amelyek erősebben átpolitizáltak, mint például a vállalati biztonságiak). Tehát inspirációként, reformforrásként a rendőrség megújulásához tulajdonképpen nem is jöhetnek szóba. Ráadásul ezekben az önkormányzatokban olyan helyi rezsimok alakulhatnak ki, amelyek konfliktusok övezeteivé válnak, akár szélsőjobboldali mozgásokat az országos átlagoknál jobban tolerálva, akár a romákkal szembeni új szigorúság zónáivá válva. A szélsőséges radikalizmus kezelésében a központosítás kikerülhetetlen – valószínűleg nemcsak a fennálló, mégiscsak demokratikusnak nevezett politikai rendszerek védelmében, hanem mert ezt az európai terrorizmuselhárítás és rendőrségi együttműködés is megköveteli. A romakonfliktusoknál, elvben, a cselekvési szabadság nagyobb, a helyi változatoknak, ha az általános emberi jogi kereteket betartják, sokkal nagyobb a terük. De épp az előítéletes cselekvés igen eltérő helyi változataiból következően a rendőrségi (és az általános államigazgatási) cselekvés normakontrolljára, központi minőségellenőrzésére más területekhez képest sokkal nagyobb szükség lehet.

■ Ebben az összefüggésben sem kellene megfeledkezni arról, hogy egyes társadalmi csoportok és a rendőrség interakciós gyakoriságában gazdasági és térszervezési elemeknek fontos szerepe lehet. Először is egyre nagyobb területek privatizálódnak, és így tulajdonképpen ki is kerülnek a rendőrség által ellenőrizendő közterület keretei közül. S akik ott élnek, dolgoznak – magasabb státusúak, jobb jövedelemszintűek –, egyszerűen ritkábban kerülnek érintkezésbe a rendőrséggel. S velük szemben azok, akik magánterei szűkebbek, rosszabb minőségűek, azokba „elvonulni” kevésbé vagy ritkábban tudnak, és szükségképpen többet tartózkodnak nyilvános tereken. Ahol jobban ki vannak téve ellenőrzési hullámoknak, kisebb interakciós konfliktusaikat nem tudják maguk között kezelni, azok nyilvánosakká válnak. És gyakrabban vonzanak rendőrségi beavatkozást. Ez általában szegényügy, de azon belül is kiemelkedően romakérdés. Ebből a sajátos térhasználatból következően „sokhangszeres”, többcsatornás államigazgatási kezelés helyett megnő az esélye annak, hogy a roma csoportok adott településeken a rendőrség „tulajdonává” válnak, hogy a helyi közbiztonságukat őt tartja majd a romakérdés kiemelt „specialistájának”. Ilyen helyzetekben egyébként különösen gyakran megfeledkezünk arról, hogy a rendőrség biztonság-
szolgáltatási teljesítményének elvben egyenlőnek vagy legalábbis térben egyenlően terítettnek kellene lennie. Vagyis nem lehet az országban egyes területeken a közbiztonság jobb, mint máshol. A biztonsági szegregáció mindeközben a teljes térbeli és életmódbeli elkülönülés egyre fontosabb elemévé válik. Ennek itt két szélső eleme emelhető ki. Az elsőben a rendészet bizonyos területekről kivonul, bizonyos csoportok számára nem szolgáltat. Ilyenkor a félnyilvánosságban a rendőrség beszélhet arról, hogy a személyzet számára a szolgálat ott túl kockázatos, hogy a konfliktusok nagy száma miatt szokásos technikái ott nem működnek, vagy hogy nem kap ottani környezetétől annyi információt, segítséget, hogy valamilyen hatékonysági küszöb felett legyen képes operálni. Ilyen eszköz és szerepproblémák persze létezhetnek, de a kérdés itt mégiscsak az, mennyire kezelik más csoportokkal, körzetekkel egyenlőként az érintetteket. Ha nem, márpedig nem, állami biztonsági szolgáltatások híján maguk kénytelenek ilyeneket szervezni maguknak. Egyes esetekben ezek rossz hatásfokúak lesznek, másokban nem, de akkor a közösségeket kiterjedtebben szervezve és védve ezek összeütközésbe kerülnek a szélesebb értelemben vett biztonsági szolgálatokkal, és átpolitizálódnak, gyakran magával az állammal is. A másik szélső esetben nem a szolgáltatáshiányos területek lesznek gettók vagy „zsebek”, hanem ellenkezőleg, szélesen terített, jó minőségű biztonsági szolgáltatást a rendőrség szinte sehol sem tud biztosítani, mert ehhez a feltételek valamilyen csoportja hiányzik. De egyes kiemelt csoportok vagy lakóterületeik számára ilyesmi mégiscsak létezik. Ekkor a védett terület a gettó az „anarchikus” külvilághoz képest. Ha a közrendőrség itt önmagában már ehhez is gyenge, szolgáltatásait kiegészítik a magánbiztonsági szolgáltatók. Ilyen modellek működnek latin-amerikai nagyvárosokban, mint Mexikóvárosban vagy Sao Paolóban.

A közép-európai rendőrségek különböző helyszíneken a két modell között helyezkednek el, nagyon fragmentált képet kínálva. De általában úgy tűnik, ma sodródni az első változattól egyre inkább a második felé. E vonatkozásban mintha Sao Paolo lenne a jövőnk.

Sok, már-már fullasztó rózsaszín

■ A feladat világos. Egyre nagyobb tömegeket egyre intenzívebb mozgásban, erőszakos akciólehetőségeket kiszűrve kell kezelni, nekik elvben nagyfokú biztonságot kí-

nálva. Mindeközben nem kellene megbontani a reményeink szerint legalább közép-távon és legalább a belvárosokban „fesztiválközelibbé” váló, hétköznapi ünnepi formákat öltő tömegek szerves mozgását. Ehhez hasznos lenne a biztonsági szolgálatok legalább egy részét civilként vagy legalább nem fenyegető állami ügynökként ilyenkor is valahogy kéznél tudni. Utópiák helyett vizsgáljuk meg e modell egy elvben lehetséges prototípusát: a Disneyland biztonsági szolgálatát. A Disneylandek természetesen szórakoztatóparkok sajátos közönséggel és alapfeladatokkal (degenerált utópiák – Louis Marin kifejezésével – Marin 1984). Valóban rengetegen látogatják őket, így szinte állandóan tömegek menedzsmentjére van e helyeken szükség. De a belépési díjak nem alacsonyak, és a legszegényebb csoportokat lényegében kizárják, etnikai gettókból kevesen jönnek ezentúl is ide, mert kulturálisan idegenkednek, és mind ez idáig radikálisok sem használták politikai akcióikhoz ezt a színteret (ez utóbbi sajnos biztosan nem marad így). Mondhatnánk, hogy a Disneylandek ebben a vonatkozásban a nemzetközi középosztály egyfajta sterilizált ideiglenes létezéséhez kínálnak kereteket. A tömeg itt a nagyvárosokban máshol valóságosan létezőnél homogénebb, kevésbé érdekcentrikus, lényegi tulajdonainak működtetéséhez közvetlenül kevésbé kötődik, tehát talán irányítani, mozgatni is könnyebb. De a helyzet és a kezelésére kialakított szolgálat azért modell maradhat helyzetek egy szélesebb problémacsoportjára is. A Disneyland biztonsági embereivel – modellként – a rendőrségi szakirodalom már a nyolcvanas évek végén foglalkozott (pl. Shearing–Stenning 1984). Akkor elsősorban olyan magánszolgáltatásként, amely működési filozófiájával akár az „egész” rendőrségre is hatni fog. Ma inkább azért tűnik érdekesnek, mert az ipari civilizáció egyik láthatóan fontos elemét, a szórakoztatva ellenőrzöttséget laboratóriumi környezetben kínálja tanulmányozásra. A technikai részleteket a Disney Corporation jelentései jól leírják (Disney 2008), rendőrségi szakírók is feldolgozzák. Bennünket itt inkább néhány modellszerű elem foglalkoztat. Ahogy beléptél a területre, minden formában elisméltik neked, hogy egy szórakoztatási terepre, az öröm zónájába („fun place”) érkezted, tehát civil gondjaid a kapukon kívül maradhatnak. Vagyis engedd el magad, de a saját érdekedben azért figyeld mindenütt, hogy könnyű dolgod legyen, az instrukciókat. A tömeg mozgását három elemmel szabályozzák. Először is állandóan információkat kapsz a lehetséges útvonalokról és a látogatható látványosságokról. De azok úgy vannak megfogalmazva, hogy ugyanakkor instrukciók is. Amelyeket, épp információtartalmuk miatt, érdemes figyelni. S ezeket a legkülönbözőbb formákban és helyszíneken ismétlik. Tulajdonképpen egy instrukciófelhőben mozogsz. Amiből nem is tudsz és nem is akarsz kilépni, hiszen akkor azt sem tudod, merre tovább a látnivalók között. Másodszor: a tömegmozgást fizikai korlátok közé szorítják. Itt ne egyszerű korlátokra vagy rámpákra gondoljunk. A látnivalók között csak oda tervezett belső szállítási, közlekedési eszközökkel mozgatják a látogatókat. Ezeket megkerülve közel sem kerülhetsz az objektumhoz. A kaliforniai Disneylandben, sok évvel ezelőtt, már sajátos, látszólag a vízben mozgó, de valamilyen mechanikusan továbbítva mozgó csónakutáztokban kellett „körbehajózni” bizonyos attrakciókat. A csónaksor meghatározta az adott hely átbocsátóképességét, kijelölte a mozgás fő irányát és sebességét, mert „szárazföldön” abban a zónában egyáltalán nem mozoghattál. A tömeg elfogadta a helyzetet, és még kényszerrel sem érzett. Harmadszor: mindenütt jelen vannak az alkalmazottak – az adott attrakciótól függően gyarmati rendőrnek, gondolásnak vagy Miki egérnek öltözve. Az utóbbiak univerzalisták, nem kötődnek egyetlen szintérhez: egyszerre koordinátorok, informátorok és biztonsági emberek (Kempa–Stenning–Wood 2004).

A tömegmenedzsmentnek e közegben két eleme van. Először is az ellenőrzést mindenhova beépítették, minden tájékoztatónak, mosolynak van ellenőrző funkció-

ja, de azt a többi funkció lefedi. Vagyis az ellenőrzés mindent áthat, de normális munkamenetben láthatatlan. Másodszer: megjelenik azért, ha valamit váratlan logika szerint szeretnél tenni, a mainstreamtől eltérő útvonalat választanál, vagy bármiként a rendszertől deviánsnak tűnnél. Akkor javasolják, hogy ezt vagy azt „saját érdekedben” ne tedd. Vagy ha mégis, kivezetnek. Hiszen az a terület az ő tulajdonuk, mást másként akarsz csinálni, tehát szerződést szegsz. Összefoglalva: a rendszer preventív, mert még akkor beavatkozik, mielőtt valami konfliktus kibontakozott volna. Kooperatív, mert valóban csak együttműködéssel működik hibátlanul. Végül az ellenőrzés erőszakos, bár általában nemigen kell valakit kivezetni. Hiszen azért jött, hogy jól érezze magát.

Felfogható az egész valamilyen *ultrasoft* totalitarizmusként. Gondolhatjuk, hogy ilyesmi ott, ahol valódi érdekek, ideológiák hatnak, úgysem működhet. Elfogadhatjuk a modellt általánosságában – megfogalmazva azokat az emberi jogi, elvi és politikai együttélési kritériumokat, amelyekért „azonnali kivezetés” jár vita nélkül. Vagyis tisztázhatjuk, hol válik a *soft* szabályozás keménnyé vagy akár ultrakeménnyé. Csak egyet nem tehetünk. Nem gondolhatjuk, hogy egy felületesen disneylandesedő világban (teljesen mindegy, hogy személyesen utáljuk azt, vagy nem) az ellenőrzés nagyon más módon lesz vagy lehet.

■ IRODALOM

- Benyon, J. and Solomos, J.: British Urban Unrest in the 1980s'. In: J. Benyon and J. Solomos (eds.): The Roots of Urban Unrest. Pergamon, Oxford, 1987.
- Brewer, J.D., Guelke, A., Hume, I., Moxon-Browne, E. and Wilford, R.: The Police, Public Order and the State. Macmillan, London, 1988.
- De Lint, W.: Public order policing: A tough act to follow. International Journal of the Sociology of Law 2005. 31. 179–199.
- Della Porta, D. and Fillieule, O.: Policing Social Protest. In: D. Snow; S. Soule & H. Kriesi (eds): The Blackwell Companion to Social Movements. Blackwell, Oxford, 2004. 217–241.
- Disney W. Corporation: Report on Safety. Disney, Burbank CA, 2008.
- Dubber, Marcus: The Policy Power – Patriarchy and the Foundations of American Government. Columbia University Press, New York, 2005.
- Earl, J. and Soule, S.: Seeing Blue: A Police Centred Explanation of Protest Policing. Mobilization 2006. 11(2). 145–164.
- Ericson, R. – Haggarty, K.: Policing the Risk Society. University of Toronto Press, Toronto, 1997.
- Ericson, R. and Doyle, A.: Globalization and the Policing of Protest: the Case of APEC 1997. British Journal of Sociology 1999. 50(4). 589–608.
- Farrow, T.: Negotiation, Mediation, Globalization Protests and Police: Right Processes, Wrong System, Issues, Parties and Time. Queen's Law Journal 2003. 28. 665–703.
- Geary, R.: Policing Industrial Disputes: 1893 to 1985. Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Gilham, P. and Noakes, J.: "More than a March in a Circle": Transgressive Protests and the Limits of Negotiated Management. Mobilisation 2007. 12(4). 341–357.
- Gorringe, H. and Rosie, M.: The "Scottish" Approach? The discursive construction of a national police force. The Sociological Review 2010. 58(1). 65–83.
- Gorringe, H. and Rosie, M.: The Police of 'Global' Protest: Policing Protest at the G8 in Scotland. Current Sociology 2008. 56(5). 691–710.
- Kempa, M. – Stenning, P. – Wood, J.: Policing Communal Spaces. A Reconfiguration of the Mass Private Property Hypothesis. British Journal of Criminology 2004. 44. 562–581.
- King, M. and Brearley, M.: Public Order Policing: Contemporary Perspectives on Strategy and Tactics. Perpetuity Press, Leicester, 1996.
- King, M. and Waddington, D.: Coping with disorder? The changing relationship between police public order strategy and practice – A critical analysis of the Burnley Riot. Policing and Society 2004. 14. 118–137.
- Manwaring-White, S.: The Policing Revolution. Harvester, Brighton, 1983.
- Marin, L.: Utopics – Spatial Play. Humanities, Atlantic Highlands, NJ, 1984.
- Reicher, S.: The Crowd century: Reconciling practical success with theoretical failure. British Journal of Social Psychology 1996. 35(4). 535–553.
- Reicher, S., Stott, C., Drury, J., Adang, O., Cronin, P. and Livingstone, A.: Knowledge based public order policing: Principles and practice. Policing: A Journal of Policy and Practice 2007. 1. 403–415.
- Reicher, S., Stott, C., Cronin, P. and Adang, O.: An integrated approach to crowd psychology and public order policing. Policing: An International Journal of Police Strategies and Management 2004. 27(4). 558–572.
- Rosie, M. and Gorringe, H.: 'What a difference a death makes'. Sociological Research Online 2009. 14(5): <http://www.scoresonline.org.uk/14/5/4.html>
- Shearing, C.D. – Stenning, P.C.: From the Panopticon to Disney World. In: Doob, A.N., Greenspan, E.L. (eds.): Perspectives in Criminal Law. Canada Law Book Inc., Toronto, 1984.

- Stott, C., Reicher, S.: Crowd action as intergroup process: Introducing the police perspective. *European Journal of Social Psychology*. 1998. 28. 509–529.
- Stott, C., Adang, O., Livingston, A. and Schreiber, M.: Tackling Football Hooliganism: A Quantitative Study of Public Order, Policing and Crowd Psychology. *Psychology, Public Policy and Law* 2008. 14(2). 115–141.
- Vitale, A.: From negotiated management to command and control: How the New York Police Department Polices protests. *Policing & Society* 2005. 15. 283–304.
- Waddington, D. and King, M.: The Disorderly Crowd: From Classical Psychological Reductionism to Socio-Contextual Theory – The Impact on Public Order Policing Strategies. *The Howard Journal* 2005. 44(5). 490–503.
- Waddington, D.: Key issues and Controversies. In: C. Critcher and D. Waddington (eds.): *Policing Public Order: Theoretical and Practical Issues*. Avebury, Aldershot, 1996. 1–36.
- Waddington, D. 'Waddington versus Waddington; public order theory on trial', *Theoretical Criminology*, 1998. 2(3). 373–94.
- Waddington, D. *Policing Public Disorder: Theory and Practice*. Cullompton: Willan Publishing, 2007.
- Waddington, P.A.J.: 'Controlling protest in contemporary historical and comparative perspective'. In: D. della Porta and H. Reiter (eds.): *Protest Policing: The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- Waddington, P.A.J.: 'Policing public order and political contention'. In: T. Newburn (ed.) *Handbook of Policing*. Cullompton: Willan Publishing, 2003.
- Waddington, P.A.J.: *Liberty and Order: Public Order policing in a Capital City*. London: UCL Press, 1994.

VISKY ANDRÁS

József és testvérei

Ahogy komor arccal, sötét előérzetektől gyötörten mennek lefelé Egyiptomba, maguk mögött hagyva a korán megvénült, búskomor Jákobot, Isten legyőzőjét.

Néma apa, hófehér Jiszráél, földig görnyedt az utódállítás parancsa alatt, egyetlen szerelmét régen benyelte már a meddő talaj.

A végső vereség minden kitüntetése ott ragyog a mellén, miért is takarná el, szemei bornál ragyogóbbak, fogai tejnél fehérebbek.

És visszamaradt Ráhel két fia is, a túsul fogott Benjámin és a régtől fogva halottnak hitt József, akit közös akarattal veszni hagytak Sikemben, csak még a felejtés nem bírta elvégezni a maga munkáját.

Vissza a fogság földjére, a kiüresedett isteni ígéretet véletlenül sem hozva szóba többé.

Kisztílú áruhálok, a sötét szerelmek kínjai veled jönnek mind, Istennél biztosan mindenhatóbbak.

Kifogni egy visszacsapódó, száraz ág ütését: nincs ennél gyötrőbb mozdulat.

A vérfoltos tenyeret és külön-külön a gyilkos ujjakat az arc elé emeli a kérges kar, fölbukik a sötétből az elszánt mozdulat, mint amikor lerángatták Józsefről a hercegi ruhát, és száraz kútba vetették a meztelen testet.

Meglazult ágyékkötője, bukás fehér zászlója, lobog lefelé a feneketlen kőgödörbe: ezt a képet kell nézni, amíg a világ, amíg a fénytől kiszárad végre a szemüreg.

Végigcsapja a tíz férfit a semmi ága, csupa emlékeztetés a világ, nincs rá magyarázat.

Vonulni Egyiptomba, nem szólni a
mellöttünk lépkedő másikhoz,
gyűlölni a hozzánk legközelebbit.
Hajlongó tíz kéve, magtalan
valamennyi, mintha József bolond
álmából léptek volna ki éppen.
Vissza a fogság földjére, ahol Isten
is a legjobb formáját mutatja, és
jobbnál jobb ötletekkel traktálja, aki
utcájába végre besétál.
Mennek a gyilkosok, mennek
lefelé, egyenesen József kitárt
karjaiba, örök jövevények.
Csak a befogadó bosszú ment meg
attól, aki vagy.

UNGVÁRI ZRÍNYI IMRE

A FÉLELEM KULTÚRÁJA ÉS AZ EMBER ÖNÉRTÉLMEZÉSE

Szembesülés a félelemmel

■ Napjainkban a világméretű folyamatok és a szűkebb régiókra jellemző társadalmi átalakulások nyomán nemcsak személyes életünkben és közvetlen környezetünkben sokasodtak meg a félelemkeltő események, hanem a média révén közel jutottunk a félelem egyfajta általánossá vált kultúrájához is. Olyan hétköznapi világszemléletről van szó, amely az élet valamennyi eseményét a fenyegetettség egyetemes, „koherens rendszerébe” próbálja beilleszteni. Az így szövődő, reális félelmeket magába foglaló, ám koherenciára törekvésében mégis irreális világszemléletben helyet kapnak egymás mellett a pénzügyi-gazdasági válság lesújtó tényei, a növekvő szegénység és munkanélküliség, az autoritárius és populista politikák rafinált agresszivitása, az egyre nagyobb számban letelepedő és egyre különbözőbb problémákat hordozó „idegenek” és a meg-megújuló nacionalizmusok latens fenyegetése csakúgy, mint a bűnözés egyre gyakoribb jelenléte a mindennapi életben, a leszámolásokról, halálos járványokról, terrortámadásokról, ökológiai és atomkatasztrófákról érkező hírek. Ily módon ma már számos lazább és precízebb tipológia létezik arról, hogy egy adott populáció tagjai meghatározott időszakra hogyan választanak a kutatók által „számukra felkínált” félelmek meghatározott csoportjából. Például tudható, hogy Romániában egy 2009-ben készített országosan reprezentatív CURS-felmérés ugyanazon 7-7 kérdésére adott válaszok eredményei szerint szignifikáns eltérés mutatkozott a félelmeknek a Ceaușescu-korszakra, illetve a jelenlegi időszakra

Olyan hétköznapi világszemléletről van szó, amely az élet valamennyi eseményét a fenyegetettség egyetemes, „koherens rendszerébe” próbálja beilleszteni.

érvényesnek tartott számarányai között. Míg a Ceaușescu-korszakra vonatkozóan a megkérdezettek legnagyobb aránya szabadságuk vagy életük (29%, illetve 21%) politikai okokból, szenvedéssel járó elvesztésétől félt, és alig kisebb, ám egymás között egyenlő (20%) arányt mutatott a lakásuk, illetve vagyonuk elvesztése miatti félelem, ez utóbbiaknál lényegesen kisebb, ám egymástól alig eltérő egyenlő arányt képviselt az utódaik jövőjének az elvesztésétől (15%), az anyagi természetű kiváltságaik elvesztésétől (19%), illetve a munkahelyük elvesztésétől (12%) félők csoportja, a jelenlegi időszakban a megkérdezettek legnagyobb aránya (45%) az utódaik jövőjének elvesztésétől félt, majd ezt követte a munkahely elvesztése (26%), a vagyonuk elvesztése (25%), anyagi természetű kiváltságaik elvesztése (19%), illetve kis mértékben (9%) féltek a lakásuk elvesztésétől és nagyon kis mértékben életük vagy szabadságuk politikai okokból való elvesztésétől (4%, illetve 3%).¹

A személyes érintettség, fenyegetettség érzése elkerülhetetlen, különösen akkor, ha az ember egyre több felsorolt jelenség szenvedő alanyai között ott találja közvetlen ismerőseit, esetleg családtagjait is. A félelem ily módon fokozatosan saját önértelmezésének és esélyei latolgatásának állandó részévé válik. Túl azon, hogy halandó lények vagyunk, és életcéljaink esendőségét, egzisztenciánk törékenységét lépten-nyomon megtapasztaljuk, a lehetséges és valós veszélyeket naponta globális méretekben számon tartó médiaipar közelképei „megsokszorozzák” a veszélyeztetettség tudatát. Elsőrendűen aktuális kérdés tehát, hogy mihez kezdünk, milyen összefüggésrendszerben értelmezzük a félelemnek és a fenyegetettségnek szüntelenül szaporodó és erősödő jelenségeit.

A félelem értelmezésének szempontrendszere

■ A félelemmel szembeni védekezés nemcsak általánosságban, történelmi távlatban és átvitt értelemben határozta meg az emberi életfeltételek, az emberi civilizáció kialakítását, hanem a kultúra valamennyi értelmező mozzanatában is tetten érhető. A félelemértelmezés olyan problématerület, amelyben elkerülhetetlenül különféle absztrakciós szinteken érvényes magyarázatok, különböző tudományterületek és szakdiszciplínák találkoznak. A különféle tudományok és a filozófia szemléletmódja közötti együttműködés szükségessége a félelemprobléma tanulmányozásában a tárgy természetéből adódik, ugyanis a félelem nemcsak bio-pszicho-szociális probléma, hanem egyszersmind az emberi lét sajátos módja, aspektusa, aminek átfogó jelentése van az ember értelmezése szempontjából. A félelem hétköznapi tapasztalata, illetve pszichológiai és szociológiai leírása a tulajdonképpeni értelmezés nyersanyagát, kiindulópontját jelenti. Célunk nem annak a felmutatása, hogy a félelem jelensége hogyan fordul elő, milyen összetevők jellemzik, és milyen egyéni és közösségi következményekhez vezet, hanem az, hogy mindezeket figyelembe véve milyen szempontok szerint tárható fel emberi értelme. Az alábbiakban ezt az összefüggést, a félelem bio-pszicho-szociális problémájának fundamentálonológiai jelentőségét próbáljuk megvizsgálni. Értelmezésünkben felhasználjuk a félelem pszichológiai és szociológiai kutatásának eredményeit, Sartre *Egy emócióelmélet vázlatja* című munkájában kidolgozott gondolatmenetét az érzelmek tanulmányozásának filozófiai (fenomenológiai) értelméről és Heidegger *Lét és időjének* félelemértelmezését.

A félelem pszichológiai aspektusai

■ A félelem kutatásának eredményeit számba véve megállapítható, hogy minden embernek és minden társadalomnak sajátos viszonya van a félelemhez, amely minden közösségben, minden időkből mindenkit érint az egyén habitusától, a társadal-

mi viszonyoktól és a „korszellemtől” függően. Pszichológiai értelemben a félelem az örömmel, bánattal, haraggal, szeretettel és az undorral együtt az ember alapvető érzelmei közé tartozik,² amelynek egyaránt van affektív-intellektuális és biológiai összetevője. Ez azt jelenti, hogy olyan lelki történés, amelyhez egyszerre hozzátartoznak bizonyos *testi reakciók* (pl. a bőrfelület ismert reakciói, a remegés, a szívverés gyorsulása), *meghatározott viselkedések* (a nyugalmi állapotban szokásoshoz képest zavart, elhárító, behódoló vagy éppen ellenkezőleg agresszív magatartás) és jellegzetes *tudatállapotok* (nyugtalanág, a veszély-, fenyegetettség- vagy reflektált problématudat, döntés a „kívánatos” magatartásról és ennek megfelelően az összetevők feltárásának, *explorációs támpontoknak* a keresése, esetleg „helyzetmegoldó terveké”).³ Magától értetődő, hogy a félelem egyik említett összetevőjével sem azonosítható, sőt figyelembe véve hosszú távú jelenlétének személyiségtorzító következményeit, illetve a hatása alatt álló személyek társas kapcsolatainak a félelemelhárító magatartás irányába történő módosulását, megállapítható, hogy a három említett aspektus együttesen sem fejezi ki a félelem emberi jelentőségét. Ugyanakkor a félelem állapota a maga összetevőit és (az egyén reakciójától függően) azok egymáshoz való viszonyát illetően dinamikus, azaz változó, „súlyosbodó” vagy „enyhülő”, meghatározott „kifejlet” felé tartó, azaz *folyamatszerű* állapot, amelynek egyfajta történetzerűsége (kezdet, kibontakozása, fordulatai, kimenetele) van.

Mivel a félelemhez gyakran társul váratlanság, és bekövetkezése után nem hárítható el egykönnyen, zavart idéz elő az ember viselkedésében és gondolkodásában. Tudvalevő, hogy bizonyos határig fokozza, azon túl pedig csökkenti a gondolkodás és a cselekvés célszerűségét. Tartós fennállása általában mindkettőre dezorganizáló, és a teljesítményeik hanyatlását idézi elő, mintegy „rátelepszik” az ember tudatos tevékenységére, és igyekszik átvenni annak irányítását. Ezért mondják, hogy a félelem „úrrá lesz” valakin. Ily módon sajátos zavar állapota áll elő, ami csak alapos összpontosítással, a gondolkodás és az akarat nagyfokú célirányos mozgósításával „győzhető le”, amire azt mondják, hogy az ember szétszóródott állapotából „összeszedi” magát. Ez a félelem intenzitásától függően egyénenként és kultúránként igen különböző módokon és hosszabb vagy rövidebb idő alatt történhet, például közismert, hogy egyes keleti népek gyerekeiket a fájdalommal és a félelelmmel szembeni közömbösségre tanítják, míg mások, például az angolok híresek arról, hogy uralkodni tudnak érzelmeiken.⁴ Általában elmondható, hogy „együtt élni” a félelelmmel vagy tudatos viszonyt kialakítani saját félelmünkkel, úgy, hogy az ne bénítsa meg célirányos tevékenységünket, azt feltételezi, hogy az embernek saját tapasztalata, illetve jellegzetes viszonyulásmódja legyen arra vonatkozóan, hogy hogyan kell „összeszednie önmagát”. Ez minden esetben a bátorság, a félelelmmel „nemes cél” érdekében való szembeszállás (Arisztotelész) kiindulópontja is, amihez egyszersmind az is elengedhetetlen, hogy kivételes helyzetben is képesek legyünk helyesen rangsorolni szempontjainkat. A félelelmmel való szembenézés első lépése annak a tudatosítása, hogy amint sokféle külső oka lehet félelmeinknek, az említett okokra adott válaszok, a félelemhez viszonyuló emberi magatartások is sokfélék, társadalmilag és történelmileg meghatározottak.

A félelem társadalmi jellege és funkciói

■ A félelem, illetve a „félelelmmel bánás”, bár eredete a túlélést szolgáló biológiai funkciókra nyúlik vissza, az embernél egyértelműen társadalmi jelenség. Mind a félelmetes dolgok azonosítása, mind a félelemre való reagálás társadalmilag elvárt, illetve elfogadott formái, mind pedig a félelem által betöltött funkciók helyes mérlegelése társadalmi összefüggésekre való összpontosítást igényel. A társadalmi féle-

lem, bár esetenként mesterségesen előidézett, lehet önmagában „a társadalmi jelenségekre és folyamatokra (terrorizmus, háború, forradalom, munkanélküliség, gazdasági-pénzügyi válság stb.) adott normális reakció, akárcsak azok, amelyek a politikai rendszerekre (fasizmus, kommunizmus, katonai diktatúra, totalitarizmus stb.), politikai és/vagy gazdasági hatalommal rendelkező szervezetekre és személyekre (politikai pártok, pártelnökök, maffiaszervezetek, alvilági klánok, vállalatulajdonosok, alkalmazók és felettesek stb.), illetve intézményekre, társadalmi osztályokra és kategóriákra (kormány, igazságszolgáltatás, egyház, hadsereg, titkosszolgálatok, munkásosztály, hivatásos forradalmárok, tisztességtelen vállalatulajdonosok stb.) vonatkoznak.”⁵ Tekintettel a félelem kiküszöbölhetetlen társadalmi összetevőire, a félelem operacionális társadalmi tanulmányozása és rendszerezése céljából Septimiu Chelcea román szociológus a következő rendszerezési elveket javasolja: 1. a kiváltók természete (objektív, képzeletbeli); 2. megnyilvánulásának típusa (aktív, passzív); 3. előidézésének mechanizmusa (biológiai, társadalmi); 4. az élményt átélők társadalmi státusa (magas, közepes, alacsony); 5. a félelem által megragadott személyek száma (egyének, közösségek); 6. történelmi korszak (ókor, középkor, modernitás, jelenkor); 7. a politikai rendszer, amelyben a félelem megnyilvánul (totalitarizmus, demokrácia).⁶ A felsorolt szempontok mindenekelőtt azt a célt szolgálják, hogy a szerző világosan elhatárolja egymástól az egyéni és a „társadalmi félelem” kategóriáját. A társadalmi félelem eszerint emberek viszonylag nagy csoportjainak (társadalmi csoportok, kategóriák, osztályok, nemzetek) közös félelme, amely a személyközi és a médiakommunikáció révén terjed át egyik emberről a másikra, miközben intenzitása fokozódik. Ily módon a félelem maga is fontos társadalomszervező tényezővé válik, egyrészt a közös félelem átélésének kapcsolatközvetítő szerepe miatt, másrészt a félelem elől menedéket nyújtó csoportok (család, baráti csoportok) irányába való menekülés elősegítése által.

Különösen érdekes és ellentmondásos kérdés az, hogy a félelem biológiai egyed- és fajfenntartó funkciója mintájára elképzelhető-e hasonló társadalmi funkciója vagy a „túlélés” biológiai és társadalmi formáinak a különbözősége megköveteli a túlélési funkció értelmének újrafogalmazását. „A félelem társadalmi funkciója – írja Chelcea – a veszély jelzésében van, ezáltal járulva hozzá az egyének és az embercsoportok túléléséhez, de következményei az erkölcsi és társadalmi magatartás szempontjából ártalmasak lehetnek, ugyanis a személyiség dezorganizálódásához és az inkriminált társadalmi jelenségek [pl. a vezető rétegek hatalmát és tekintélyét legitímáló pusztító konformizmus – U.Z.I.] veszélyességének a növekedéséhez vezethet azáltal, hogy hozzájuk csatlakozik.”⁷ Az idézett gondolat legfontosabb kritikai szempontja a félelemmel megszerezhető konszenzus, a „félelempolitika” gondolatában van, amelynek összefüggésében a félelem a társadalom demokratikus önépítésének és a felelősségvállaló állampolgári magatartás kialakulásának megakadályozását eredményezi. Amennyiben a demokratikus hatalomgyakorlási módot úgy értelmezzük, hogy az időről időre legalábbis képzeletben megkötött szerződés a vezetők és vezetettek között, a félelemmel kikényszerített legitímációt a szerződésre érvényes erkölcsi és jogi normák szerint csakis úgy tekinthetjük mint kikényszerítettet, tehát érvénytelen és mint olyant, ami ellentétes a demokratikus közszellemmel.

A félelem filozófiai értelmezései

■ A félelem filozófiai értelmezései közül alapvetően fontos elkülöníteni a normatív és nem normatív félelemértelmezéseket. A normatív, elsősorban etikai, politikai és jogi félelemfelfogások esetében vizsgálni kell a társadalmilag előállt vagy előidézett félelmek legitim vagy nem legitim eredetét, ami előreláthatóan szemben álló állás-

pontokat eredményez az alapvető etikai, politikai és jogi irányzatok között, ám ezekkel a kérdésekkel itt terjedelmi okból nem foglalkozhatunk.

Az affektusok nem szaktudományos, hanem filozófiai elméletei közül itt csak azokra szorítkozunk, amelyek tárgyalásának módszertani kereteit a pszichologizmus kritikájából kinövő husserli fenomenológiát is felhasználva Max Scheler, Martin Heidegger és Jean-Paul Sartre teremtették meg. Ennek az újrafelfedezett filozófiai vizsgálódási körnek az elvi lehetőségére Scheler irányította rá a figyelmet azzal, hogy felvetette a tiszta gondolkodás és az empirikus lelki élet szabályaitól független tiszta szemlélés, érzésfolyamat, szeretés és gyűlölés, illetve tiszta törekvés és akarás megalapozásának a kérdését, az értékek objektív és örök rendjét állítva elének. A scheleri előzményeket továbbgondolva Heidegger felismerte, hogy a félelemmel és a bizonytalan jövővel való szembesülés és az azzal való együttlés, illetve a saját jövőért való szorongás a legsajátosabb emberi létjellemző. Koncepciója szerint a világ és az élet eseményeinek önmagunkra vonatkoztatott távlati lehetőségekben való szemlélete elkerülhetetlenül magával hozza céljaink megvalósulásának, illetve életünk kimenetelének a latolgatását. Az emberi gondolkodásnak ezt a sajátosságát Heidegger az *enyémvalóság (Jemeinigkeit)* terminusával fejezte ki. Ezen leginkább azt kell értenünk, hogy a mindennapokban nem érdekmentes szemlélőként, hanem mindig is a magunk dolgai miatt aggódón, a világban *jelenvaló* és létlehetőségekre orientált lényekként kerülünk szembe életünk eseményeivel. Amint azt a *Lét és idő* részletesen megmutatta, a létlehetőségekhez való szubjektív értelmező viszony lehet következetesen feltáró – azaz autentikus –, amikor legsajátosabb létlehetőségünket, a halál-felé-*való*-létet mint lehetőséget elfogadjuk, vagy inautentikus, amikor a „világ”-ra hanyatlott, nem tulajdonképpeni létünkben e legsajátosabb létlehetőségünket elutasítjuk, elrejtjük önmagunk előtt. Ebben az összefüggésben értelmezi Heidegger a félelmet is, amelyet a jelenvalólét világfeltáró diszpozíciója egyik módusának tekint.

A diszpozíció (Befidlichkeit) Heideggernél hangolt létet jelent, amely mindazonáltal nem pszichológiai, hanem ontológiai megközelítésre utal, arra, hogy a jelenvalólét hol és önmagát hogyan érezve talál önmagára. Az itt említett hangulat a jelenvalólétet a világba való „belevettségében, mindenekelőtt és többnyire a kitérő elfordulás módján tárja fel”.⁸ A diszpozíció „az az egzisztenciális létmód, amelyben a jeleválólét folyamatosan kiszolgáltatja magát”, s ily módon ebben az összefüggésben kell elgondolni a félelemnek mint a diszpozíció konkrét módusának értelmét is. „A félelem – írja Heidegger – a jelenvalólétet túlnyomóan privatív módon tárja fel. Összszavazja és »fejtlenne« teszi. A félelem, midőn látni enged, egyben el is zárja a veszélyeztetett benne-létet úgy, hogy amikor a félelem már engedett szorításából, a jeleválólétnek előbb ismét önmagára kell találnia.”⁹ Amint az az idézett részletből kiderül, a távlatokban gondolkodó és távlatkereső attitűd egyszerre mind azt is jelenti, hogy az emberek meghatározott távlatok elfogadásával vagy elutasításával, illetve azokat más, nem valóságos távlatokkal helyettesítve próbálnak úrrá lenni félelmeiken. A „kitérő elfordulás” fent jelzett fordulata éppen arra utal, hogy a jelenvalólétnek az egymással-lét (Mit-sein) mindennapiságára jellemző „nyilvánosságában” „az akárki létmódjaként” érvényesülő hangoltságáról van szó, amelyben a halál, akár csak a „félelemkultúra” médiavilágának fenyegető hírei esetében, mindig az „akárki” érintett, de sohasem a jelenvalólét maga.

Heideggernél a félelem fenoméne lényegi összefüggésrendszerének megértéséhez igen pontos iránymutatást kapunk. Eszerint vizsgálhatjuk a félelem „mitől”-jét („tárgyát”), a „félést” magát és a félelem „tét”-jét. Ezek az elemzési szempontok fontos kritikai instanciákat nyújtanak a hétköznapi közvetlen és mediális félelemtapasztalataink értelmezéséhez is, a korábban említett félelemösszefüggések feltáráshoz, *explorációjához*, ami a félelemre vonatkozó minden további döntés kiinduló-

pontjaként szolgálhat, sőt, ha horrorfilmkészítők vagy cinikusak (mondjuk a „félelem politikájának” a hívei) lennénk, azt latolgathatnák, hogy a leírás akár még valamiféle „recept” is lehet. Az első esetben azokkal a támpontokkal van dolgunk, amelyek segítségével a félelmetest félelmetességében tudjuk fenomenálisan meghatározni (ebben szem előtt tartandó jellemvonásai: 1. rendeltetés módja az ártalmasság, [ami] 2. az általa megérinthetőnek meghatározott körére vonatkozik, 3. meghatározott tájékról jön, amely tájékkal, akárcsak magával a félelem tárgyával valami nincs „rendjén”, 4. még nincs elérhető közelben, de fenyegetően közeleg, 5. a közeledés a közelben történik, míg korábban leplezett volt, 6. elmaradhat és kikerülhet bennünket, de ez bizonytalan).¹⁰ A második eset, *maga a félés*, amely nem pusztán maga ez a diszpozíció vagy annak „szendergő lehetősége”, hanem összefüggéseiben értelmezve tartalmazza magában a „félénkséget”, az általa „valami félelmetes közeledésének a lehetősége” felől feltárt világban-benne-létet, illetve a félelmetességében felfedett közeledőt. Végül a *tét* „a magát féltő létező”: a *jelenvalólét* a maga veszélyeztetettségében és önmagára hagyatottságában, ám ennek kitágított fogalmába belefér az általa gondozott tárgyak világa és az általa féltett más személyek is, mégpedig teljesen függetlenül attól, hogy azok (a többiek) félnek-e vagy sem, vagy hogy ő maga, aki félti őket, maga is fél-e vagy sem. A féltés itt érintett paradox jellegéből következően „a másokkal való együttes diszpozíció egyik módja, de nem szükségszerűen együttfélés és még kevésbé egymást féltés”.¹¹

A félelem sartre-i felfogása az *Egy emócióelmélet vázolata* című írásában részben Husserl és Heidegger filozófiai alapelveit követi, és ezeknek az elveknek a szempontjából beható kritikának veti alá a klasszikus és a pszichoanalitikus emócióelméleteket, mégpedig egy fenomenológiai emócióelmélet vázlatának megalkotása érdekében. Természetesen itt nem lehet a feladatunk Sartre gondolatmenetének részletes tárgyalása, csupán néhány gondolatát emelhetjük ki a félelem értelmezésére, természetére és típusaira vonatkozóan. Sartre abban is közel áll Heideggerhez, hogy nem a szubjektivitás reflexív tudatát, hanem a nem tételezett világtudatot hangsúlyozza. „Az emócióban – írja – a felindult alany és az emócióra készítő tárgy szétválaszthatatlan szintézisben van együtt”, és így az emóciót úgy értelmezi, mint a világ felfogásának, sőt átalakításának bizonyos módját.¹² Az érzelmek ilyen, a világ felfogás-módjától függő értelmezése döntő jelentőségű Sartre félelemfelfogása számára. A félelem eszerint egyrészt *passzív félelem*ként, másrészt pedig *aktív félelem*ként jelentkezik. Mindkét félelem típus lényegében menekülési magatartás, ám míg az első esetben a személy normális úton és a meghatározottság szabályai szerint képtelen elkerülni a veszélyt, s emiatt Sartre úgy látja, hogy annak közelségében csak az ájulás mint a szervezet spontán nem reflexív reakciója jelenthet számára menedéket. Ezzel szemben az aktív félelem esetében – amely szintén nem racionálisan kivitelezett cselekvés, hanem sokkal inkább a szervezet egészének részéről jövő tagadás –, a menekülés a tér vektoriális struktúrájának felforgatásával történik. Mindkét esetben valami olyasmi játszódik le, mintha megpróbálnánk kiiktatni a veszély észlelését, tehát tényleges és hatékony elhárítása (megszüntetése) helyett egyfajta mágikus viselkedéshez folyamodva próbáljuk tagadni a külvilág egy tárgyát. A koncepciót átható illuzórikus felhang ellenére megállapíthatjuk, hogy a jelenkori félelemkezelésben is a félelemre adott reflektált és célirányos válaszok mellett igenis számos esetben találkozzunk a fenyegetésre vonatkozó információt hárító magatartással, annak ellenére, hogy ma már köztudott, hogy az ilyen magatartásoknak a vész-korszakban, illetve a sztálini perek idején számos áldozata volt. Természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a veszélyeztetettség szándékos és normatív reflektált figyelmen kívül hagyása, amint azt Sartre kései írásaiban, például a *Determináció és szabadság*-ban olvasható, kiindulópontja lehet a veszélyhelyzetet tudatosan felvállaló és a ben-

ne rejlő kihívást az önteremtés alkalmává változtató magatartásnak, ám ezekkel a kérdésekkel itt csak érintőlegesen foglalkozhatunk.

Félelemkultúra és önkultúra

■ Az eddig tárgyaltak fényében kétségtelenül döntő jelentőségű lehet az egyén számára, hogy mihez kezd életének fontos aspektusaiban felmerülő félelmeivel. Erre vonatkozóan természetesen Arisztotelész óta több etikai-morálfilozófiai elméletnek is fontos mondanivalója van, ám úgy tűnik, nem a szisztematikusan kifejtett normatív szempontok hiányzanak a félelmeinkkel való szembenézéshez és termékeny együttéléshez, hanem a normatív szempontok melletti kiálláshoz, illetve a kritikus helyzetek és a félelem vállalásához egyaránt nélkülözhetetlen önbecsülés, önelhatározás és motiváció. Végső soron mindenki számára annak a megtapasztalására lenne szükség, hogy bármennyire is félelemkeltők egyes körülöttünk zajló események, a velünk megtörténő dolgok nem függetlenek attól, hogy hajlandók vagyunk vagy sem elfogadni, illetve ráhagyatkozással vagy passzív távolmaradással „támogatni” őket, vagy bajseltelmeink és félelmeink közepette is megkeressük önmagunk felelősségét saját életünk alakításában. Másképpen fogalmazva, elfogadjuk-e a félelmeinkben és a fenyegetettségben készen kapott lehetőségeket, vagy minden egyes esetben aktívan hozzá kívánunk járulni saját alternatíváink megteremtéséhez.

■ JEGYZETEK

1. Septimiu Chelcea: Piramida fricilor sociale. Fricile sociale în România – o schiță psihosociologică. Sociologie Românească 2009. 4.
2. Pierre Mannoni: A félelem. Akadémiai, Bp., 1991. 13.
3. A testi reakciók, viselkedések és tudatállapotok hármass felosztását Jean-Paul Sartre Egy emócióelmélet vázlatára című művéből vettük át. In: Uő: Módszer, történelem, egyén. Válogatás Jean-Paul Sartre filozófiai írásai-ból. Gondolat, Bp., 1976.
4. Mannoni: i. m. 19.
5. Chelcea: i. m. 7.
6. Uo. 6.
7. Uo. 8.
8. Martin Heidegger: Lét és idő. Gondolat, Bp., 1989. 272–273.
9. Heidegger: i. m. 280.
10. Uo. 278–279.
11. I. m. 280.
12. I. m. 67.

A CÉLCSOPORT MINDEN OLYAN SZEMÉLY, AKI LÉLEGZIK

Ankét kolozsvári pszichoterapeuták részvételével

Óriási sebességgel történnek körülöttünk a dolgok, óriási teljesítményt várnak el tőlünk, emiatt növekszik a szorongási szint. A szorongás tehetetlenségérzést szül, ami szomorúsághoz, reménytelenséghez vezet.

Hat kérdéssel kerestem meg néhány Kolozsváron élő pszichoterapeutát. Kérdéseimmel szakmához való viszonyukra, a pszichoterápiával kapcsolatos előítéletekre, saját praxisuk emlékezetes mozzanataira voltam kíváncsi.

- 1. Mit jelent Ön számára/számodra a pszichoterápia, és mi a célcsoportja?*
- 2. Mivel foglalkozik a pszichoterápia, és mire kell figyelnie a pszichoterapeutának praxisa gyakorlásakor?*
- 3. Hogyan jellemeznél/jellemeznéd a pszichoterápia jelenlegi helyzetét Romániában, Kolozsváron, Erdélyben? Arra gondolok itt, hogy mennyire pontosak az ezzel kapcsolatos ismeretek, terápiai módszerként mennyire elfogadott, mennyire képes a szakma kielégíteni a meglévő igényeket stb.*
- 4. Mennyire érzi/érezed úgy, hogy a self help jellegű, alkalmazott pszichológia tárgyú köteteknek lehet gyógyító hatásuk?*
- 5. A szakmai titok megsértése nélkül elmesélné/elmesélnél-e a Korunk olvasóinak egy tipikusnak, izgalmasnak tekinthető esetet a saját praxisából/saját praxisodból?*
- 6. Milyen irányokba fejlődhetne Ön szerint/szerinted a pszichoterápia?*

Plesek Zoltán Ákos

Laura Budiu

■ 1. A formális meghatározásoktól eltekintve úgy látom, hogy mindannyian célcsoport vagyunk (még mi, terapeuták is, nehéz percekben), mert a pszichoterápia az életminőség feljavításának lehetősége a gondolatainkra, érzéseinkre és viselkedésünkre való reflexió és hatás által, illetve új gondolkodás-, érzékelés- és viselkedésmódok kidolgozása által. Nem kell „betegnek” lenned, valamilyen „gonddal küszködő” ahhoz, hogy terápiát végezz. Már csupán az is elég, hogy jobban meg akarod ismerni önmagad, jobban akarsz örülni

magadnak, másoknak, mindannak, amit az élet nyújtani képes. Ezt nevezzük „prevenciónak”, hiszen megerősít, segít azoknak a helyzeteknek az elviselésében, melyek pszichikailag sérülékennyé tesznek. Leszűkítve, a pszichoterápia azokhoz a személyekhez szól, akik olyan nehézségekkel küzdenek, melyek jellemvonásaik és a sajátos élethelyzetek közötti összefüggésekből adódnak, s akiknek változásra van szükségük a továbblépéshez. Ide a családot is beleérttem.

2. A módszerek elképesztően változatosak az egyes pszichoterápiái iskolák függvényében. A magam részéről én a pszichodramát gyakorlom, mely az experienciális pszichoterápiák közé sorolható, s ún. aktív módszerekkel dolgozik – nem szűk értelemben vett verbálisokkal. A terápiás beszélgetéshez és elemzéshez képest ennek a módszernek megvan az az előnye, hogy a kliens a terápia színpadán való rekonstrukció által ismételtlen átélheti az élethelyzeteket (vagy kísérletezhet olyan helyzetekkel, melyek be fognak következni, és nyugtalanságot, félelmet, zavart keltenek). Mindez egyénileg, családdal vagy csoportban végezhető el, mindegyik variánsnak megvannak az előnyei és előírásai. Bizonyos személyek kínosan érezhetik magukat, ha adott problémákról „idegenek” előtt kell beszélniük, más esetben viszont szeretnek hasznot húzni más személyek jelenlétéből. A pszichodráma módszere megengedi, hogy közvetlenül megtapasztald a másik személy nézőpontját, belehelyezkedhetsz az ő szerepébe, s mindez nagyon hasznos lehet a konfliktusmegoldásban, a környezetünkben élőkkel való kapcsolataink gazdagításában, viszonyaink fejlesztésében.

3. Egy szóval: egyenlőtlen. A felvilágosítás és elfogadás szintjén sok tennivaló akad még, leggyakrabban a pszichoterápia egyenlő patológia elképzeléssel találkozom, aki terapeutához jár, azt örültnek tekintik, s leggyakrabban összekeverik a terapeutát a pszichiáterrel. Lassan azonban nő azoknak a száma, akik a pszichoterápiát pozitív emberi viszonyként érzékelik, melyben alakulni és fejlődni tudsz. Ami az igényeknek való megfelelést illeti, leginkább az anyagiak akadályoznak, a pszichoterápia még mindig nem tartozik az egészségbiztosító által térített szolgáltatások közé, bár sok esetben az egészségi állapot megőrzésére vagy visszanyerésére vonatkozik, és sok tanulmány bizonyítja, hogy az egészségügyi szolgáltatásokkal összekapcsolva a költségek csökkentéséhez és nagyobb munkahelyi hatékonysághoz vezet.

4. A jó könyvek ezen a területen a szakkönyvek „barátságos” fordításai. Én is olvasok néha ilyesmit, kikapcsol. Hatékonyságukat elsősorban a dialógus-benyomásnak köszönhetik, hiszen közvetlenül fordulnak az olvasóhoz, és a terápiái kapcsolat is erre alapoz. A hatékonyság nyilván azon mérhető le, az olvasó mennyire képes arra, hogy a saját személyére vonatkozóan releváns tanulságokat levonja, megvalósítsa a szöveg és a megélt tapasztalatok közötti jövést-menést. Nem hiszem viszont, hogy önmagukban a megismerés és a gyógyítás eszközei lehetnek, s azt sem, hogy helyettesíthetik azt az utat, melyet magad és mások felé a terapeutával együtt jársz be.

5. A „közösen bejárt út” gondolatához kapcsolódva itt azt az utat mesélném el, melyet egy húszéves fiatal lánnyal jártunk be nem olyan rég. A lány néhány éve jelentős traumát élt át, mely fizikai erőszakkal állt összefüggésben. Súlyos pszichés összeomlásokon esett át, melynek következményeként be kellett utalni, egyszer közvetlenül az erőszakot követően, később bizonyos viszonyok felbomlásának kontextusában. Amikor dolgozni kezdtünk, annyira a gyógyszerek hatása alatt állt, hogy nem volt képes vigyázni magára a legegyszerűbb tevékenységek elvégzésekor, s ez csökkentette kudarcérzését s az attól való félelmét, hogy nem fog helyrejönni. Három hét volt hátra az érettségiig, s mutatta nekem, hogy „nem tudom a kezembem tartani a ceruzát”. A család egy jelen levő, de visszafogott apából, egy túlságosan védelmező magatartást tanúsító anyából, egy nagyobb lánytestvérből és egy kisebb fiútestvérből állt, a nagyobb lány már nem lakott a családdal, a kisfiúnak szintén

pszichés problémái voltak – ő is fizikai agresszióból származó traumán esett át. Az önbizalom erősítésén kezdtünk dolgozni, a hétköznapi tevékenységekhez való visszaszokással kezdtük. Igen hamar világossá vált, hogy családi segítségre van szükség, egy olyan „tanúra”, aki látja a próbálkozásokat, az adott pillanatban biztatni képes őt, s másoknak beszámol a sikerről. Találkozásainkon részt kezdett venni az anya is, s ez ihletett választásnak bizonyult, hiszen ezáltal közvetlenül csökken-teni lehetett az anya védelmező stratégiáit, és serkenteni lehetett az anya és lánya közötti konstruktív konfrontációt. Interaktív módon, a szerepek spontán cseréje ál-tal közösen tettük meg a félelmek meghaladásának, a társadalmi nyitás és új kap-csolatok kialakításának útját.

Ma, valamivel több mint egy év után, van munkahelye, ahol megbecsülik, elége-dettnek érzi magát, s van egy párkapcsolata, melyben legyőzte a nehézségeit. A test-vére példaképének látja, s ő maga is elkezdett függetlenebb lenni. Az anya, a gyere-kek melletti „mankó” és „védelmező” szerep elvesztésének nehéz periódusa után a férjével való párkapcsolatát építi újra. Az egyik személy egyensúlyvesztése minde-nik családtag egyensúlyának jobb tételéhez vezetett.

Silviu Gherman

■ 1. A célcsoport valójában minden olyan személy, aki lélegzik. A pszichoterápia pedig konkrét megoldásokat ad konkrét problémákra – azzal a megkötéssel, hogy bármennyire konkrét lenne adott megoldás, vannak tudományosan elfogadott vagy éppen el nem fogadott paradigmák, s olykor ez utóbbiak is használatba kerülnek. Va-lójában csak a tudományosan elfogadott és el nem fogadott paradigmák között ten-nék különbséget.

2. A pszichoterápia a gondolati részével foglalkozik annak, ami az életünkre irá-nyuló perspektívánkat strukturálja, és aminek természetesen szomatikus, affektív, kognitív következményei vannak. A gyakorlatban tehát azzal dolgozunk, hogy mi-képpen látja a kliens a világot. Vannak többé vagy kevésbé hasznos kognitív sémá-ink, mi arra törekszünk, hogy az irracionális vagy diszfunkcionális sémák hatását csökkentsük, illetve idővel adaptívakkal és funkcionálisakkal helyettesítsük ezeket. Vagyis az egyén életminőségét javítjuk azáltal, hogy csökkentjük a tünetek gyakori-ságát és intenzitását, majd idővel teljes kizárásukkal próbálkozunk.

3. Több szinten lehetne válaszolni erre a kérdésre. Most az a legkézenfekvőbb, ha arról beszélek, mekkora igény van az óvodákban, iskolákban, egyetemeken pszicho-terápiával és tanácsadással foglalkozó szakemberekre. Létező csoportról van szó, számolnunk kell azonban a rendszer hátrányaival, hiszen egy hatszáz-nyolcszáz fős iskolában egyetlen terapeuta van, utópia lenne azt képzelni, hogy ő egyedül el tud-ja látni az adott intézmény igényeit. A hátrányos része az lenne – s ebben a saját fe-lelősségünket is látom –, hogy nem foglalkozunk eleget a terjesztéssel, az ez irányú neveléssel. Az emberek (és itt az értelmiségiekre gondolok, vagyis azokra, akiknek diplomájuk van valamilyen területen) nem tesznek különbséget a pszichológus, a te-rapeuta és a pszichiáter között, s a médiamegjelenítés is sokat árt, hiszen a negyve-nes, ötvenes évektől kezdve ha a filmekben feltűnik egy terapeuta a színen, leggyak-rabban a pszichoanalízis területéről érkezik. Ez a tapasztalat félrevezető. Leggyak-rabban az emberek arra hivatkoznak, hogy nem megyek terapeutához, mert elsősor-ban nem vagyok őrült (a megbélyegzéstől való félelem), másodsorban pedig kényel-metlenül érezném magam. Lefektet az illető az ágyra, aztán mesélhetem neki, mit ál-modtam. Sok beavatkozásra lenne még szükség ezen a területen. Vannak bizonyos szabályok, vannak normák és törvények, de vagy nem tudjuk életbe léptetni ezeket, vagy egyszerűen rosszul járunk el. Annak ellenére alulinformált a társadalom, hogy

nagyon sok ezzel kapcsolatos kiadvány jelenik meg. A Trei kiadó sorozatára gondolkol, ahol több tudományos paradigma területéről közölnek kiadványokat, például a kognitív viselkedésterápia köréből – ezek *self help* jellegű kötetek, melyek segítenek a tájékozódásban. Itt újra a rendszer hiányosságaiba ütközünk: amíg ötven lejbe kerül egy ilyen kiadvány, nem biztos, hogy meg tudom engedni magamnak, mert egyéb prioritásaim vannak. A kolozsvári NCN tévéadón műsora is volt az egyik kolléganőmnél, ahol a pszichoterápiái gyakorlatról beszélt, ez azonban viszonylag kis közönséghez jutott el. Annak ellenére, hogy létezik a *Colegiul psihologilor* (Pszichológusok Kollégiuma), lenne még néhány megoldásra váró helyzet. Senkit nem hibáztatnék, csak megállapítanék néhány dolgot. Vannak olyan kollégák, akik csak államtanvizsgálással gyakorolják a praxist, mert a rendszer korábban ezt még megengedte. Hétvégi tanfolyamokon képezték tovább magukat, ha egyáltalán sor került erre. Veszélyesnek érzem a dolgot, mert egy hétvége alatt összeszedett tudás nem elég ahhoz, hogy emberekkel dolgozzunk. Ezen a területen nincsenek a szakma rossz gyakorlását illető perek. A másik a közönség nevelésével függ össze. Ahogyan az étkezés területén például annyiféle kampány serkentette az egészséges étkezésre való odafigyelést (ezek között igen üdvözlendőnek tartom, hogy az iskolákból kizárták a gyorséttermeket), ezen a területen is kezdeményezni kellene valami hasonló, az egész országra kiterjedő kampányt. Hiszen vannak meglelt emberek, akik tagadják, hogy pszichológushoz járnak, mert félnek a megbélyegzéstől.

4. Őrizkednék a gyógyító szó használatától. A kifejezést azért érzem veszélyesnek, mert azokra a folyóiratokra emlékeztet, melyek alternatív, paranormális gyógy módokat javasolnak, melyek nem egyértelműen elvetendők, csak éppen keveset tudunk róluk. Ami viszont a tünetek visszaszorulását illeti, azt hiszem, hogy sokat segítenek. Itt egy példát emelnék ki, dr. Albert Ellis *Ghid pentru o viață rațională* (Útmutató a racionális élethez, Ed. Trei, Buc., 2007) című könyvét, melyben röviden bemutatja a rendszer működését, illetve praxisa néhány esetét. Azt hiszem, hogy egy ilyen könyv például sokat segít, mert a kliens elkezd érteni a helyzetét, elkezdődik a konceptualizálás fázisa, látod, hogy nem vagy egyedül a kérdéssel, hogy mások is küszködnek hasonló gondokkal, s ami még fontosabb, hogy van megoldás olyan problémákra, melyekkel évek óta küzdesz. Nyilván sok esetben attól is függ, hogyan írják meg, de a legtöbbször a terápia kiegészítéseként vagy éppen előkészítéseként nagyon jól használhatók. Amiatt is, mert rengeteg ahhoz kapcsolódó mítosz van, hogy mi történik tulajdonképpen a terápia alatt. Ezek a könyvek sokat segítenek a mítoszok eloszlatásában.

5. Emlékszem egy olyan kliensre, aki félt a sötétségtől és az egyedüllétől. Bármilyen megoldást javasoltam, első körben nem látszott elfogadni, aztán azonban kevesebb mint két hét alatt rájöttem, hogy javul a helyzet, s elkezdett terápiái szempontból helyes megoldásokat javasolni, melyek, minthogy tőle érkeztek, sokkal könnyebben alkalmazhatónak bizonyultak. A leggyorsabb felépülés volt, gyakorlatilag három hónapot tartott. Egy diszfunkcionális kognitív séma változott meg. Korábban, ha egyedül kellett töltenie egy éjszakát, két-három napon keresztül befolyásolta a gondolat, ezután néhány percet kellett gondolkodnia a dolgon. Felfogta, hogy nem a legborzalmasabb dolog a világon, elvégezte az elvégzendőt, és sikerült a mindennapi feladatait ellátnia.

6. Szerintem a létező irányzatok (engem főként a kognitív viselkedésterápiák, illetve a tudatosításra összpontosítók érdekelnek) megfelelő rugalmassággal rendelkeznek. Azok, akik ezeken a területeken dolgoznak, sok olyan kutatást végeznek, melyek az irányzatokat tökéletesítik. Nincsenek különösebben dogmatikus területek. Nyilván sok még az olyan szituáció, ahol további ismeretlen összetevők vannak, például a személyiségzavarokkal kapcsolatosak, ahol a következményeket látjuk és

próbálunk beavatkozási mechanizmusokat találni, de nem látjuk az okokat a maguk összetettségében. A másik terület a technológia és a praxis közötti összefüggésé. Például az FMRI (funkcionális mágnesesrezonancia-vizsgálat) alkalmazása. Tudjuk, hogy sok agyi terület aktivizálódik anélkül, hogy tudatában lennénk, létezik ez a nehezen elérhető és drága eszköz, melynek segítségével megfigyelhető, hogy mely agyi területek aktivizálódnak. Remélem, hogy ez az eszköz elérhetőbbé válik számunkra. A másik általam kívánatosnak tartott összetevő a pszichiáterek és a terapeuták, pszichológusok közötti szorosabb együttműködés lenne. Hiszen kis konfliktusok vannak, a pszichiáter folyamatosan azt próbálja bizonyítani, hogy a pszichológus csak úgy tesz, mintha értené, mit csinál, miközben nem. A pszichiáter folyamatosan arra hivatkozik, hogy mennyit tanult, miközben bizonyos kérdésekben nem láthat tisztán. Mint ahogyan a pszichoterapeuta is nehéz helyzetben van akkor, ha tudja, gyógyszer kellene felírnia, de ez nem áll módjában. Ezekben az esetekben csak a szoros együttműködés segíthet.

Mattis Teutsch László

■ 1. Szerintem a pszichoterápia mindenkihez szól, aki lelki harmóniát szeretne, aki lelki békére törekszik. Mindannyian szorongunk – általában ebből a gondolatból indulok ki. Óriási sebességgel történnek körülöttünk a dolgok, óriási teljesítményt várnak el tőlünk, emiatt növekszik a szorongási szint. A szorongás tehetetlenségérzést szül, ami szomorúsághoz, reménytelenséghez vezet. Annak ellenére, hogy a szorongást különbözőképpen éljük meg, nagyon fontos, hogy képesek legyünk ezeket az érzéseket csökkenteni és felerősíteni a pozitív érzéseket, azokat, melyek hatékonyabbakká, boldogabbakká, nyugodtabbakká tesznek. Emiatt tartom fontosnak a pszichoterápiát. Elsősorban azért, mert tudományosan igazolt módszereken és technikákon nyugszik, illetve a módszerek hatékonysága szintén tudományosan igazolt. A terápiának személyiségfejlesztő szerepe is van, nemcsak a szorongás vagy a probléma érzékelésének pillanataiban alkalmazható, a mentális egészség megőrzése szempontjából is fontos.

2. A terapeuta az emberi lélekkel dolgozik. Az emberi lelket különféle eszközökkel közelítheti meg. A legfontosabb eszköz a beszéd. Ezenkívül vannak más eszközök is: zene, tánc, rajz stb. Ezek a problémafeltárás eszközei: milyen érzések, emóciók alkotják a problémát a kliens számára, hogyan, milyen kontextusban kapcsolódnak össze ezek. A terapeuta segítségével a kliens egy önismereti folyamatot jár be, azonosítja a problémái okát. Ebből a szempontból kiemelten fontos a kliens és a terapeuta közötti kapcsolat. A terapeutának empatikusnak kell lennie, elfogadó attitűddel kell rendelkeznie, mert a kliens csak ebben az esetben képes elmondani, feltárni problémáit, melyeket a mindennapokban nem mesélne el. A feltárási és önismereti fázis egy térkép a kliens kezében, melynek segítségével sokkal jobban átlátja gondjait, s azt is, hogy mit kell tennie a megoldás érdekében. A probléma érzékelése közel visz a megoldáshoz is. A terapeutával együtt felvázolják ezt a térképet, és elkezdik kidolgozni a megoldás lépéseit. Mire kell figyelnie a terapeutának? A legfontosabb az, hogy ne ártsen a kliensnek, viselkedjék elfogadóan, ne erőltesse a ritmust, s olyan tudattartalmakat ne hozzon a felszínre, melyek túl korai felbukkanásukkal problémát okozhatnak. Depressziósok esetében önértékelési zavarokhoz vezethet bizonyos tudattartalmak felbukkanása. A másik tiszteletben tartandó összetevő a terápiás keretből való ki nem lépés. Itt mégiscsak egy szerződéses viszonyról van szó, a kitűzött célokhoz kell tartani magunkat, a kapcsolatnak szakmai kapcsolatnak kell maradnia, hiszen a kapcsolat személyessé válásának legtöbbször a kliens látja kárát. A következő kérdés pedig a szakmai titoké, a kliensről személyes adato-

kat nem adunk ki, semmi olyat nem mondunk el, mely őt azonosíthatóvá tenné. Arra is vigyázni kell, hogy terapeutaként a személyes problémáinkat ne vigyük bele a kezelési szituációba, ezt pedig csakis önismerettel lehet ellenőrzés alatt tartani.

3. Az első gond azzal van, hogy még mindig nem eléggé ismert a jelenség, még mindig nagyon sok tévhit van jelen a pszichoterápiával kapcsolatban. Az első az lenne, hogy aki pszichoterápiára jár, az őrült, valami rendkívül súlyos problémája van. Ez pedig nem így van. Az őrület a pszichózis, az a helyzet, amikor a gondolatok logikai összefüggése esik szét. Ez egy nagyon súlyos diagnózis, mely nagyon ritka a pszichoterápián belül. Bármilyen szorongásos betegséggel lehet pszichoterápiára jelentkezni, szomorúsággal, életvezetési problémákkal, párkapcsolati gondokkal, ezek pedig nem jelentenek mentális zavart. Az elhanyagolás azonban mentális zavarok kialakulását is előidézhetheti. Beugrik itt nekem a férfiak előítélete a jelenséggel kapcsolatban, zömmel még mindig nők járnak terápiára. A férfiakat ugyanis arra nevelik, hogy elfojtsák problémáikat, ne fejezzék ki őket, s az óriási belső feszültségek megoldása legtöbbször az, hogy az alkoholhoz fordulnak. A másik hiányosság, hogy az emberek nem ismerik a terápiás kezelések hatékonyságát és szükségességét. Az Egyesült Államokban több millió dollárt vesztenek depressziós természetű zavarok miatt. A depressziós személyek hatékonysága csökken, s ez pénzbeli veszteségekhez vezet. Hatékonysági vizsgálatokat végeztek ezen a területen, és terápiát alkalmaznak a gondok kiküszöbölésére. Nálunk ennek a felismerése még nem történt meg.

4. Véleményem szerint ezek a könyvek túl egyszerű válaszokat adnak túl bonyolult kérdésekre. A tökéletes boldogságot, a problémák teljes megoldását ígérik, s ez azért ritkán történik meg. Az, aki egy ilyen könyvet elolvas, s problémái megoldásában nem jár sikerrel, sokkal inkább mélypontra jut. Hiszen egy könyv sohasem lehet személyre szabott, s nem lehet hatásos mindenki számára. Különbözőek vagyunk, különbözőek a problémáink, s ha néhány mondatot elsajátítunk, néhány technikát megtanulunk alkalmazni, még nem jelent választ a kérdéseinkre. Hiányzik a személyes terápiás kapcsolat is, mely rengeteg lehetőséget rejt magában. A szakképzett személy sokkal több problémát érzékel, s jobban látja a megoldásokat. A terápiás kezelésben javítjuk a szociális kompetenciáinkat is. Vannak jó könyvek is, azok, amelyeket komoly szakemberek írtak. Ezekben nem csodálatos megoldásokat ajánlanak, hanem együtt gondolkodásra, közös problémamegoldásra serkentenek. Ezek a könyvek abból indulnak ki, hogy az életben szorongás és szenvedés van, azt kell megtanulni, hogy ezt hogyan tudjuk elfogadni, hogyan tudunk ezzel együtt élni.

5. A munkahelyemen egyszer azzal fogadtak, hogy valakivel nagy gond van, mert igen furcsán viselkedik. Az egyik beteg le volt térdelve, hangosan imádkozott, majd felugrott, elkezdett kiabálni, képzeletbeli lényekkel beszélgetett, időnként sikoltzott, majd sírni kezdett, a földön fetrengett. A furcsa az volt, hogy amikor elkezdtem hozzá beszélni, egyáltalán nem reagált. Ott álltam egy ideig, és gondolkodtam, hogy mit tegyek. Megpróbáltam belépni az ő világába, arról kezdtünk el beszélni, hogy mit lát, mit hall. Hangokat hallott, melyek utasították őt. Ahogyan elkezdtem megpróbálni megérteni, beszélni kezdett. Elmesélte, hogy a hangok honnan jönnek. A lényeges a kommunikációs viszony kialakítása volt. Ahogyan elkezdtem megérteni, képes volt beszélni az érzéseiről, arról, hogy az zavarja, hogy őt senki nem érti meg, a környezetében élők eltávolodnak tőle, mert nem hisznek neki. Ahogyan a gyógyszerrekről kezdtünk el beszélni, kiderült, hogy a neki felírt kezelésben olyan számú cseppet írtak fel, mellyel ő mágikus rosszat asszociált. Beszélgetés közben sikerült egy olyan számot találni, melyet el tudott fogadni. Megegyeztünk a kezelésben, s két hónap múlva sokkal jobban volt, aztán helyrejött, s munkát is vállalt. Számomra a legnagyobb tanulság az empátia, a szeretet jelentősége volt.

6. Itt Romániában legfőképpen az informálás lenne a fontos, a pszichológiai kultúra kialakítása. Mit jelent a pszichoterápia, miért jó, kinek jó, mennyire hatékony? Ha ezeknek az információknak többen lennének birtokában, többen vennék igénybe az ilyen jellegű szolgáltatásokat. A másik pedig, hogy a szakemberek listájáról, a pszichológusok kollégiumának listájáról válasszanak olyan személyeket, akiknek megvan a végzettségük és a felkészültségük. A terapeuta felkészültsége a hatékonyság kulcsa, s ez vezet a kliens elégedettségéhez.

Adelina Mureşan

■ 1. Képzettségem szerint pszichoterapeuta és kognitív viselkedésterapeuta vagyok. A pszichoterápia olyan személyekhez szól, akik olyan gondokkal küzdenek, mint a depresszió, a szorongás, évészavarok, skizofrénia, bipoláris zavar, személyiségzavar és a többi. A kognitív viselkedésterápia alapja az a gondolat, hogy magatartásunkat és érzelmeinket adott helyzetben tanúsított gondolataink idézik elő, vagyis nem a helyzet, nem az események vagy a többiek idéznek elő bennünk bizonyos állapotokat, hanem az adott helyzetről való gondolkodásunk. Előnye pedig az, hogy meg tudjuk változtatni az érzelmi hozzáállást, miközben a környezetet nem tudjuk megváltoztatni. A pszichoterápián a kliens megérti, hogy miért jelentek meg a problémák, hogyan maradnak fenn, és mit tehet azért, hogy csökkentse/kizárja azokat, valamint megtanulja azonosítani, megkérdőjelezni és helyettesíteni azokat a gondolatokat, melyek negatív érzelmi attitűdökhöz vagy bizonyos dezadaptatív viselkedésmódokhoz vezetnek, illetve azonosítani és helyettesíteni képes dezadaptatív viselkedési mintákat.

2. A kognitív viselkedésterápia az irracionális kogníciók és az azokból származó dezadaptatív magatartásmódok azonosításán és megváltoztatásán alapszik. A kognitív viselkedésterápia módszereinek részletes leírása igen hosszadalmas lenne, így csak néhány kulcsfogalmat említenék meg. A kognitív viselkedésterápia, ahogyan a neve is mutatja, kétféle módszert, a kognitív és a viselkedésterápiás módszert ötvözi. A kognitív módszereket és technikákat arra használjuk, hogy azonosítsuk és újrastruktúrázzuk az irracionális gondolatokat, ennek érdekében a következő módszerek alkalmazhatók: a tapasztalatok önálló monitorizálása és strukturálása, a szókratészi kérdezés módszere – ismételt kérdések által az irracionális gondolat azonosítását kíséreljük meg a pszichoterapeuta vezetése segítségével. Az irracionális gondolatok újrastrukturálására pedig a kognitív újrastrukturálás technikáit használjuk fel, melyek azt feltételezik, hogy elemzem a bizonyítékokat, egy bizonyos gondolat előnyeit és hátrányait, azonosítom a kognitív torzításokat, racionális alternatívákat dolgozok ki. A viselkedési módszerek és technikák közül bizonyos dezadaptatív viselkedések megjelenésének csökkentését és kizárását, illetve bizonyos adaptatív magatartások kialakítását említeném: tevékenységek tervezése – a depresszív személyiségeknél, szorongást előidéző élethelyzeteknek való kitettség, az önvédelmi válaszok kiküszöbölése, relaxációs technikák, légzéstechnikák.

A kognitív viselkedésterápia általános módszerei között a legjelentősebbek a következők: a kollaboratív empirizmus – a kliens és a terapeuta közötti együttműködés a negatív érzelmi állapotokat előidéző gondolatok vagy torzítások azonosítása és elemzése céljából, problémák megoldása – strukturális megközelítés alkalmazása speciálisan meghatározott problémák esetében, pszichonevelés – a találkozásokon és a könyvterápia által – és otthoni feladatok.

A pszichoterápia sikere nagyrészt abban áll, hogy a klienst aktívan be tudja vonni. Úgy érzem, hogy a terapeutának nagy figyelmet kell fordítania arra, hogy az együttműködési viszony kialakítása révén a kliens erőteljesen implikálva érezze magát a terápiás folyamat során.

3. A pszichoterápia és a pszichológiai tanácsadás lassan a pszichopatológiai kezelés, illetve a pszichikai problémák megoldásának és a személyiségfejlesztésnek általánosan elfogadott eszközei lesznek. Kolozsváron igen komoly pszichológiai és pszichoterápiái iskola van, mely növeli a hitelességünket. Személyes tapasztalataim, ismeretségi köröm tapasztalatai, illetve ezen szolgáltatások médiabeli reklámozása azt bizonyítja, hogy a közönség szembesülése ezekkel a szolgáltatásokkal az attitűdök megváltozásához vezet, illetve bizonyos nehéz helyzetek egyszerűbb kezeléséhez. Megfigyeltem, hogy a klinikai vagy egyéb, klinikainak még nem nevezhető problémákkal küszködő személyek igen nyitottak arra, hogy az Estuar Alapítvány ingyenes szolgáltatásait igénybe vegyék – ez az alapítvány a mentális egészség területén fejti ki tevékenységét. Az, hogy a pszichológiai tanácsadás és a pszichoterápia olyan személyek számára is hozzáférhető, akik egyéb körülmények között nem lennének képesek megengedni maguknak, növeli a pszichoterápia iránti bizalmat. Azt hiszem, hogy az e szolgáltatások iránti igényt nagyban befolyásolja a szolgáltatások magas ára, s ennek bizonyítéka, hogy az alapítványnál nyújtott ingyenes pszichológiai tanácsadás és pszichoterápia iránt igen nagy az érdeklődés.

4. E könyvek hatékonysága kapcsán a válasz kettős: igen és nem. A könyvtől, a kérdéses problémától és a várt hatásoktól függ a válasz. Azt hiszem, hogy bizonyos specifikus problémákat tárgyaló könyvek (szorongás, depresszió) hasznosak lehetnek olyan személyek esetében, akiknél kismértékben állnak fenn ezek a tünetek, nem képesek viszont meggyógyítani egy valóban szorongással és depresszióval küzdő beteget. Az önfejlesztéssel kapcsolatos könyvek nagy része a kapcsolatok jelentőségét emeli ki, melyről a legtöbb kutatás azt mutatja ki, hogy valóban köze van a jó közérzethez, nagyon sok olyan tanácsot is forgalmaznak azonban, melyek inkább bizonyos mítoszokhoz, többek által osztott gondolatokhoz kapcsolódnak, de nem tudományosan megalapozottak. Ugyanakkor tekintettel kell lennünk arra, hogy a könyveket olvasó személyek nagy része nem alkalmazza a kezelést, a könyv hatása inkább pillanatnyi, elképzeljük, milyen lenne az életünk, ha a tanácsok szerint élnénk, de e tanácsokat a gyakorlatba legtöbbször nem tudjuk magunktól átvinni.

5. Egy kognitív viselkedésterápiás módszerrel feldolgozott esetet mesélnék el. Egészségügyi problémák következtében egy fiatal nő kidolgozta magában azt a meggyőződést, hogy egyedül képtelen helytállni az életben, s ezért irtózással töltötte el az a gondolat, hogy a szülei vagy a férje egyszer meghalhatnak. Ezek miatt a gondolatok miatt pánikrohamai voltak, vagy erős szorongást élt át olyankor, amikor azt hitte, hogy a szülei vagy a férje veszélyben vannak, például a férje késett, orvoshoz ment, a szülei nem vették fel a telefont, hiszen katasztrofálisnak érezte a helyzetet, azt hitte, nagy az esélye annak, hogy valami rossz történik, eltúlozta az események horderejét. Ezt az érzést munkába feledkezéssel, illetve az egyedül maradás pillanatainak elkerülésével igyekezett kezelni. Az első lépés a nehéz helyzetek részletező kiértékelése, a problémák és szimptomák történetének feltárása volt. Később jutottunk el a probléma konceptualizálásához, melyben a kliensnek elmagyaráztam, hogy miért jelentek meg az adott problémák, mi tartotta őket életben, s mit tehetünk azért, hogy megszabaduljunk tőlük. A legtöbb esetben igen fontos szerepe van a kliens nevelésének, meg kell értenie problémáit és a terápiás kezelés egyes lépéseit. A kliensnek bemutatjuk az ABC modellt, mely segítségére van tapasztalatai strukturálásában: A (kiváltó helyzet/Activating Event) – a diszfunkcionális negatív érzelmi attitűddel társuló szituáció, B (gondolatok/Beliefs) – irracionális gondolatok, abszolútizáló *kell*, „mindenképpen az a fog történni hogy...”, katasztrofizálás, „borzalmas, ha...”, a frusztrációval szembeni csökkenő ellenállása, „nem tudom elviselni, ha...”, a helyzet globális értékelése, önleértékelés, mások általi megvetettség érzése, „az, hogy nem sikerült egyedül maradnom ezen a hétvégén, azt jelenti, hogy nem tudom

feltalálni magam”, C (következmények/Consequences) – a gondolat emocionális, viselkedésbeli és fiziológiai következményei. A kliens a modellnek megfelelően monitorizálja tapasztalatait, és olyan lehetőségeket dolgoz ki, melyekkel képes ellenállni irracionális gondolatainak, és racionális alternatívákkal tud megfelelni ezeknek. Íme egy monitorizálási példa:

A – a férj késik, és nem válaszol a telefonhívásra;

B – ha a férj nem válaszol a telefonhívásra, azt jelenti, hogy valami baja lett, ami borzalmas lenne, mert egyedül nem tudom feltalálni magam;

C – emocionális – magas szorongási szint, pánikroham;

viselkedésbeli – elkerüli az egyedüllétet, gyakran hívja a férjét;

fiziológiai – izzadás, erős szívdobogás, feszült izomzat, csomó a torkában.

A viselkedésbeli következmény meggyőzi arról, hogy kerülnie kell az adott helyzetet. Több viselkedésterápiás – a szorongással asszociált helyzeteknek való kitettség, az újramegerősítési magatartások elkerülése, relaxációs technikák – és kognitív terápiás módszert használtunk fel – a gondolatok monitorizációja, a bizonyítékok vizsgálata, bizonyos gondolkodásmód előnyeinek és hátrányainak elemzése, racionális alternatívák azonosítása és kartonlapok felhasználása, melyeken racionális megoldások voltak. A pszichoterápia végére a kliens képessé vált arra, hogy a helyzetre adott emocionális válaszát a valósághoz igazítsa, s elemezze az ezzel kapcsolatos gondolatait és bizonyítékait, megtanulta megfigyelni fiziológiai reakcióit, a szorongásos helyzeteket, pontosan értékelte őket, relaxációs technikákat alkalmazott, korábban elkerült helyzeteknek tette ki magát, s az addig uralhatatlannak érzett helyzetekre racionális megoldásmódokat dolgozott ki.

A román nyelvű interjú fordítása és egyeztetése Keszeg Anna munkája

DEMÉNY PÉTER

Hamu

Viharra vágyom, tomboljon vadul,
cserepeket sodorjon a földre,
fákat taroljon le haragjában,
ablakok csörömpöljenek, mint a lelkek
e világvégi órán, ahol nincs szerelem.

Magányra vágyom, sziget a víz közepén,
előtte víz és utána víz és
mindenütt víz egy lepusztult földrész körül.

Nyers boldogságra, vad reménytelenségre,
vulkánokra, mind egyszerre törjenek ki,
perzselő lávára és szállongó parázsra,
ne higgyem el, hogy nincs más sehol –
hamu mindenfelé.

KRUSOVSZKY DÉNES

Fiú sebesült macskával

Bukta Imre, olaj, vászon, 2004

Könnyek helyett valami nyúlós anyag
folyt végig az arcán,
mint az enyv, alig tudom kivenni a háttérben a falu hanyag
mozdulatokkal felkent házait.

Ő meg talán vissza se fordul már,
megjegyzett mindent, többé nem kell látnia
ahhoz, hogy mindannyiunknál
tisztább képe legyen a megvetésről.

Hogy egyszerre tűnjön el az egész, arra hiába is várna,
semmi sem lendít erről a pontról tovább,
csak a hétköznapi lassú perisztaltikája.
Beállítom háttérképnek.

A csontkáporna

Ez a sok nyirkos rongy az emlékezet laza
szárítókötélén összecsiszva,
és megszegyenüléseink szétválogathatatlan halmaza
legalul. De nem mentegetőzőm.

Ugyanúgy tartottam kezeimben
a fényképezőt, mint bárki más,
és akkor sem mondtam, hogy gyere innen,
mikor az idegenvezető végre elhallgatott.

Nem gondoltam a negyvenezer
ember közül egyre sem, akiknek a csontjait
František Rint gondos ornamentika alapján rendezte el.
Addigra már porig alázott giccességével pusztá létem.

SZŐKE LÁSZLÓ

A CIVIL ÚJSÁGÍRÁS A FÉLELEM ELLEN

Kérdezett Balázs Imre József

■ – 2010-ben oknyomozó blogot indított, amely a <http://www.fekete-feher.info> címen érhető el. Azóta ez a blog felkeltette a napisajtó és az internetes hírportálok figyelmét is, olykor tudtommal a százazres nézettség közelébe jutott egy-egy blogbejegyzés. Mi volt az elképzelése ezzel a bloggal a megindítás pillanatában, és mi az, amit, úgy érzi, sikerült megvalósítania általa?

– A *Fekete-Fehér* helyi közéleti (én)blognak indult, mert bár nem élek 2002 óta Székelyudvarhelyen, de próbálom követni a város mindennapjait. Egyértelmű volt, ha nem is írásban rögzített, de hallgatólagos kiegyezés történt a helyi médiát ellenőrző érdekcsoportok között arról, hogy a zűrés ügyeket nem a nyilvánosság, hanem fű alatt intézik/kezelik. Ezért aztán eltűntek a nyilvános viták, boldog közönybe süllyedt a helyi média érdeklődése és témaérzékenysége, holott a háttérben ott vannak a problémák, például a korrupció vagy az alvilág kérdése.

A korrupciógyanús ügyek még csak-csak napvilágot látnak, mert az egymásnak feszülő érdekcsoportok csatasorba állítják saját médiájukat egyik vagy másik oldal leleplezésére, de az alvilággal senkinek sem volt érdeke foglalkozni. Az áldozatok vagy sértettek ugyanis egyszerű emberek, olyanok, akik nincsenek a húsos fazék közelében, sőt a közösség perifériájára szorultak, érdekérvényesítés szempontjából hátrányos helyzetűek. Bizonyossá ez akkor vált számomra, amikor egy ártatlannak tűnő blogszavazás miatt néhány alvilági figura saját mobiltelefonjáról fenyegetett meg. A helyi média a fenyegetés tényéről sem mert beszá-

...fokozatosan kristályosodott ki, miként lehet bűnmegelőzés szempontjából is szerepe, netán visszatartó ereje egy nyilvános archívumnak, ahol nevet, arcot kaphatnak mindazok, akik a közösség úgymond sötét oldalát uralták eddig névtelenül és arctalanul...

molni, legfeljebb az *Index*en vagy a Duna TV-ben megjelent tudósításokból közölt távolságtartó kivonatokat.

Elsődleges céloom az volt, hogy az alvilág témája közbeszéd tárgya legyen, a blog heti tíz-tizenötezer egyedi székelyföldi látogatója pedig arra utal, hogy a kérdés igen-csak foglalkoztatja a közvéleményt. Maga a forma véletlen, a blog személyes érintettség okán alakult fórumává az alvilággal kapcsolatos témáknak, fokozatosan kristályosodott ki, miként lehet bűnmegelőzés szempontjából is szerepe, netán visszatartó ereje egy nyilvános archívumnak, ahol nevet, arcot kaphatnak mindazok, akik a közösség úgymond sötét oldalát uralták eddig névtelenül és arctalanul, tehetős kiskirályaiként az éjszakának.

– *Ön hivatásos újságíró. Milyen típusú szakmai követelményeknek kell megfelelnie egy ilyen projektnek, ha az újságírói létforma és elvek irányából nézzük?*

– A (ki)szolgált közönség/közösség szempontjából az *aktív* újságírásban hiszek. A zszurnaliszta nem pusztán passzív szemlélője az eseményeknek, hanem tevékeny szereplője, különösen, ha a sajtóinformációkra nem egy egyszeri történésként tekintünk, hanem mint folyamatra, melynek van elő- és utóélete is, a hírben szereplő alanyoknak szó szerint is. Azaz az újságíró akkor is munkáját végzi, ha valamit nem ír meg, ezzel segítve elő, hogy például egy egyedi panasz a sértett számára kedvezően oldódjon meg.

Megtörtént, hogy a zsarolók a nyilvánosságtól való félelem miatt mondtak le mondvacsinált követeléseikről, az áldozatról leszálltak és bocsánatkéréssel váltak el tőle, cserébe az az eset nem jelent meg konkrétan a blogon. Téves úton jár, öncélú az az írástudó, aki ilyen kényes témák feldolgozásánál a bejegyzést vagy cikket tekinti végcélnak, s nem a konfliktus lehető legkedvezőbb megoldását. A cikk vagy bejegyzés ilyen értelemben csupán eszköz, de cél semmiképpen sem lehet. És igen, ebben a megközelítésben eszközként kell magára és szakmájára tekintenie az újságírónak akkor is, ha tudja, meg nem jelent cikkért sosem fog Pulitzer-díjat kapni. Néha le kell számolni saját egónkkal is, amihez, megvallom, kell némi önkritika, öngúny és (szakma iránti) alázat.

Nem bátor *újságíró* az, aki ilyen témákkal foglalkozni mer, hanem olyan *ember*, akinek a félelmi ingerküszöbe magasabb. Nem szabad olyannak tévednie ilyen területre, aki hajlamos a rettegésre. Önpusztító és buta az ilyen újságíró, mert az állandó félelem felőröl, és nem is jó tanácsadó. Ez nem újságírói, hanem személyiségi sajátosság, ha lehet így fogalmazni. Személy szerint sosem féltem a fizikai fájdalomtól, ezért történhet meg, és csak ezért, hogy nem félek (ami nem azt jelenti, hogy ne lennék óvatos vagy körültekintő, hiszen a félelem természetes önvédelmi reakció, csak nálam a riasztó később kapcsol be!). De ez nem újságírói erény, hanem alkati vonás. Csak az, semmi több! Ezért téved az is, aki azt hiszi, én valamiféle székely Zorro lennék. Nem, erről szó sincs...

– *Ez egy olyan projekt, amelyik tíz évvel ezelőtt, magyar nyelvterületen még elképzelhetetlen lett volna. Milyen lehetőségei vannak az újmédiának a „hagyományos” audiovizuális és nyomtatott médiához képest?*

– Az intézményesült, hagyományos média – hacsak a tulajdonos nem érdekelt abban, hogy ilyen ügyekkel is foglalkozzon – nem igazán támogatja az oknyomozó újságírást, hiszen nagy a felelősség, a konfrontáció nem feltétlenül kifizetődő, a kisközösségi médiát képtelen eltartani az olvasó/hallgató/néző. A székelyföldi média a régió kicsinysege miatt nem tudja fenntartani magát csak a fogyasztóiból, szüksége van minden gazdasági-politikai érdekcsoportra. Nem mondhat le a helyi média azokról a pénzügyi forrásokról, melyeket a politikum teremthet számára. Kevés szereplős egymásrautaltság ez, ami nem kedvez annak, hogy feldolgozzuk azokat a témákat, melyek sértettjei nem helyi potentátok, hanem perifériára szorult csoportok csupán.

Közvetlen érdekeltisége csak a bűnüldözésnek van, azaz inkább lenne, mert Romániában, de Hargita megyében mindenképp a bűnügyi statisztikai mutatók javítása a teljesítmény mércéje. Ez pedig annak a gyakorlatnak kedvez, hogy inkább a tudunkkal történjenek kisebb kihágások, melyek fölött szemet hunyunk, ha cserében a nagy balhék más településen vagy inkább megyében történnek – ez is egy módszere a bűnmegelőzésnek. A román rendőrség székelyföldi gyakorlatára inkább ez jellemző. Miként az is, hogy nyelv- és helyismeret hiányában az informátoraink is bűnözőkből kerülnek ki, akik élnek, sőt vissza is élnek ezzel a helyzettel. A helyben szolgálatot teljesítő rendőrök nem egyszer szembesülnek azzal, hogy hiába járnak el valakivel szemben kisebb kihágások miatt, mégis makulátlanra mossák őket feletteseik, sőt még meg is róhatják a rendőrt. Érthető, hogy azt mondják: nem tehetek semmit...

Ebbe a környezetbe kiválóan be tud tagolódni a helyi média, így a nyilvánosság is ellenőrzött marad, az „amiről nem írunk/beszélünk, az nem is létezik” szellemében. És ebbe a viszonyrendszerbe „rondíthat” bele az újmédia, azaz az internet vagy divatosabban fogalmazva: a civil újságírás. Ma már Székelyföldön is elérhető, ha nem is minden lakos, de a véleményformálók zöme számára, ez történt a *Fekete-Fehérrel* is.

– *Aki belevág ilyesmibe, nyilván végiggondolja a pró és kontra érveket. Önnél mi került a két serpenyőbe? Változott-e ez menet közben?*

– Ez csak a személyes érintettség vagy veszélynek való kitettség szempontjából kérdés. Mivel azonban az elején eldőlt, szinte akaratom ellenére a forma – a névhez köthető egyszemélyes blog –, a mérleg egyik serpenyőjébe a *hallgatni*, a másikba a *beszélni* kerül. Nyilván az utóbbit választom.

– *Beszéljünk kicsit a blog tárgyáról, a bűnözésről, az alvilágról és tevékenységéről. Milyen típusú bűncselekmények hátterébe sikerült leginkább belátnia az elmúlt másfél-két évben? Volt-e olyasmi, amiről azt gondolta, a valóságban nem fog találkozni vele – hogy például „ez nálunk nem történhet meg”?*

– Gátlátalan garázdaság, zsarolás, lakás- és ingatlanmaffia típusú bűncselekmények, csalások, védelmi pénzek, lopott autókkal való kereskedés. A garázdaság a legszembetűnőbb, azaz például a nyílt utcai verekedések, melyeknek többnyire nincs semmilyen következménye az elkövetőkre nézve, mert hiénaként vonulnak, fenyegetnek, vernek össze esetleges tanúkat is (például a helyi unitárius lelkész esete). Szinte csak visszavont feljelentés van a helyi rendőrségen, alig akad olyan, aki vállalna egy bírósági szakaszig jutó hosszú eljárást. Védtelennek érzik magukat az emberek, illetve azzal hitegetik magukat, hogy ők biztosan nem válhatnak áldozattá. Márpedig többségük potenciális áldozat.

Székelyföld úgy működik, mint egy enklávé: nyelvi korlátok miatt a román alvilág nem tudta becsatornázni csak a helyi magyarokon keresztül. A legszemetűnőbb viszont a szervezettségük, hogy minden bűncselekmény-típusnak van már gazdája vagy felelőse. Működik a leosztás, érdekegyeztetés, kiegyezés, akár érdek- és terület-felosztás is köztük. Ügyvédeket, közjegyzőket, rendőröket „foglalkoztatnak”, profi módon gyártanak alibit vagy áldoznak be ún. csicskást, aki elviszi a balhét. Fedőmunkahelyeik vannak, hogy indokolni tudják a vagyont, cserébe bevédik a munkál-tató szórakozóhelyeit.

Az alvilág szempontjából Székelyföld szürke folt volt az 1989-es változások utáni évtizedben is, de körülbelül 2002-re felnőtt egy új, helyi (tehát magyar és roma) bűnözői generáció, és megszervezték magukat. Ezt a helyzetet nem tudja kezelni Székelyudvarhely semmilyen szinten, sőt a helyi potentátók igyekeznek tudomást sem venni a kialakult viszonyokról, mert az ő kitettségük, kiszolgáltatottságuk kisebb.

Székelyföld egelőre nem tud mit kezdeni a saját maga által kitermelt alvilággal, a 20–21. századi, azaz modern szervezett bűnözésnek nincs hagyománya a régi-

óban, ezért hiányoznak a civil szervezetek, eszközök is, melyekkel föl lehetne lépni az alvilággal szemben.

– *Milyen rétegek vannak leginkább kitéve az alvilág technikáinak? Kik válnak áldozatokká?*

– Perifériára szorult, szociális szempontból hátrányos, gyenge érdekérvényesítési jártassággal rendelkező rétegek. A negyven-negyvenöt ezres Székelyudvarhelyen ezt a réteget olyan öt-hét százalékra becsülöm, azaz két-hármezer ember jelentheti azoknak a csoportját, ahonnan kikerülnek az áldozatok. Ők elsősorban csalás és zsarolás útján válhatnak a lakás- vagy ingatlanmaffia áldozataivá.

Ők azok, akik információk és támogatás hiányában ún. ráutaló magatartással többnyire elő is segítik saját áldozattá válásukat. A baj, hogy miután már felismerik, hogy áldozatok, nincsen ahová fordulniuk. Ezek azok az emberek, akik egy panaszlevelet is nehezen írnak meg, speciális segélyszolgálat vagy civil kezdeményezés pedig nem létezik. Eddig háromszázezer forint gyűlt össze egy ingyenes jogi segélyszolgálat felállítására, de nem találok olyan civil szervezetet, amelyik a pénzt befogadná erre a tevékenységre.

– *Kapott néhány fenyegető telefonhívást, ezek hangfelvételét közzé is tette a blogon. Milyen módon működik a megfélemlítés a kortárs világban? Mit lehet tenni ellene?*

– Bár nem tudományos módszerességgel, de kriminalisztikai értelemben szinte szabályos profilt készítenek a kinézett áldozatról: valamely szenvedély ürügyén a bizalmába férkőznek, vagyonfelmérést követően megkonstruálják azokat a körülményeket, melyek előidézik a kiszolgáltatott helyzetet, melyben (először) vagy segítőként, vagy egyből fenyegetően lépnek fel. A félelem, a konfliktuskezelésben való járatlanság, a tájékozatlanság vezet a továbbiakban ahhoz, hogy tényleges áldozattá is váljon valaki. A közösség abban ludas, hogy nem próbál segíteni az ilyen helyzetben lévő embereknek, intézményes keretek között kellene tájékoztatni ezeket a csoportokat az őket fenyegető veszélyekről. És ami a legfontosabb, számukra is elérhető és megérthető kommunikációs szinten és csatornákon.

– *A zsarolások egyik fő eszköze már a diktatúra titkosrendőrségei korában is a család volt. Mennyiben vonta be családját az oknyomozások elindításával kapcsolatos döntésébe?*

– Az újságírói szakmával jár a fokozott kockázat is, ráadásul rám a nagyobb kockázatvállalás – de nem vakmerőség – alkatilag is jellemző, amit a család elfogadott, vagy kénytelen volt megérteni. Nyilván fölmértem a veszélyeket, a legenyhébb atrocitástól a legdurvábbig, netán tanúvédelmi programig is lejátszottam a lehetséges forgatókönyveket, szakemberekkel is.

Megvizsgáltuk azokat, akikkel fokozottan foglalkozom, és veszélyességükhöz, illetve kapcsolataikhoz igazítom a(z ön)védelmi mechanizmust is. Egyre többet tudok az ő köreikről, egyre több információ érkezik hozzám, ellenségeik nekem valamilyen szinten szövetségeseim, azaz sokan, egyre többen szívárogtatnak. Azért ne képzeljünk el Al Capone vagy ukrán/orosz maffia szintű maffiózókat, akiket én követek/figyelek, azok inkább maffiások – általam alkotott szóval élve –, akik inkább butaságuk miatt válhatnak veszélyessé.

– *Milyenek a tapasztalatai a nyomozó hatóságokkal vagy az igazságszolgáltatással való együttműködés kapcsán? Mennyire épül be az alvilág a hivatalos szervek struktúrájába?*

– Tekintettel arra, hogy a fenyegetések Magyarországon értek, illetékesség okán ott jelentettem föl őket, a rendőrségi eljárás fenyegetésem ügyében még folyik, többszöri jogsegélykérelem is kíséri amiatt, hogy két udvarhelyi „rosszfiú” is fenyegetőzött telefonon a budapesti mellett.

Magyarországi kapcsolataik is vannak családi, baráti szálak mentén, több területen is magyar alvilági kapcsolataik segítik áruhoz, például lopott autóhoz őket. Sikertült a csoportra ráirányítani a magyar rendőrség figyelmét, azaz a magyar rendőrséggel hatékonyabb az együttműködés. A román, azaz a Hargita megyei rendőrséggel viszont sokkal nehezebb. Bizalmatlanok, és én is az vagyok, ugyanis köreikből kerülnek ki a korrump rendőrök is, akik az udvarhelyi alvilággal együttműködnek. Inkább informális a viszonyunk, van egy-két magasabb rangú rendőr, akivel nem hivatalosan kommunikálok. Azt tudom, hogy napi szinten követik a *Fekete-Fehéren* megjelenő információkat, ami hasznos. Előbb-utóbb elindul valamilyen hivatalos kommunikáció is, mert ez elkerülhetetlen.

A helyi hatóságok viszont nem képesek fellépni ellenük, mert az intézmények mögött az éppen eljáró ember fél tőlük, legyen az rendőr, pénzügyőr, ellenőr, végrehajtó. A probléma túlnötte Székelyudvarhelyet.

– *Hogy működik a székelyföldi alvilág? Miben más, mint mondjuk az olasz maffia, az ukrán maffia, az amerikai gengszterek sokak számára csak a filmekből ismert világa? Vagy a lényeg, a módszerek mindenhol azonosak?*

– Nincs az egész régióra kiterjedő szervezett hálózat. Inkább kistérségekre, településekre szakosodott csoportok vannak, több szuverén személyiségű taggal, akiket többnyire a pillanatnyi érdek vesz rá az együttműködésre.

Székelyudvarhelyen létrejött egy csoport, amelyik bevezette a védelmi pénzek szedését, ami eddig alkalmoszerű volt. Ez a csoport öt-tíz főből áll, együtt erősek, fehér fegyverek használatától sem riadnak vissza, információim szerint lőfegyverrel is rendelkeznek. Sikertült nekik működő kapcsolatot kiépíteni a helyi cigány bűnözői csoportokkal, melyek családi-nemzetiségi alapon szerveződnek (négy-öt ilyen működik a városban), területeket és illetékességet osztanak meg, egyszóval megszervezték magukat. Ezért beszélhetünk már szervezett bűnözésről, melynek létét a Hargita megyei rendőrség tagadja, különben tehetetlenségével el kéne számolnia.

– *Amennyiben ez megítélhető: mennyire új és mennyiben a régi rendszerbe átnyúló az alvilág szerkezete Romániában vagy a Székelyföldön? Mi a viszony a romániai hálózatok között (akár a Kárpátokon túliakra is gondolok), illetve a magyarországiak között?*

– A trianoni traumával az alvilág leszámolt, a szervezett bűnözés szempontjából a székelyföldi–magyar egyesülés megtörtént, szervesen kötődnek egymáshoz. A schengeni határok miatt Székelyföld búvóhelyként is működik magyarországi körözöttek számára és fordítva. A román alvilághoz pedig többnyire a székelyföldi alvilágon keresztül vezet az út. Öröm az ürömben, hogy a provincia az alvilágra is kiterjed, nem tud még minden területen „versenyképes” lenni a székelyföldi alvilág, például román személyi okmányok hamisításában nem utaznak. De magyar okmányokat már tudnak vásárolni budapesti kapcsolataik révén.

– *Felmerül a lehetőség, hogy esetleg riválisok próbálják egymást lebuktatni a sajtó vagy akár a hatóságok áttételein keresztül. A romániai „nagy” sajtó szinte egyébről sem szól korrupciós ügyletek kapcsán. Ilyenkor mi a teendő? Volt már ilyen tapasztalata?*

– Igen, megjelenik az ellenérdekeltség ezen a szinten is, kerestek meg – nyilván nem közvetlenül – olyanok, akik vélhetően más települések alvilági csoportjaihoz tartoztak. A csíkszeredaiakat és marosvásárhelyieket is zavarja, hogy Székelyudvarhelyen létezik egy érinthetetlen csoport. Nekik például érdekük, hogy az udvarhelyi fiúk lebukjanak.

– *A bűnügyi újságírás bizonyos értelemben külön szakma. Kitől lehet ezt tanulni? Vannak-e mesterek? Vannak-e modellek?*

– Saját olvasatomban a bűnüldöző hatóságok eljárásrendjének és gyakorlatának ismerete elengedhetetlen a bűnügyi újságíráshoz, legalábbis nekem ez okozza a legtöbb fejtörést. Az általam választott „falat” kapcsán azonban sokkal inkább vagyok adatbányász vagy adathalász, mint bűnügyi/oknyomozó újságíró. Tehetségemet megvillantani (ha van nekem ilyen) az adatok feldolgozásában, rendszerezésében, értelmezésében tudom, ezért tekintek inkább folyamatként a *Fekete-Fehérre*, és nem bejegyzések vagy cikkek gyűjteményére.

– *Nemrég azt nyilatkozta, a blog egy új fázishoz érkezett, most már szükséges a helyszíni, adattári búvárkodás. Miért fontos ez, és mi volt a korábbi „munkafázis” szerepe?*

– Be kellett látnom, hogy az adatgyűjtés során nem veszélyeztethetem senki épségét, akkor sem, ha ez inkább vélt, mint valós félelem. A személyes adatokat tartalmazó kérelmeket nekem kell benyújtanom (pl. telekkönyvi kivonat, bírósági határozatok stb.), különben veszélybe sodorhatok mást. Személyekre vonatkozó adatgyűjtés következik, melyet nekem kell végezniem.

– *Mennyiben gondolja más közegben, más helyszíneken alkalmazhatónak, kiterjeszhetőnek a Fekete-Fehér projektet?*

– A bizalom az alapja a modellnek, és ez adja az értékét, netán hasznosságát is. A *Fekete-Fehér*hez hasonló blog kitűnő archívuma vagy bűnügyi térképe lehet egy településnek, ahol tájékozódni tudhat mindenki, aki áldozatközeli helyzetbe kerül. Divatos bűncselekmény-típusok, elkövetési helyszínek, bűnözők vagy gyanúba keveredettek tárháza lehet egy ilyen internetes felület. De igazán hatékony akkor lehet, ha sikerül együttműködni az adatbázis üzemeltetőjének a rendőrséggel, ügyészséggel, helyi önkormányzatokkal, civil szervezetekkel és a helyi médiával. Ehhez viszont el kell fogadni, tudomásul kell venni: megszületett és gyarapodik a székelyföldi alvilág.

– *Mit tart a Fekete-Fehér blog eddigi legnagyobb sikerének?*

– Hogy végre beszélünk a székelyföldi, saját alvilágunkról.

– *Egy ember civilként – és most a blog olvasóira vagy akár a nem olvasókra is gondolok – nem oldhat meg egy egész, ennyire komplex problémahalmazt. Mi az, amit megtehet mégis?*

– A félrefordulás, a homokba dugott fej nem megoldás. Csak a cselekvés módját kell megtalálni és ahhoz igazítani, amit és amennyit hajlandóak vagyunk vállalni magunkért, egyenként. Székelyföldnek föl kell ismernie, hogy védtelen saját alvilágával szemben, az önvédelemhez a civil és intézményes kereteket meg kell teremteni. Nem lehet kizárólag az egyénre (áldozat, tanú) hárítani annak felelősségét, hogy bátran, jogkövetően járjon el, álljon ki akkor, ha ezért a közösség nemhogy jutalmazni nem tudja, de a testi épségét sem tudja garantálni. A rendőrség és igazságszolgáltatás sem!

MAGYARI NÁNDOR LÁSZLÓ

ROMÁK A SZÉKELY SKANZENBEN

A mentális múltgettók megkettőződve, párhuzamosan épülnek. Miközben másokat gettóba zárunk, magunk is foglyai leszünk egy – méreteit tekintve nagyobb, de tartalmát tekintve semmiben sem különb – gettólétnek. A virtuális roma kiépülésével együtt az idegengyűlölő többségi identitása is felépül, de az előítéletes és a mások lenézésén, kirekesztésén és kollektív megbélyegzésén alapuló identitástudat korlátozott és szorongásos, félelemtől eltorzított azonosságtudat lesz. Ez az a vonatkozás, amiről a legkevesebbet beszélünk, hogy a többség megfélemlítő viselkedése, mely szándékolatlan kirekeszt, lenéz és elítél, kollektív bűnösnek bélyegez, a klasszifikációs harcban szimbolikusan megaláz, magáról beszél. Magát minősíti a „cigányozó”, kimondja a félelmeit, és közben nemcsak kirekeszt, hanem magát is gettóba zárja: a fal, legyen az Nagybányán vagy Sepsiszentgyörgyön, nemcsak másokat zár körül, rekeszt ki, hanem a falat felépítőket is, előlük is elzár egy horizontot, őket is megfosztja a „közös” élettől, a közös tértől, a közös játéktól stb.

A(z interetnikus) kölcsönös félelem elnagyolt genealógiája

■ Azokból az „állóképekből”, melyeket a másokról, a székelyek-magyarok a romákról-cigányokról festenek, leginkább a dinamika hiányzik, az idő áll meg, a diakronikus dimenzió merevedik valamiféle letűnt idő-dagerrotípiába. Ezzel szemben az etnicitás egy dinamikus jelenség, amelyet minden generáció minden tagja felfedez és kreatív

Az etnikai szorongás a
(kölcsönös) félelem
archetípusa a mai
Székelyföldön...

módon újraértelmez. Gyakran ez az eljárás elfojtásban és szorongásban végződik, de egy biztos, az etnicitás egyéni és csoportos „újralfelfedezése” megdöbbentő élmény, különösen kisebbségi, illetve kirekesztettségi állapotban. Ha az etnikai identitás mélyen gyökerező és generációkon átnyúló szocializációs folyamatok során formálódik, kell lennie valamilyen pozitív tartalmának. A valahová tartozás és annak felfedezése, megélése és intra-, illetve intergenerációs átszarmaztatása pozitív folyamatot kellene hogy jelentsen, mert átadása nem is a kognitív nyelvezet, a rendszeres és strukturált tanulás-tanítás keretébe, hanem inkább az észrevétlen, álomszerű, mesés transzfer területére tartozik. A spontán azonosulás euforikus, viszont úgy tetszik, csak akkor teljes, ha egyben „ragaszkodás az én sokoldalúságához”, olyan keret, melyben ez a sokoldalúság kibontható, megélhető s továbbadható. A pozitív identitás, a valahová tartozás dinamikus és az egyén sokoldalúságát megőrző realitása: nyitottság, amely a pluralizmus szélesebb társadalmi ethosza felé mutat, ezen az alapon kapcsolódhatunk szélesebb társadalmi csoportokhoz, akár egyszerre többhöz és akár személyiségünk különféle szintjeit mozgósítva. Az etnikai identitás újralfelfedezése, egyszóval egy dinamikus történés, amely egyéni szinten „szembesüléssel” kezdődik (vajon emlékszünk még mindannyian arra a kontextusra, amikor először találkoztunk magyarságunkkal, cigányságunkkal, románságunkkal stb.), és amely aztán így vagy úgy, de hosszú távon meghatározza „helyünket a szociális világban”. Nem egyenes ágon átszarmaztatott szocializációs ügylet, nem csoportfolyamat és nem is asszimiláció, bár kicsit mindenik ezek közül, hanem döbbenet: a saját másság és a mások másságának primer megtapasztalása. Szerencsés, aki a döbbenetből egy spontánul „vállalható”, egy bizakodó közösség által támogatott oldalon ébred. De jaj annak, akinek csak a szorongás és elfojtás, a takargatás és rejtegetés jut, aki a „rossz”, a mások által megbélyegzett, lenézett és kirekesztett „páriák” közt éledezik a döbbenetből. Az identitáskonstrukciók a valóság megszépítő eltúlzására épülnek. Arra kényszeríteni egy csoportot – jelesen a roma-cigány közösségeket –, hogy csupa negatív tulajdonságokból és rájuk kényszerített sztereotípiából építsen ki identitást és önbizalmat, abszurd vállalkozás. Nemcsak morálisan elfogadhatatlan, hiszen valójában demoralizáló és igazságtalan, hanem a dolgok rendjének is ellentmondó: a kirekesztettek, megnyomorítottak és megszorítottak alacsony önértékelése csak szorongást és félelmet szül, pozitív identitástudat erre fel nem húzható.

A morális tradíció iránti érzékenység mindkét oldalon kiépül, csak egyesek morális víziója a „törvény”, az elfogadott és hatalommal legitimált „dolgok rendje”, a másik oldalon viszont a *per se* rossz tradíció, az elfelejtendő és megtagadandó hagyomány, minden, ami nem kívánatos a hatalommal legitimált kultúra térfelén.

De hogy jön ide a kultúra, amikor egyenesen antikultúraként látják és láttatják a roma kultúrát a „hatalmasok”, a tehetősek, a többségiek, az „írástudók”, szemben az orális kultúra „tudatlanjaival” (nem sorolnék több sztereotípiát itt, van elég belőlük, az olvasóra bízom felsorolásukat). Csakhogy – miközben belefeledkezve törzsi akolunk melegébe, a székely skanzen adta álmagabiztosságunkba – észre sem vesszük, hogy a mellettünk levő „cigány” félelmeink teremtménye, rájuk (és a legszegényebekre, az *underclass* népére) vetítjük ki rejtett szorongásainkat, félelmeinket a más-tól, az ismerentlőtől, azoktól, akik közé lecsúszhatunk, akiket magunknál is szerencsétlenebbeknek gondolunk, és ezért megalázásukon át képzeljük kiépíteni a felfelé vezető utat, fenntartani a fensőbbiséget valahogyan (mindenáron?). Jól bevált sztereotípiáink azt szolgálják, hogy önnön korlátainkat, tehetetlenségünket, félelmeinket rájuk zúdítsuk, hogy – mentálisan is – eltávolítsuk őket magunktól, a vereség, a sikertelenség képzetét projektáljuk rájuk, hogy mi megszabaduljunk mindezeketől, hogy vélt sikerességünk és felsőbbrendűségünk narcisztikus képét fenntarthassuk, a magunk oldalán. Az így keletkezett modális „cigány” valójában a klasszifikációs har-

cok terméke és legyőzöttje, kudarcaink és félelmeink kivetülése, s nem reális ember, ember-csoport, polgár-társ.

Etnikai szorongás, a félelem etnicizálódása

■ Hierarchizált és történelemben meredt – medievális, azaz autoriter és fatalista – világmépünk sztereotípiái mintegy természetesen rögzítik és terjesztik a „világ rendje”, az etnikai sorrend (*ethnic order*), az osztály- és kasztkülönbségek felnagyítását és rögzítettségét. Történelmi (isten adta) jussokról és előjogokról szól a diskurzus („területért jogot”, teljes és azonnali „autonómiát” stb.), s aztán rögtön „jogos kirekesztést”, önvédelmi, sőt megelőző, megfélemlítő gesztusokat követünk el. A félelem és frusztráció etnicizálódása evidens: magunkkal, helyzetünkkel vagyunk elégedetlenek, a magunk integritásába vetett hitünk inog, amikor minden elképzelhető rosszat másokra mondunk, mindent, ami nem mi vagyunk, elutasítunk, és a félelem okozójának, az etnikai szorongás és rettegés kiváltójának gondolunk.

Az etnikai szorongás a (kölcsonös) félelem archetípusa a mai Székelyföldön, a történelmi mítoszok és sztereotip gondolkodásmód zavaros és soha kritika tárgyává nem tett, végtelenül leegyszerűsítő víziója a székely–roma etnikai szembenállás narratívái mögé bújjik.

Mert ott van egyfelől a nagyszerű múlt, a csodás félelmek és szorongások tárháza. Székely történelem: generációk sora, akik képtelenek leválni más generációkról, persze oda-vissza, akik félnek, ha „idegenbe” kell menniük, akik viszont attól is félnek, hogy magukra maradnak, az „ős”-ben. Akik harcolnak és kitartanak, akik dolgoznak és dolgoznak, akik a morális tradíció megőrzésének és tovaörökítésének katonái, akik a földet rég etnicizálták, s mint ilyent sajátították ki (minden talpalatnyi székelyföld maga a történelem). S aztán akik mára öregek és tehetetlenek, akik halálra aggódnak magukat az elmentek sorsán, vagy végképp eltávozottaknak tekintik őket – „a gyerekek, hát azok rég elmentek” a városba, magyarba, akárhová stb., s így mintha már nem is léteznének, mondogatják. S szemükben a lemondó rémület, mintha azt kérdeznék: „s mi, mi hová megyünk? Mi lesz velünk a románok s főként az egyre nagyobb számú és hangosabb cigányok által fenyegetve?”

Másfelől ott van a dicstelen székelycigány történelem: generációk sora a szélen, a cigánysoron, a nincstelenségben, a földtelenségben, a kiszolgáltatottságban és sebezhetőségben. A kint és bent egyidejűségében, a lenézettek és megnyomorítottak sorsában, olyan *marginalitásmítoszok* mentális fogságában, melyek szorongást és „rossz közérzetet” erjesztenek és terjesztenek, generációkon át. Pedig ők alkalmazkodtak, letelepedtek, nyelvet váltottak, és mégis újra és újra kirekesztődtek. Nem lecsúszottak – ugyan van-e lennebb? –, hanem helyben toporognak, a nincs, a minden téren megélt, megérzett hiány, a maguk tehetetlensége, a „mi nem haladunk az egyről kettőre, ha el is indulunk, falba ütközünk”, a másokéba, a sajátunkéba, tudatlanságunk korlátai közé zárva, reménytelenül. S valahogy mégis reménykedőn, hiszen sok a gyerek, és hangos a putri, és népes a cigánysor.

Szinte tökéletesen „*párhuzamos különidejűségek*”, egymástól elkülönülő történelmi dinamikák. Egyfelől demográfiai stressz, a székely–roma találkozások, melyek egyúttal generációs törésvonalak mentén történő találkozások: az előregedett (helyi) székely többség és az egyre fiatalabb roma kisebbség érintkezése; az életigenlő, ön-maga lehetőségeit kereső és minduntalan falakba ütköző megfélemlíthetetlen ifjúság (mit ifjúság, tizenöt évesen házasodó és gyereket vállaló, „felnőtt gyerek” sereg), másfelől a „meglelt”-megöregedett (az elterjedt székely sztereotípiának egyre inkább megfelelő, emlékeiben kevélykedő, bajuszpödrő, nagyotmondó, furfangos stb.) „székely ember”.

Székelyek és romák a székely skanzenben: kettős kisebbségi státus, konfliktus és félelem

*„[...] a magyar cigányokat jobban [elnyomják], mint a román cigányokat,
minket a magyarok és a románok is megkülönböztetnek”.*

D. M. (roma aktivista)

■ A félelem és szorongás mindenekelőtt az alacsony önbecsülés és a (köz)bizalom hiánya miatt vezet konfliktusok sorozatához, s az ilyenfajta „kisebbségi trauma” mind a romániai magyar (és székely) közösség, mind a magyarul beszélő (székelyföldi) romák életének meghatározó élménye. A kisebbségi traumák nemhogy összebékítenék, hanem – a tapasztalat igazolja – egyre inkább egymás ellen fordítják a székely és a roma közösségeket, s konfliktusossá teszik helyzetüket: az egymásnak feszülés és intolerancia spirálja könnyebben beindul, a kölcsönös frusztrációk és a szorongás okozójának egymásra vetítése – látszólag – elkerülhetetlen. A kisebbségi traumák egymásra tevődése, a „szorongatott” helyzet mentális feldolgozására és a nyitásra való képtelenség félelmeket generál, és sajátos egymást erősítő és konfliktuális feszültséget keltő – ha úgy tetszik – kölcsönösen mobilizáló erővel bír. A félelem agresszivitást szül, mely már-már komfortérzetünk nélkülözhetetlen eleme, az egymás mellett élő szűk látókörű, kis nemzetek és egyenlőtlen etnikumok pedig szinte mindenkor a „kis különbségek narcizmusában” élik ki agresszivitásukat.

Árnyalva a képen, értelmezzük a roma–székely szembenállást egy „szorosabb olvasatban”: Mit jelent a kettős kisebbségi státus?¹ Mi az, amiben az itteni roma–magyar viszonyok különböznek egyfelől a román–roma, másfelől a magyarországi magyar–cigány kapcsolatoktól? Vannak-e sajátos (hiper)érzékenységek mint konfliktusforrások?

A székelyföldi roma kisebbség identitásának központi kommunikációs stratégiája (bár ez nagyjából és legtöbbször – az asszimiláció és akkulturációs folyamatok folytán – egyfajta „ethnicity without group”, azaz virtuális, csak bizonyos, főként konfliktusos helyzetekben aktualizálódó összetevője) a „marginalitás mítoszai” címkével illelhető diskurzus és magatartás. Ez a kirekesztettség, a hátrányos megkülönböztetés, gazdasági elnyomorodás és tehetetlenség stb. elemeiből épített mítosz, a „mi” és a „mások” elkülönítésének megkülönböztető vonását adja. A „tehetetlenség” – oly sokat hangoztatott, mintegy performanszként előadott – imázsa már-már a felelősség elől való menekülés, az önfelmentés szinonimájává válik. Egyfelől ez azért irritálja a székely többséget, mert a romaperformansz folytonos előadása szembetalálja magát a saját „tehetetlenség” és marginalitás – más kontextusban, a román többséggel szembeni viszonyulásában – „be- és felmutatott” drámájával: kisebbség és *kétszeresen* kisebbség drámai vetélkedése folyik egy beszűkített színpad (scene) kulisszái között.

Másfelől a „tanult tehetetlenség” felmutatásának drámai előadásai hallatlanul „provokálják” a helyi többséget, mert a saját identitáskonstrukció központi elemével kerülnek ellentétbe. Az elterjedt székely identitáskonstrukciók egyik pillére a „munkavégzés tradicionális morálja” (pontosabban a folyamatosan végzett, lassú gyarapodást eredményező kitaró paraszti munkavégzés képzete, mely ritmusát tekintve lassú, az évszakokhoz igazodik, de minden időt kitölt, generációkon átnyúlik, és alapja mindenféle anyagi felhalmozásnak). Az élet központi magja a (szűken értelmezett: paraszti) munka és az azal megszerzett tulajdon. Ebben a konstellációban nemcsak a munka válik epikus jellegű (mitikus) fogalommá, hanem a tulajdon is elveszti eszkozszerűségét (nem tőke, hanem szimbolikus jelentőségű nagybetűs föld, táj, folyó,

erdő stb.), és mint „történelmi juss” több generáció munkája révén felhalmozott „szent tehén”-ként válik a székely panteon részévé (lásd társas, közbirtokosság, magántulajdon mind ilyenek). A munka és tulajdonszerzés paraszti mentalitásába nem fér bele sem a könnyen megszerzett tulajdon, sem a lustaság-restség; ez olyan keret, amelyhez a székelyek (helyiek) képesek csupán (hagyományos módon) igazodni. Ehhez képest mindenki, aki nem alkalmazkodik ritmusához, legalábbis nem törekszik a paraszti életritmus, életmód stb. szabályaihoz való illeszkedésre: idegen, „jövevény”, sőt veszély forrása. Ezért történik meg, hogy a hiányzó valódi (máshonnan jött) idegent egyfelől a romák, másfelől az új generáció helyettesíti a helyi többség mentális térképén. A paraszti-kétkezi munka szimbolikus jelentőségűvé emelésére jó példa az egyre többet hangoztatott „aki nem dolgozik, ne is egyék” című történet, természetesen a helyi romákra alkalmazva azt. Másfelől a tulajdon szentségének mint identitásformáló tényezőnek megannyi köznapi jele van (ahogyan a közbirtokosság minden fűt és fát sajátjának gondol – most fogják betiltani a gombászást és csapgyűjtést stb.). Így aztán nem véletlen, hogy a kialakult székely–roma konfliktust kulturális összeférhetetlenségként vagy morális konfliktusként értelmezik a többségiek, mégpedig a „munkamorál” összeférhetlenségként.

A sokrétű és sokirányú bizalmi válság és ugyanakkor a rettegés és a mentális térkép támpontjainak megváltozhatatlanságába vetett túlzott hit, a „szent” tradíciók egyedüli erejébe vetett túlzott és irracionális bizalom anómiás helyzetet eredményez. Ez pedig irracionális döntéseket, „lázadást” és kirekesztést, egymásnak feszülő félő és megfélemlített emberek kollektív traumáiból táplálkozó nyílt konfliktusokat szül.²

A konfliktusok valódi forrása pedig máshol keresendő, és felesleges a múltba révedező, az egymásra vetített félelmekkel és sérelmekkel magyarázni azokat. Sokkal valószínűbb és hitelesebb, ha beismerjük: az etnikai konfliktusokat a leggyakrabban *a közös jövőtől való kollektív félelmek okozzák.*³ Tagadhatatlan, hogy a csoportok közötti kulturális különbségek, a felnagyított és eltúlozott „ősi gyűlölet” és évszázados viszályok vagy a globális gazdaság mellett meglevő modern élet stressze hozzájárul a konfliktuskeltéshez. Ha másként nem, hát tematizálja, vagy utólagosan racionalizálja és legitimálja az erőszakos fellépést, a múlt rendszerben elfojtott etnikai szenvedélyek palackból való kiszabadulásának víziója is csak elkendőzi a jövő-félelmek jelentőségét. A múltba való menekülés Székelyföldön megtapasztalható megannyi formája, a „régirend” visszahívásának megannyi kulturális gesztusa a jövő bizonytalanságától való rettegés folyamánya. A túlbiztosítási reflexek a bizonytalan jövőképekkel kapcsolatosak, az általánosuló szorongással, azzal, ahogyan a csoportok elkezdnek félni biztonságukért, és ahogy a nehezen megoldható stratégiai dilemmák felvetődnek, mind magukban hordják a konfliktusok óriási potenciálját. Ahogy az információs félreértések, a nem létező hiteles jövőképek és a biztonsági dilemmák felmerülnek, a csoportok nyugtalanná válnak, az intézmények meggyengülnek, és a konfliktus egyre valószínűbbé válik. A csoportok keretében működő etnikai aktivisták és etnopolitikai vállalkozók ezekre a félelmekre – a biztonságérzet hiányára – építenek, és ezen keresztül polarizálják a társadalmat. Az etnopolitikai vállalkozók által kontextualizált emlékezet és felkeltett érzelmek eltúlozzák az etnikai, illetve etnicizálódott szorongásokat, és még távolabb viszik egymástól a csoportokat. A székelyek körében egyenesen népszerű, stratégiai „cigányozás” politikai értelme a viszonyok eltúlozása, a jövőképek bizonytalanságának elfedése, az áldozat-mentalitás erősítése, ilyenszerű roma diskurzus – a székelyföldi roma társadalom szervezetlensége okán – egyáltalán nem létezik, a székelyekről vagy gádzsókról nincs is nyilvános roma diskurzus. A kettős kisebbségben élő székelyföldi romák kétszeres rettegésben és szorongásban figyelik (ha a nagy többségben írástudatlan közösség egy-

általán képes figyelni) azt az autonómiavíziót, melyből ők hiányoznak, a „hová legyünk, merre menjünk?” egyre gyakrabban elhangzó kérdésének sötétén előrevetülő árnyékában.

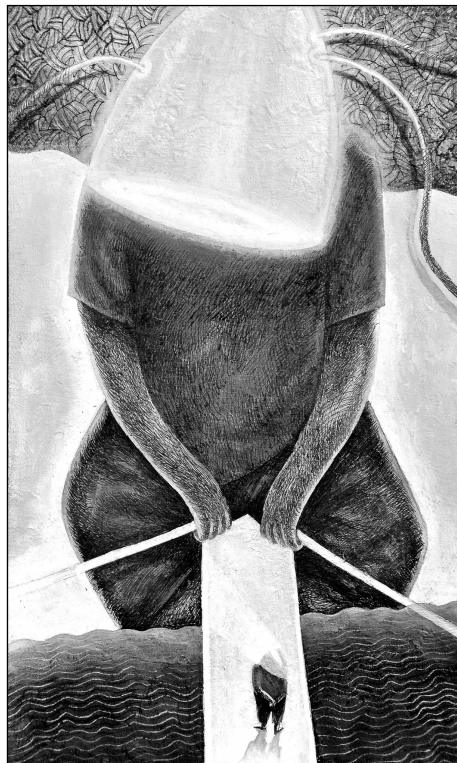
A politikai cigányellenesség az izoláció, a skanzen demokráciadeficitjei és a félelem általánossá válásának táptalaján sarjad és izmosodik, olyan paradox kontextusokat teremtve, melyek egyéb körülmények között aligha merülnének fel. Csak egy példa erre, ahogyan az egyik helyi potentát az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát és más emberjogi szabályozásokat egy silány broszúrába összegyűjtve, olyan gesztusként teszi közzé, hogy abból világos legyen: jog csak a dolgoznak mondott, a többségi „írastudók” csoportjához tartozó személyeknek jár. Jobbiztonságot prédikálni ott, ahol mindenki a jog kisebb-nagyobb *niche*-eiben, a féllegalításban él? Abban a közegeben, ahol a romák bíróságra csak rendőri kísérettel járnak (elolvasni még az ellenük hozott – adott esetben a viskóik lebontásáról szóló – bírósági kiértesítést sem tudják), azt mondani, hogy a román jogszolgáltatás előtt mindenki egyforma, farizeizmus a javából. Azzal hártani írástudatlan romák jogos követeléseit, hogy perelnek már be a hatalmaskodó és diszkrimináló polgármestert, a tanácsot vagy az államot, a jó ízlés ellen való: politikai cigányellenesség és nem méltányos jogorvoslat; ez az attitűd a probléma része, és nem a megoldásé.

Az önkéntes izoláció, a skanzen-erődítmény

■ A Székelyföld fokozódó önkéntes izolációjának politikai programja nem kedvez a székely–roma kölcsönös félelmek oldásának és a konfliktuális potenciál csökkenésének. Azok a mechanizmusok, a konfliktuskezelés jelenlegi kultúrája, melyek a régiót jellemzik, elégtelenek a problémák kezeléséhez. Szögezzük le: a székely–roma konfliktus nem csak roma kérdés, az egész székelyföldi társadalom kérdése. Mintegy (szimbolikusan) kifejezi az egész régió problematikáját, illetve tehetetlenségét. A kiépített és megerősített skanzen-erődítmény falai csak a kívülről való behatolást akadályozzák, az elzártság-érzetet, az elszigeteltségtudatot, a sajátosság túlhangsúlyozását, a múltba révedést erősítik, az új iránti fogékonyságot gátolják, de kifele átjárhatóak. A mentális értelemben megerősített védvonalakon szinte folyamatosan kiáramlanak az emberek: Székelyföld *kibocsátó közeg*: emberek és csoportok hagyják el, de helyettük mások nem érkeznek, a társadalmi mobilitás szinte teljesen hiányzik. Hajlok arra, hogy ez esetben a meghatározó szociológiai tényezők közül a legfontosabbnak a demográfiai folyamatok, pontosabban a korfák vetélkedése mellett (valójában a születési ráták közötti szakadékról van szó) a kibocsátó és nem odavonzó jelleget tekintsem. Ez és az izoláltság adja a demokráciadeficit konzerválásának *background*-ját, valamint a jövőtől való kölcsönös félelmek alapját is. A fiatalok elvándorlása és a roma népesség arányának növekedése, a demográfiai stressz, melyet a Székelyföld öregedő lakói szorongva és aggódva élnek meg – minden jel szerint –, hosszú távon fennmarad, ezért a mentalitásváltás és a nyitás lehetnek a félelem és szorongás csökkentésének kulcsfogalmai. Végül szabadjon itt a százesztendő Bibó Istvánt idézni és kommentálni: „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen és gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszélyekké, hogy félünk tőlük.”⁴ Ezt megtanulni, a kihívás, a félelem és szorongás feloldásának útjára lépni korparancsolat maradt.

■ JEGYZETEK

1. Szép emlékü Gáll Ernő professzor használja a „kettős kisebbség” kifejezést az erdélyi magyar zsidók Trianon utáni státusának jellemzésére. Ő elsősorban történeti és etikai összefüggésben az asszimiláció–disszimiláció dimenziójában és különösen a „morális megpróbáltatás” vonatkozásában elemzi azt. Itt egy ennél „köznapiabb”, valójában szociológiailag meghatározott interetnikus helyzet jellemzésére, ezen belül pedig a romák státusának értelmezésére alkalmazzuk a kettőskisebbség-szindrómát.
2. A közelmúltban három fontosabb konfliktuális gócpont is kialakult (Csíkszentgyörgy-Csekefalva, Csíkszentkirály és Alsórákos), de nem kétlem, hogy további rejtett és alig rejtett feszültségek szép számmal akadnak a Székelyföldön, és ezek némelyike akár egyik percről a másikra nyílt konfliktust eredményezhet.
3. A gondolatot Lake–Rothchild tanulmányából kölcsönöztük, lásd David Lake – Donald Rothchild: Containing Fear. The Origins and Management of Ethnic Conflict. International Security 1996 (Fall). Vol. 21. 41–75.
4. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Válogatott tanulmányok. II. Magvető Kiadó, Bp., 1986. 220.

Tegyünk

■ Új papunk kiválóan beszélt. Megőriztem szívemben az Evangélium szavait. Szinte égettek. Egyébként is mindig a jóra törekszem, ezen a napon pedig mindenem, amim van, felebarátaimnak akarom adni. A penitenciától tiszta vagyok, mint a hab. Lépteim könnyedek. Báránfelhőkön járok. A nap hétágra süt.

A fő tér felé veszem az irányt. Ott üldögélnek mindig padokon a hajléktalanok. Isznak, cigarettáznak. Embertelen sorsuk szemükbe írva. Életük nem élet. Megfosztattak méltóságuktól. Sokan szánalommal néznek végig rajtuk. Sokan undorral. Kikerülnek őket, az orrukat húzzák, fintorognak. Nem látják meg bennük Krisztust. Én most ebédelni hívom a legéhesebbet. Kezemet nyújtom neki, kart karba öltve távozzunk a térről. Arcán látszik a meglepetés. Nem hiszi el, hogy valaki emberként nézett rá.

Kezet mos a fürdőszobában. Igaz, nem valami alaposan, a fehér törülközőn színesszürke tenyérynymok maradnak utána. Leül az asztalfőre. Nyújtózkodik. Szemei beesettek, karikásak. Halántékán ütésnyomok. Haja csimbókokban lóg. Bőre repedezett, a repedésekbe begyűlt a piszok. Ruhája rongyokban, erősen szaglik. Mégis, ahogy kását kérő cipőiben belépett, maga az Úr költözött vele kicsiny konyhámba. Megteritem az asztalt. Bőséges vasárnap ebédet főztem.

– Négy napja nem ettem semmit – mondja. Torkom elszorul. Most majd fog. Itt fog, amennyit csak akar.

Gyanakvóan nézi az ünnepi szalvétát. Azt hiszem, kényelmesebb volna neki az ingujját használni. Már csak a megszokás miatt is. Tányérját peremig töltöm gőzölő gombakrémlevessel. Nagy szelet kenyeret vág hozzá. Töltök egy pohár narancslevet is.

Gyorsan eszik. Habzsol. Álla peremén vékony csíokban csöpög vissza a leves a tálba. Amikor a kenyeret rágja, résnyire nyitva hagyja a száját. Én a kredencnek támaszkodva figyelem. Nem vagyok éhes, jóllakom mások ebédjének a látványától is.

Tányérja pillanatok alatt kiürül. A fazékban még maradt ugyanannyi leves, kimerem neki. Hiszen annyi éhezést kell itt bepótolnia. Újabb nagy szelet kenyérral eszi meg. Mozdulataiban már megfigyelhető bizonyos lassulás, ez azonban nem jelent gyakorlatilag semmit. Hangosan szívja az orrát, biztosan a meleg leves miatt. Kinyitom az ablakot, azonban kint is nagy a hőség, a júniusi kánikula nem hoz enyhülést.

Kiissza a narancslevét. Újratöltöm. A sütőben mandulával töltött, mézben pirított csirke gombás-krumplis körítéssel és őszibarackos-sajtos szósszal. Kiadós. Tegnap találtam ki hozzá a receptet. Szeretek új ételeket kitalálni. Az ember alkotó lény.

– Egy pohárka bort? – kérdezem. Természetesen nem kellene megkérdezni, nem szabadna támogatnom alkoholizmusát, mely biztosan súlyos stádiumban van már. Azonban tudom, vágyik rá. A vasárnap ebéd pedig bor nélkül nem ebéd.

Elégedetten bólogat. Töltök neki egy pohár nehéz Tokajit.

– Ne tessék a többit eltenni. – Ezt a maradék borra mondja, persze. Kint hagyom a konyhaasztalon.

Zavarodott arckifejezéssel néz az előtte tornyosuló ételre. Nem mintha nem akarná megenni. Csak hát ennyi ételt egy helyen talán még sosem látott. Most már módszeresen fog neki, kimért mozdulattal közelíti szájához a falatot. Látom rajta, igyek-

szik megfelelően viselkedni. Én már ezért is hálás vagyok. Meg azért is, hogy gyűrött vonásai lassanként kisimulnak. Hogy immáron elégedett. Egyre inkább melege lesz, homlokáról törölgeti az izzadságot. Sose hittem a cinikusoknak. Az ember nem rossz. Mindenki, születésétől fogva, jóra hivatott. Csak helyet kell hagyni a bennünk csírázó jónak, ápolgatni kell, nem elhanyagolni. Vagy egyenesen szégyellni. Mert van bizony ilyen is. Azt hiszem, az ember jó természete ösztönösen előtör, még ha elfojtják, akkor is. Ilyenkor kisebb csodák tanúi lehetünk. Sokszor észre sem vesszük, úgy követjük el a jót. Ezért szép emberek között élni. A legváratlanabb pillanatokban történik velünk valami, ami felmelegíti szívünket. És ha igazi emberek akarunk lenni, nekünk magunknak is törekednünk kell rá, hogy felebarátunknak meglepetést szerezzünk, hogy a legváratlanabb pillanatban tegyünk vele valamit, amitől az élet visszanyeri számára az értelmét. Még az apróságok is megteszik. Nem kell lenézni az apróságokat. Sokszor azok a legszebbek. Azok rejtik a legmélyebb üzenetet. A lényeg pedig: szeretni kell. Szeretni kell felebarátunkat, mert van bennünk valami, ami összeköt, mert lelkünk mindnyájunknak ugyanolyan, sérülékeny, de szép és halhatatlan, és ezt meg kell becsülnünk egymásban. Igyekeznünk kell jobbat tenni mások számára a földi létet, hiszen tudjuk, mi magunk is mennyit szenvedtünk. Ami igazán emberré tesz, az pontosan ez a szolidaritás.

Vendégem egyre nagyobb erőfeszítéssel vesz levegőt. Hátradől, megvakarja feszülő hasát a kockás ing alatt. Böfög. De a csirkével lassacskán végez. Megpróbálja borral leöblíteni, azonban a tokaji erre a célra túl nehéz. Az utolsó falatokat már erőszakkal gyűri magába. A csirke csontváza, mint karácsony után a kiszáradt fenyő. A bordákon zsírbuborékok és húscscafatok csilingelnek. Szalvétával törölgeti a száját. Előszedem a frissen sült muffint.

Igen, már tétovázik. De aztán dönt. Talán soha többet nem lesz alkalma ennyit enni. Nem futamodhat meg. Nyomorult ember. Szánalmat érzek, de igyekszem nem kimutatni. Nem akarom emlékeztetni rémes sorsára. Hadd legyen ez a nap csak az övé.

A konyhában a légkör fojtogató. Nagy a meleg, s vendégem mosdatlanságszaga sehogy sem akar ellillanni a tágra nyitott ablakon. Iszom egy pohár vizet.

Amikor lanyhul, noszogatom. Így hát egyenként nyúl a muffinokért. Tegyük jót.

Kicsit mintha sajogna a gyomra, újra végigsimít a dobkemény pocakon. Most már nagyon izzad, patakokban ömlik róla a víz. Dönti magába a bort, de hát az is csak emeli a vérnyomását. Nem csoda, ha furcsán érzi magát. Teljesen össze lehetett szűkülve a gyomra.

Eddig minden ruhája bő volt. Most kezdenek enyhén feszülni. Az ing köldöktájban szétnyílik két gomb között. Ez nagyon jól látszik, mert teljesen hátradől a széken, félig fekvő pozíciót vesz fel. Derékban a nadrágja szorítja. Kikapcsolja rajta a gombot. Aztán még a zipzárt is lejjebb húzza.

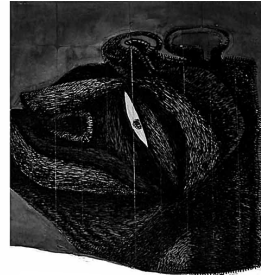
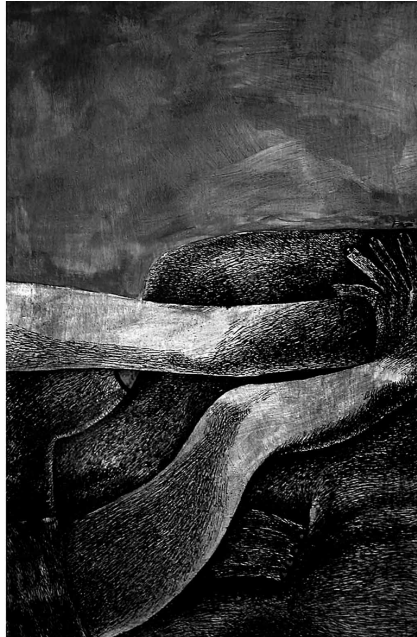
Akkor fellángol bennem valami. Mióta nem lehetett ez a szerencsétlen igazán férfi? A hajléktalan sors az embertől még ezt is elveszi. Ezt a legalapvetőbb jogát. Aminek igazán meg kellene határoznia egész személyiségét. Egész életét. Mennyire lealacsonyító is az ilyen. Ettől kell igazán megmentenem. Átkulcsolom nyakán a karomat és magamhoz húzom. Úgy meglepődik, hogy szinte leesik a székről. De az az igazság, hogy nem vagyok csúnya. Sőt a férfiak többsége kifejezetten vonzónak talál. Amint megcsókolom, nem tud ellenállni. Beletúrok a hajába is. Ez nehezebb művelet, mert a hajtincsek nagyon összeragadtak. Felvonszolom magammal a hálószobába. Elhúll a patyolat ágynemű láttán. Néha vetkőztet, néha mintha ellenkezne. Néha úgy vetkőztet, mintha ellenkezne. Kapkodja a levegőt. Alig várja, hogy ledőlhessen az ágyra.

En vele gyorsan elkészülök. A ruhákat könnyű lehántani róla, a bőrhöz annyira nem tapadnak. Végigzuhanunk a paplanon. Most, hogy a koszos ruhák lekerültek ró-

la, kevésbe rossz szagú. Viszont passzív. Nagyon kell nógatnom. Annyira elnehezült az ebédétől, hogy jóformán semmire se képes. Csak izzad és szaggatottan szuszog. Vállától fogva magamra húzom, és bátorítóan nézek rá. És akkor végre megtörténik a csoda.

Az első pár mozdulat után látom, nagyon erőlködik. Nem mond semmit, csak féltelmetesen zihál, és vörösebb, mint valaha. Aztán még pár mozdulat, és elernyed. Feje vállamra hullik. Teljes súlyával rám zuhan.

Jól ismerem ezt a helyzetet. Tenyeremet a mellkasára tapasztom. Kicsit keresem a szívdobogást, pedig kizárt, hogy megtaláljam. Mivelhogy nincs. Arrébb görgetem az ágy szélére. A ruhákat már nem adom vissza rá, később a komposztra kerülnek. Én magam felöltözöm. A kamrából előkeresem az ásót. Aztán kivonszoló a hátsó kertbe, a többi mellé.

HANULA ZSOLT

Hazaút

■ Zlatan és Kis Balambér úgy határoztak, nem várnak tovább harmadik társukra, és megkezdik a maguk kis külvárosi el caminóját, vagyis a virrasztás előtt még végigzarándokolnak az elhunyt utolsó útján. Azon a háromszáz méteren nem múlik. A végállomástól aztán majd átcaplatnak a Garaczy utcába, igaz, a házszámban nem voltak biztosak, leróni kegyeletüket az öreg Jaroslav sporttárs előtt, akit két nappal korábban vitt el, hát így konkrétan a váci zónázó, miután cipője beakadt a sínek közé, ahol egyébként ettől függetlenül sem volt semmi keresnivalója, csak hát akiben már három üveg hárslevelű dolgozik tisztán, annak egy semafor ne mondja már meg, hogy mikor mehet át. A fiúk már csak azért is érezték úgy, nekik is részt kell venniük a néhai otthonában tartott szertartáson, amelyen is szegény öreg maradványait, maradványainak dirib-darabjait tették közszemlére, a halottmosó becsületére legyen mondva a jó ízlés határain belül (na ja, amennyi pénzt kapott Kese apjától, amiért minden Kőjál-előírás ellenére kicsempészte éjszakára a tetemet, mert a rokonok ragaszkodtak a virrasztáshoz), lévén hogy legjobb tudomásuk szerint ők voltak az utolsók, akik még élve látták szegény Jaroslav sporttársat, leszámítva azt a néhány tizedmásodpercet, amikor a mozdonyvezető.

Senki nem gondolt most arra, hogy a tragédiával Kese apja lépett elő a környék legjobb hamiskártyásává, hiszen ezt a címet eddig Jaroslav sporttárs birtokolta büszkén. Tulajdonképpen ezért is szerezte neki a helyi nagyember, a Flekkpány ezt az állást a bolhapiacon, ahol az öreg éjjeliőrként is lophatta a napot, a kutyáival együtt. Egy idő után ugyanis a Flekkpány számára kellemetlenné vált, hogy iszákos szomszédja rendre megjelenik az éjszakai pókerpartikon, és merev részegen is ronggyá aláz mindenkit az asztalnál. Leginkább persze a házigazdát, mit sem törődve annak a kis közösségen belül pénzzel s pofonnal kivívott tekintélyével. A Flekkpány ugyanis annyira rosszul blöffölt, hogy már akkor sem vette senki komolyan, amikor pedig tényleg jó lapjai voltak. Ám amíg a legtöbben nem merték kihúzni nála a gyufát, az éjjel kettő körül a bátorságtól már nehezen artikuláló Jaroslav sporttárs ilyenkor általános döbbenetet kiváltva röhögött a szemébe, *Mire vered itt a nyálad, azt hiszed, beveszem? Megadom, teríts!*, ezzel úgy kizökkentve a Flekkpányt a szerepéből, hogy az zavarában bedobta a színsorát, és szinte nyüszítve leste, ahogy az öreg a szaros kettespárral maga elé kotorja az összegyűlt koszos bankjegyeket. Néha ilyenkor, mint valami sértett kisgyerek, otthagya csapot-papot bevágta magát furgonjába, és addig hajtott, ahol már biztosan nem ismeri senki, hogy átadja magát egy felszabadító zokogásnak. Jaroslav sporttárson kívül egyedül Kese apjának volt még annyi vér a pucájában, hogy ehhez hasonló arcátlanságra vemedjen a Flekkpányéknál rendezett pókerjátsmákon, ám ő komolytalanságra hivatkozva már vagy egy éve nem tette tiszteletét arrafelé.

*

Most azonban csönd ülte meg a házat, és nem csak a szomszédban zajló virrasztásra való tekintettel. Hárman voltak mindössze odabent, a Flekkpány, a tagbaszakadt mindenese, és Kесе, ahogy épp csak eszmél az ütések okozta kábulatból.

– Ez itt mind 44-es? – kérdezte Kesét két nappal korábban, utolsó földi munkaóráinak leteltével Jaroslav sporttárs, ahogy a fiú épp apja standja mögött pakolta a pinceüzemből érkezett száz darab cipősdobozt.

– Az van a dobozra írva...

Jaroslav sporttárs nem szalasztotta el az alkalmat, hogy ismét elmesélje, az ő lába is 44-es, épp, mint a házszáma, így ha annyira részegen megy haza, hogy elfelejti, hol lakik, csak leveszi a cipőjét, és megnézi a talpán. Ezen elég ritkán nevetett a mindenkori közönség, az öregét azonban nem abból a fából faragták, aki erre csendes visszavonulót fúj. Éppúgy tett ilyenkor, ahogy a humorukban a nyilvánvaló kudarc ellenére is kérlelhetetlenül hívók szoktak, vagyis elmondta a poént újra és újra, egyre nagyobb hangsúllyal nyomva meg a szerinte lényegi részeket, mintha csak elsőre azért nem nevetett volna senki, mert nem hallották jól. Ettől persze egyre kínosabbá vált az egész, s végül a társaság mindig finoman odébb sasszézott egy-két asztalnival.

– Adjá' már nekem egyet, hisz van itt annyi. Nekem meg ez az egy, de ez is lyukas.

Kesének nem volt hová odébb sasszéznia, mert a standot ki kellett nyitni, az új árut, ezt a száz pár, 44-es matricázású dobozokban rejlő, magas szárú műbőr cipőt ki kellett pakolni, ezt a Flekkpány tagbaszakadt mindenese is sürgette, ő ugyanis főnöke pénzére várt, valamint mert az öregnek ez egyszer igaza volt, tényleg van itt annyi, a fiú rálegyintett Jaroslav sporttársra, vigye, vigye csak a francba, csak a faternek ne szóljon róla.

De nem is kellett, hiszen Kесе apja épp leparkolt a piac bejáratánál, amikor az öreg, ölében könnyes mosollyal tartva a dobozt, mint egy csecsemőt, kilépett a kapun.

– Mit adakozol te részegeseknek? – csörtetett Kесе felé, és egy tarkóra mért tenyerevel adott nyomatékot felháborodásának.

– Ne izgulj, vissza fogja hozni – védekezett a fiú, aki addigra már jó pár dobozt felnyitott, hogy ellenőrizze azok tartalmát. – Nézd, 46-os mindegyik.

A dobozokra valóban 44-es szám volt nyomva, de bennük a cipőtálpak már 46-os méretet jeleztek. Egytől egyig valamennyi. Apja maga is hevesen sorra kezdte kinyitni a dobozokat, és vette szemügyre a lábbeliket, de látta, fia igazat beszél, nem volt köztük egy sem, amelyiknek stimmel volna a mérete.

– Vidd vissza ezeket a Flekkpánynak – kiabált rá a tagbaszakadt mindenésre, akinek azonban esze ágában sem volt visszapakolni ezt a halom cipősdobozt a piac túloldalán parkoló furgonba, s egyre csak azon erősködött, hogy őneki cipőkkel kellett érkeznie, és pénzt kell vinnie, és az ő munkatervét Kесе apja csak ne írja át, inkább fizessen, ha nem akar magának bajt. Pökhendi kis senkiházi volt, aki ahhoz szokott hozzá, hogy főnöke nevére mindenki vigyázzba vágja magát a piacon. Ezért is érte teljesen váratlanul, amikor Kесе apja akkora pofont adott neki, hogy beborult a dobozok közé.

– Nem fizetek ennek a marharépanak egy fillért sem! – harsogta. – Egy fillért sem!

Korábban egyetlen alkalomról lehetett tudni, amikor a Flekkpány valakinek strandpapucsokat küldött decemberben a megrendelt westerncsizmák helyett, és a vevő Kесе apjához hasonlóan inkább az áru visszacserélését szorgalmazta. De ez is csak estig tartott, amíg az illető fiát be nem hajították a reggel még papucsokat szállító furgonba, ragasztószalaggal összekötözték kezét-lábát, és úgy tartották, amíg az apja jobb belátásra nem tért, s ez körülbelül fél órával később meg is történt. Épp ezért, ha Kesének egy csepp esze van, akkor most őt is óvatos gyanakvás tölti el, de

ehelyett büszkén kihúzta magát apja mellett, pillanattöredékekig sem gondolva arra, hogy végső soron itt most az ő faszával verik a csalánt.

*

Zlatan és Kis Balambér keresztülvágtak a templom előtti kis parkon, és nem kellett egyikőjüknek sem szólnia, egy időben kezdtek el lassítani az akácfák mellett, majd aztán kicsit odébb, megint csak mintha egyazon szív pumpálta volna mindkettejük ereibe a vért, szívből az agyba, az agyból a lábához, egyszerre megálltak a Szent Antal kőszobra előtt. Két nappal korábban (Zlatan az órájára nézett, igen, majdhogynem percre pontosan ekkor) épp itt látták utoljára Jaroslav sporttársat. Az öreg a templom háta mögül bukkant elő egyszer, nyomvonala szép kövér ívet írt le, mire odatalált hozzájuk. Zlatanhoz fordult, és a részegek őszinteségével megörült neki.

– *Zlatan, fiacskám, rég láttam a nagyapádat...*

– *Így van ez, ha az ember tizenöt éve meghalt.*

Hihetetlen, az ember az egyik pillanatban még jóízűt beszélget a barátaival, aztán egy kicsit nem figyel oda, és meg is van a baj.

– *Tudjátok, ha nagyon részeg vagyok, hogyan találok haza?...* – ezek voltak aztán az utolsó szavai, amelyeket hallottak tőle, mielőtt botokkal kergették volna el a templomtérrel.

Folytatták hát útjukat ők is, egyenest a gyilkos sínek felé. A sorompó le volt engedve. Füleltek, de nem hallottak vonatot közeledni. Talán csak elaludt a bakter, gondolták, és átugrották az inkább csak dísznek jó akadályt. Elnéztek jobbra, elnéztek balra, messze, nagyon messze mintha egy mozdony pislákoltna volna. Majd megszólalt a kürt. Szaporázni kezdték lépteiket. Jó háromnegyedénél járhattak már az átjárónak, amikor Zlatan lába megbicsaklott.

– Gyere már, hülyegyerek, jön a vonat!

– Várj, van itt valami a földön...

A fény egyre élesebb lett.

– Hagyd a francba, vagy holnap éjjel a mi virrasztásunkra jöhetnek!

– Beszorult a sínek közé... Ez egy cipő... Tiszta új!

Zlatan kiszabadította szerzeményét, és még szemügyre is vette volna a bakterház ablakaiból érkező fényszórványok alatt, de barátja egy erőteljest taszajtott rajta.

– Mozdulj már, te barom!

Átérték a túloldalra, átmásztak az újabb sorompón, miközben a vonat fülsüketítő zajjal robogott el a hátuk mögött.

– Nézd ezt! – szorongatta a frissen talált kincset Zlatan. – Nem ilyen volt Jaroslav sporttárs lábán tegnap?

– De bizony – vette ki a kezéből Kis Balambér. – Még mondta is a Kese, hogy tőle kapta.

Megfordította, most mindketten a talpát nézték. 46-os.

– Legalább tudjuk, melyik házba kell menni.

*

– Nálam van a fiad. Fizetsz vagy sem?

– Egyetlen kimosott papírszázast sem – Kese apjának hangja nyugalmat árasztva zörgött a vonal túlsó végén.

A Flekkpány értetlenül nézett körbe. Kese megkötözve ült egy sarokban, mint a rossz gyerek. Végül más ötlete nem lévén, a zsaroló felé szegezte a kérdését:

– Mi van, összevesztetek apáddal? Teljesen megörült az öreged? – Majd ismét a kagylóba kezdett beszélni. – Látom, nem világos. Itt van nálam ez a kurafi fiad, eddig érted? Vagy fizetsz, vagy máris küldheted valamelyik hozzá hasonlóan semmi-

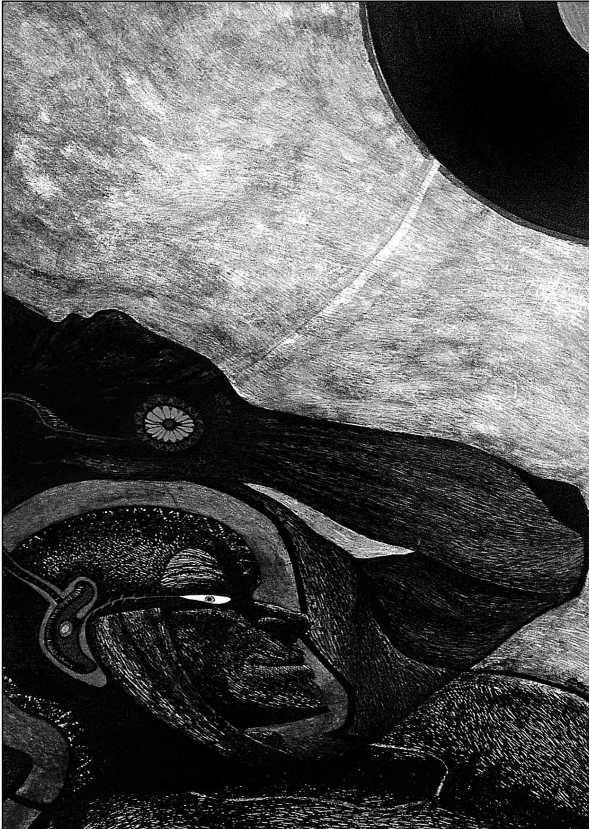
rekellő emberedet, azt a Zlatant vagy Kis Balambért, vagy mit tudom én, kit, hogy elvigye innen a hulláját, megértetted?!...

– Természetesen, már el is indultak... Blöffkirály – bökte még oda Kесе apja nevetve, hogy aztán már csak a szakaszos sípolást hagyja maga után.

Ebben a pillanatban valaki zörgetni kezdte a bejárat üvegét. Az összezavart Flekkpány és csicskása döbbsen nyitottak ajtót, és meredtek az ott talált Zlatanra és Kis Balambérre. Utóbbi törte meg a csendet:

– Akkor itt van az a hulla?

A furgon csikorgó kerekkel hajtott el a háztól.

GREGUS ZOLTÁN

MI TÖRTÉNIK A VÉGEKEN, DE A RENDSZER GYOMRÁBAN?

Matteo Garrone: Gomorra

A *Gomorra* (2008) című filmmel kapcsolatban csábítónak tűnik a *nyom* fogalmát használni, nem a bűnügyi rezonanciája miatt, hanem mert egy olyan bűnszervezetet céloz meg, amelyik a leginkább felszívdik a különféle csereértékek és gazdasági apparátusok között, áthatva a mentalitást és a társadalmi kapcsolatokat. Ami látható, az csak valaminek a nyoma: a tornyosuló szeméthalmok és a hullák. A film nyitánya is erről az átláthatatlanságról tanúsodik, ezért több szempontból emblematikus. Pár másodperces sötétség után lassan bevilágítja a képmézőt a szolárium mesterséges fénye, ahol kigyúrt fickók kedélyesen csevegnek „szolizás” és manikűr közben, majd váratlanul sorozatban dördülnek a fegyverek. A menekülő tettesek és áldozataik tökéletesen hasonulnak egymáshoz – mindannyian ismeretlenek. A rendszer kapcsolatrendszere tehát kiismerhetetlen, talán csak profit- és hatalomorientált működési elve sejtethető.

A film kiindulópontjául szolgáló 2006-os (a későbbi filmmel azonos címet viselő) Roberto Saviano-könyv egyik sarkalatos tétele, hogy a nápolyi maffia, a Camorra sokkal hatásosabban épült be a kapitalista fogyasztói gazdaságba, mint más

Gomorra (2008) 137. Rendező: Matteo Garrone. Író: Roberto Saviano. Forgatókönyv: Gianni Di Gregorio, Massimo Gaudioso, Matteo Garrone, Maurizio Braucci, Roberto Saviano, Ugo Chiti. Szereplők: Alfonso Santagata, Bernardino Terracciano, Carlo Del Sorbo, Carmine Paternoster, Ciro Petrone, Gianfelice Imparato, Gigio Morra, Giovanni Venosa, Italo Renda, Marco Macor, Maria Nazionale, Ronghua Zhang, Salvatore Abruzzese, Salvatore Cantalupo, Salvatore Ruocco, Salvatore Striano, Simone Sacchettino, Toni Servillo, Vincenzo Altamura, Vincenzo Bombolo, Vincenzo Fabricino. Operatőr: Marco Onorato. Vágó: Marco Spoletini. Jelmez: Alessandra Cardini. Producer: Domenico Procacci

Még az aktuális lista szerint sem lehet eligazodni, hogy ki van velünk vagy ellenünk. A rendszer átláthatatlanságából adódó félelem, a rémület, hogy bármikor kinyírhatnak – ez tartja fogva az embereket.

olasz bűnszervezetek.¹ De amíg Saviano tényfeltáró elbeszélésmódot folytat, addig Matteo Garrone nem nevek, helyszínek és időpontok által hitelesíti történetét, hanem a mindennapokat élő emberi sorsokon keresztül. A kezdő képsorokhoz híven a film sem vállalkozik átvilágításra, a hírhedt Camorra működésének feltérképezésére, nincs meg benne a tényfeltáró újságírás vehemenciája. A szervezet láthatatlan működéséből csak néhány fényképezhető arcot, sorsot és élethelyzetet villant fel. És mi az, ami látszik? Leginkább az, ami a Rendszer alját képezi, a végek, azok az élet-történetek, amelyek inkább kiszolgáltatottak a hálózatnak, mintsem azok, akik számottevő profitot húznak belőle. Innen eredeztethető a film formai-stilisztikai választása is: nem híres maffiacsaládok műfaji filmjét kapjuk, hanem valós környezetben forgatott, nyomornegyedekben tengődő névtelen kamaszok és idősebbek mindennapi világát. A bemutatott életsorsok bepillantást engednek abba, hogy miképpen élnek az emberek a Rendszer fennhatósága alatt,² illetve hogy milyen túlélési stratégiákat választanak ott, ahol huszonöt százalékos a munkanélküliségi ráta, és a Camorra az egyik legnagyobb munkaadó. A választott karaktereknek ráadásul személyiségfedezete van, hiszen a filmben zömében nem profi színészek, hanem olyan helyi lakosok játszanak, akik a *napolitano* dialektust beszélik, helyenként alvilági szlenggel keverve azt.³ Ekképpen a film nem a megszállott bűnözőket követi, hanem olyan sorsokat, amelyek az életvilágból adódóan, kvázi az életvitel természetes módjában keverednek kapcsolatba a szervezettel.

A láthatatlan Rendszer

■ A Camorra – bennfentesebb nevén „*Il Sistema*”, vagyis a Rendszer – egyike a négy dél-olaszországi legfontosabb szervezett bűnözői csoportnak. Ezek közül a legismertebb nyilvánvalóan a szicíliai maffia, a Cosa Nostra, de ott van a calábriai 'Ndrangheta és a Pugliában tevékenykedő negyedik legnagyobb szervezet, a Sacra Corona Unita. Ellentétben a másik három, különösen a Cosa Nostra hierarchikus felépítésével, a Camorra horizontális szerkezetet is mutat. A Rendszer több, a rivális családok mentén szerveződő, önállóan tevékenykedő klán laza szövetségéből áll. Az együttműködés mélysége és minősége változó az egyes klánok között, de nyilvánvalóan jóval szorosabb, mint a másik három, különálló nagy szervezettel. Ezt a mindent behálózó, egyszerre vertikálisan és horizontálisan szerveződő decentralizált „családot” jól jelképezi a filmben megjelenő többemeletes külvárosi betonmonstrum, ahol a lakásokat több nyílttéri közös folyosó kapcsolja össze oldalirányban is, ahol párhuzamosan zajlik a házasságkötés a drogkereskedéssel.

Ugyanakkor a horizontális felépítésből ered az is, hogy az egyes klánok közötti érdekellentétek gyakran vezetnek fegyveres konfliktusokhoz a Camorrán belül. Több vagy kevesebb klán időről időre létrehozhat szorosabb szövetséget, amelyek szinte már-már egységes szervezatként tevékenykednek. A legismertebb és legnagyobb ilyen szerveződések a Casalesi és az Alleanza di Secondigliano, amely egyesíti a Nápoly északi kerületeiben tevékenykedő klánokat. Fontos megjegyezni, hogy ezek a szövetségek szigorú gazdasági érdekek mentén kötöttek, s csak addig maradnak fenn, amíg kölcsönös érdek köti össze őket. Bár a Camorrához köthető klánok számát senki nem tudja pontosan megállapítani, rendőrségi és titkosszolgálati szakemberek véleményei szerint ez a szám 100 és 200 közé tehető, míg a szorosan vett tagok létszáma kb. 6500 és 10 000 fő között mozog, további kb. 50 000, a Rendszerhez lazán kötődő bedolgozóval.⁴ Anélkül, hogy erre pontos utalás történne, a 2004–2005-ös bandaháború képezi a *Gomorra* kiindulópontját, az aktuális társadalmi kontextust. A film erényei közé sorolható, hogy mindezt dinamikusn mutatja be, mint ahol állandó mozgások és átrendeződések jönnek létre. Nem pusztán a klánok közöt-

ti háború van jelen, hanem az átállásokból fakadó belviszályok és emberi-erkölcsi konfliktusok is.

Eltérően a többi szervezettől, a Camorra már korábbi évszázadokban sem a mezőgazdaságból élő szegény vidéki lakosság érdekeinek védelmére szerveződött, hanem a kezdetektől hasznot húzott a város pezsgő gazdasági életéből, kereskedelmi forgalmából, ellenőrzése alá vonva a prostitúciót és a tiltott szerencsejátékok üzését. A Camorra befolyását és hatalmát bizonyítja az a tény, hogy már a 19. században nemcsak a politikai ellenzékkel ápolt jó viszonyt, de a központi hatalommal is együttműködött a társadalmi rend „fenntartásában”.⁵ Amint az a filmvégi feliratból is kitűnik, a második világháború után a Camorra fokozatosan alakította ki és mélyítette kapcsolatait más nemzetközi szervezett bűnözői csoportokkal. Olaszországon kívül a nápolyi klánok aktívan jelen vannak leginkább Hollandiában, Spanyolországban, Portugáliában, Franciaországban, Skóciában, Romániában és Brazíliában. A Camorra megpróbál pozíciókat szerezni a nagy közbeszerzési pályázatokat elbíráló testületekben, ellenőrzése alatt tartja az illegális bevándorlást, és hasznot húz a prostitúcióból, kábítószer- és fegyverkereskedelemből.⁶ Természetesen a Camorra saját üzlethálózatokat is üzemeltet, ahol könnyedén tisztára tudja mosni több százmillió eurós bevételeit. A film szociografikus jellegét erősíti, hogy a jelentős bevételeket biztosító fegyver- és drogkereskedelem vagy a prostitúció mellett feltűnnek benne olyan „üzletágak” is, amelyek nemcsak a Camorra bevételeit tüntetik fel, hanem azokat a területeket is, ahol a Rendszer szervesen beépül a hétköznapi életbe: ilyenek minősül a szemétbiznisz vagy az állattenyésztés, ugyanis a világhírű campaniai mozzarella sajt előállítására részben szintén a Camorrához köthető üzemekben zajlik.

Decentralizált történetek

■ A film egyidejűleg öt karakter sorsát követi nyomon, amelyeket csak a láthatatlan szervezet kapcsol össze, és ez a decentralizált dramaturgia szintén a Rendszer működésére utal: nincs közép, nincs olyan kitüntetett pont, ahonnan az egész átlátható és megragadható lenne.⁷

Az egyik ilyen szál a tizenéves kiskorú Totóé, aki a hálózattal valamilyen kapcsolatban álló családoknak bevására, majd később már ugyanazzal a rutinnal hordja a drogkereskedelem áruit is. A kisserác csodálja a helyi maffia katonáit, és mindent megtesz azért, hogy aktív tagja lehessen a bandának. Ez a történet emeli ki leginkább azt, hogy milyen észrevétlenül lehet átcuszni egyik oldalról a másikra, hogy az emberek már kiskoruktól belenőnek a rendszerbe, s egy idő után már a lelkiismeret sem szólal meg, hiszen ebben a struktúrában „nincs agyalás” – vagy végrehajtod a parancsokat, s akkor velünk vagy, vagy ellenünk. Totón keresztül bepillantást nyerünk a beavatási szertartásba: a fiúk egy agyonhasznált golyóálló mellényben várják, hogy golyót kapjanak a „mellükbe”, majd később büszkén nézegetik az ütés okozta seb, a férfivá válás jegyeit. Mindez egy egészséges militarizmus eszményébe is beillene, csak hogy éppen ez a beavatási rituálé világít rá arra, hogy számukra nincs jövő, csak túlélés, hogy a halál nem az életet lezáró kitüntetett esemény, hanem mindennapos, bár váratlan puffanás. A hely szellemét, a hatalmi harcoktól való erős függést adják vissza nemcsak a bandaháború váratlan összecsapásainak képei, hanem az olyan groteszk felvételek is, ahol a betonmonstrum tetején önfeledten lubickoló gyerekek kistotáljából nyit a kamera egy tágabb plánba, ahol már feltűnik a területet védő állandó őrbázis.

Totóhoz hasonló szociális munkát végez Don Ciro is, aki a rászorultak havi járandóságát kézbesíti hivatalnoki elkötelezettséggel, a panaszokra pedig mindig csak annyit válaszol, hogy „majd továbbítom”. Mindebben a Rendszer gondoskodó pater-

nalizmusa figyelhető meg, ami nem pusztán védelmet biztosít az emberei számára más bandákkal szemben, hanem szociális és egyéb járandóságokról is gondoskodik hűséges katonái után – csakhogy éppen a minimálbért adja. Don Ciro már nem kérdez semmit, veszi az elkészült új listát, és automatikusan végrehajtja a kiszabott feladatot. És mivel képtelen autonóm módon cselekedni, leginkább ezzel szolgáltatja ki magát a rendszernek. A bandaháború megváltozott körülményei közepette már nem ért semmit, csak a félelme erősödik. Még az aktuális lista szerint sem lehet eligazodni, hogy ki van velünk vagy ellenünk. A rendszer átláthatatlanságából adódó félelem, a rémület, hogy bármikor kinyírhatnak – ez tartja fogva az embereket. Végül két tűz közé kerül, ahol már nem működik a háritás, a „továbbítom” varázsigéje. Az ő története kétségtelenül a rendszert működtető személyes felelősség irányába mutat.

A szabó Pasquale, a film egyik legszimpatikusabb karaktere szintén a helyi klánnak dolgozik, igaz, hogy erről nincs tudomása, hiszen egy legálisnak tűnő ruhagyártó cég kulcsfigurája. Erre csak akkor döbben rá, amikor egy kínai vállalkozó felkéri, hogy adjon varróleckéket készruhagyárában, amit viszont már nem néz jó szemmel a helyi maffia. Mellesleg ez a történetyszál villantja fel a Camorra világgazdasági összefüggéseit. Pasquale története ambivalens kicsengésű: az elkövetett merénylet ellenére, úgy tűnik, képes kilépni vagy legalábbis váltani, ugyanis a film végére kamionsofőrré „lép elő”. Igaz, már nem szólítja senki „maestro”-nak, elvegyül a névtelenek sorában, mintha csak ez lenne az ára a tisztaságnak.

Marco és Ciro történetén keresztül a film nemcsak felidézi a gengszterfilmek műfaját, hanem rávilágít a bandák körében divatos filmes sztereotípiákra is. A két suhanc viselkedésében egy öntudatlan imaginárius világ lép színre: Tony Montanának – utalás az Al Pacino címszereplésével forgatott *Sebhelyesarcú* (1983) című filmre – képzelve magukat ad hoc szerveződő független akciókba kezdenek, s ekképpen folyamatosan belegázolnak a klánok érdekeltégi köreibé. Egyszer sikerül lefűlelniük egy rejtett fegyverkészletet, hogy aztán a zsákmánnyal lövöldözőst játszzanak egy kitlen vidéken. Történetük vége, hogy az egyenlőtlen erőviszonyokat és naivitásukat kihasználva a területért felelős banda hidegvérrel elteszi láb alól őket. Viszont az a mód, ahogyan kelepcébe csalják őket, mélységes ellentétet mutat mind a moziban megszokott szimpatikus Keresztapákkal, mind pedig a 19. századi camorristák méltóságával szemben.

Az ötödik történet a Camorra egyik jelentős befektetését idézi meg, az illegális szemétkereskedelembe rejlő lehetőségeket, észak szemetétől kezdve a nemzetközi szinten is működő mérgező ipari hulladékokig. Ebben a történetyszálban egy tisztességes családból származó pályakezdő ifjú kerül előtérbe, aki egy vezető funkcióban lévő üzletember társasága révén bekerül a Camorra magasabb hálózatába. Amint átlátja, hogy milyen aljas logika alapján működnek a sikeres „üzletek”, kiszáll az egészből. Igaz, nem tudjuk meg, hogy döntése milyen következményekkel jár, mégis kérdés marad az, hogy ki lehet-e szállni, illetve hogy mivel jár ez. A szemétiport súlyosságát jelzi az, hogy éppen a film bemutatása környékén vált akuttá a környékbeli szeméttelpek befogadóképességének elégtelensége, amikor is hónapokra leállt a szemétszállítás Nápolyban. Az utcákon tornyosuló tetemes szemét elszállítására bevetett csendőrség és hadsereg alakulatai sem jelentettek lényeges megoldást, ahogyan mostanában is folyamatosan visszatér ez a probléma.

A film formanyelve

■ A film egy elég sajátos nézőpontból láttatja az eseményeket. A Camorra életterét jelentő eredeti helyszínek és nyomortelepek jelenléte a filmben, a börtönviselt amatőrökkel való forgatás, a nyelvhasználat, a hangulatfestő zenei betétekről való le-

mondás és a hosszú kézikamerás felvételek láttán kézenfekvőnek tűnik a neorealizmus továbbélését, stilisztikai hatását emlegetni a *Gomorra* kapcsán.⁸ Ennél szerencsésebbnek tartom – mellesleg időben is közelebb van a filmhez – az olasz filmművészet posztneorealista irányzatával rokonítani a *Gomorrát*, ahol már nem eszményítik a népet, és nem is moralizálnak társadalmi utópiák mentén. Pasolini filmjeire gondolok, amelyekben nem pusztán a fent felsorolt neorealista stílusjegyek bukkannak fel, hanem a tágabban értelmezhető, parabolisztikus élettörténetek egyénítésének mesterei fogásai: jellegzetes figurái a bevésődő arcokon és gesztusokon keresztül mesélnek, ez az a hitelesség, amit nem lehet eljátszani. Pasolini kézjegyét viseli magán történeteinek darabos összeszerelése, a gyakran odavetettnek tűnő, remegő kamerája, a filmnyelv nem professzionális használata. Számára a művészet nem egy volt az élvezeti cikkek sorában, hanem az ideológiakritika egyik sajátos és tevőleges formája, politikai tett. Akárcsak Althusser, úgy gondolta, hogy az ideológia leginkább a nyelv használatába van kódolva, a kifejezésformákba, ezért köztudottan ellene volt a média személyiségformáló és totalitarista rendszerének.⁹ Következésképpen ezeket kell mindenekelőtt szétzilálni, ha nem akar behódolni a fennálló társadalmi és kulturális elvárásoknak. Bár Pasolini filmjeiben is leginkább a politikai berendezkedés korrupszóját bírálta, első filmjében, az *Accattonéban* (1961) mégis feltűnik a prostitúciót kézben tartó nápolyi maffia négy fickó személyében, akik meghurcolják a nekik kiszolgáltatót főhőst, azzal a jelszóval, hogy „Mi nápolyiak különlegesek vagyunk”.

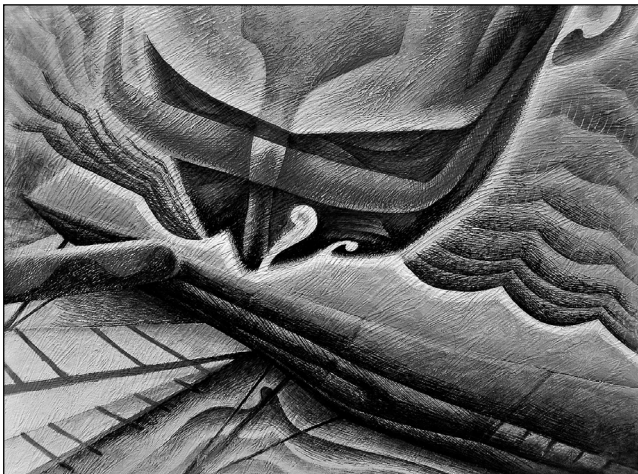
Az élettörténetüket magukon viselő arcok mellett az, ami leginkább rokonítja Garrone filmjét Pasolini filmjeivel, a társadalmi berendezkedés periferiáján élő karakterek kiszolgáltatottsága, hiszen ez egy olyan övezet, ahol a „kint” és a „bent” nem pusztán erős kettős kötésként működik, hanem ütközési felületté válik. Azzal a különbséggel, hogy a *Gomorra* nem fabrikál az egyéni sorsokból szenvedéstörténetet vagy társadalmi freskókat, mint Pasolini. Az egyéni sorsok az általánosíthatóság ellenére megmaradnak különböző lehetséges döntéshelyzeteknek vagy együttélési formáknak. A másik használhatóságának totalitarista logikája a *Salò avagy Sodoma 120 napja* (1975) filmből bizonyos értelemben visszaköszön, ahogy a Rendszer mindent behálózó működése is, bár nem olyan szélsőséges formában. Hasonlóan uralja és használja ki az embereket – a Rendszerből nehéz vagy lehetetlen kilépni.

Következésképpen úgy gondolom, hogy Garrone filmjének formai megoldásai nem pusztán a dokumentarizmust idéző stilisztikai fogások, hogy minél hitelesebbnek tűnjön fel a fikció – bár kétségkívül ebben is fontos szerepet játszanak –, hanem egy olyan nézőpont megteremtését szolgálják, ahonnan a Rendszer kvázi belülről látszik. A néző betekintést kaphat a periferián lévő, de a hálózattal kapcsolatban álló emberek hétköznapijaiba, a mindennapos halál rémületébe, hogy sohasem lehet előre látni, mikor dördül el egy fegyver a közvetlen közelben – és ez egy jól működő, precíz dramaturgiának köszönhető. Amint azt többször hangsúlyozta a rendező, nem állt szándékában sem egy újabb maffiáról szóló műfaji filmet, sem egy külső nézőpontból történő leleplezős filmet készíteni.¹⁰ A remegő kézikamerás követések és rándított svenek a látómező átláthatatlanságát és instabilitását hangsúlyozzák. Ez a szándékosan felvállalt stilisztikai forma azért kelthet erősebb valóságélményt, mivel feloldja a felvevőgép perspektivikus rögzítési rendszeréből és a projektív illúzió körülményeiből adódó transzcendentális nézőpontot, ami a látványon kívül helyezné a nézőt. A projektív illúzióban eleve benne rejlő lehetőség – amit leginkább az észrevétlen, transzparens stílus erősít – köztudottan egy olyan subjektumot feltételez, aki olyannak látja magát, mintha képes lenne önmagából kiindulva elrendezni a világot, hatalmas pozíciót sugall, miközben a vetített kép hatalma alatt áll. A filmkép ezen ideológiai sajátosságára elsőként J.-L. Baudry hívta fel a figyelmet a *Cahiers du*

cinéma 1970/7–8-as számában megjelent tanulmányában.¹¹ A *Gomorra* ezzel szemben bekapcsolja a nézőt, a bemutatott világ részesévé teszi, s ezzel megfosztja azon kitüntetett – Baudry értelmezésében: ideologikus – nézőpont lehetőségétől, ahonnan minden átlátható és elrendezhető. És ez a nézőpont talán közelebb áll a Camorra jelenségéhez, ahhoz, hogy mit jelent ezzel együtt élni, mint bármely másik.

■ JEGYZETEK

1. Nevelős Zoltán: Gyilkos kompánia. *Gomorra*. Filmvilág. 2009. 4. 18.
2. Lásd a rendező nyilatkozatát az Ioncinemának adott interjújában.
<http://www.ioncinema.com/news/id/3365/interview-matteo-garrone-gomorra>
3. Az érthetőség végett még Olaszországban is felirattal játszották a filmet!
4. A Camorrára vonatkozó adatok a Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványából származnak. Vö. Kaputa László: Camorra – a nápolyi szervezett alvilág története, felépítése és működése. Szakmai Szemle. 2010. 1. 79–104.
5. Uo. 92.
6. Uo. 98.
7. Itt érdekes megjegyezni, hogy több forrás a Camorra ezen decentralizált felépítésének tulajdonítja azt aényt is, hogy a sok rajtaütés és letartóztatás ellenére sem sikerült meggyengíteni a szervezet hatalmát a térségben.
8. A film formai-stilisztikai dokumentarizmusát elemezve hasonló következtetésre jut K. E. Greenburg egy doktori értekezésben. Vö. Katherine Elizabeth Greenburg: *Rewriting historical neorealism in Matteo Garrone's Gomorra*. UMI Dissertation Publishing. ProQuest LLC, 2010. 29–31.
9. Pasolini több cikkében is hangot adott azon véleményének, hogy a médián, különösen a tévén keresztül milyen antropológiai változáson esik át az olasz társadalom, s egyenesen gazdasági-ideológiai „fasizmusnak” nyilvánította azt. Vö. Pier Paolo Pasolini: *Scieri corsare*. Polirom, Iași, 2006.
10. Vö. <http://www.indielondon.co.uk/Film-Review/gomorra-matteo-garrone-interview>
11. Vö. Baudry gondolataival: „a film az ideológia támaszaként és eszközeként speciális funkciót teljesít, mely a »szubjektumot« egy központi hely (legyen az egy isten vagy bármely más póték) illuzórikus körülhatárolása által alkotja meg. A filmművészet, olyan apparátusként, mely egy meghatározott (s az uralkodó ideológia fenntartásához szükséges) ideológiai hatás kifejtésére rendeltetett, megalkotja a szubjektum fantazmagóriáját, s így kivételes hangsúllyal működik közre az idealizmus fenntartásában.” (J.-L. Baudry: *A filmi apparátus ideológiai hatásai*. Apertúra. 2006. őszi. <http://apertura.hu/2006/osz/ baudry>)

BALÁZS IMRE JÓZSEF

TÍZMONDATOSOK A FÉLELEM HELYEIRŐL

Tíz mondat Orpheusz alászállásáról

■ A kötet invokációja Villont idézi, akinek kétségkívül voltak első kézből származó tapasztalatai az élet árnyékos oldaláról. Villonnál aktuálisabb hangszerelésben talán csak a *gangsta rap* szól erről az életszeletről – és alighanem Quentin Tarantino filmjeit is ideszámíthatjuk, bár ott erőteljes a kevert minőségek ironikus hatása.

Egy olyan egyes szám első személyt hallunk beszélni, aki bennfentes, aki a csoportnyelvből/rétegnyelvből szólal meg, kicsit macsósan és kicsit az „ez van” helyzetét rögzítve – annak tudatában, hogy a slusszkulcs elfordítása bármikor az autó felrobbanásával járhat.

A megjelenített érzések zsigeriek, a megjelenített történetek tipikusak (ha gengszterfilmekhez, *hard-boiled* krimikhez viszonyítunk), a hitelességtől a könyvben a nyelvből és az apró részletekből, közelképekből származik. Rettegés, bosszú, gyász, diadalérzet és ezek keveréke, férfinezőpontból leírva: ezek a könyvben a meghatározó emóciók. Stukker, kalasnyikov, luxusautók, zselés frizura, italok és egyéb „gyorsító” szerek: ez a meghatározó tárgyi világ, látványvilág.

A csavar a kötet váratlan nézőpontváltásaiban, kibillentett helyzetmegjelenítéseiben érhető tetten. Barak László könyvének vége felé felbukkan egy „bámész civil”, aki Orfeuszként írja alá üzenetét, és a kint/bent alternatíváiról elmélkedik: „most már irigyelhetem / hogy elköveztél valamit /

...van-e valamiféle hatása, következménye az irodalmi beszédnek a megjelenített (al)világra nézve, ahonnan Orpheusz visszatér?

Az írások hypertextekkel, multimédiás anyagokkal dúsított változata a Korunk szemlélő blogjában, a <http://reflex.korunk.org> címen olvasható.

JK
2011/9

te is / ám a ciklus hőseinek / így lettél egyike / mindenestül // versbe szedhető / lélek / alak”.

Az epilógusban egy másik regiszterben még Barak visszatérő választott alteregója, Sancho Panza is kirefektál a kötetből. A reflexió tétje ezúttal talán az: van-e valamiféle hatása, következménye az irodalmi beszédnek a megjelenített (al)világra nézve, ahonnan Orpheusz visszatér?

(Barak László: *Retúr a pokolba. Kalligram, Pozsony, 2005.*)

Tíz mondat a felrobbantott világról

■ Meddig és hogyan lehet kívül maradni – valami ilyesmit kérdez Barak László 2010-es kötete; meddig tarthat, hogy a történetek mindenki másról szóljanak, csak épp arról ne, aki beszél, csak épp annak ne legyen köze mondjuk a halálhoz, aki még beszélni képes.

Több versben is a halál *utáni* állapotból szólal meg a beszélő, lebegtetve, kimozdítva bevett sémákat, a hangnem viszont (legalábbis kezdetben) ugyanaz a karcos, nyugtalan beszédforma, amelyet már a *Retúr a pokolba* című kötetből ismerhetünk: nincs szó halál utáni megnyugvásról vagy effélékről. A vonatkozási rendszerben felbukkan Bret Easton Ellis neve (*Hiszen akár Ellist is olvashat...*), illetve Allen Ginsbergé is – az erőszakos cselekvéssorokhoz, lepusztult környezetekhez ezek az utalások releváns kontextust teremtenek.

A *...kipróbálja, hogy bármit megtehet* című szövegben egyes szám első személy lelövi a „bámész civilt” egy bútoráruház önkiszolgáló éttermében (a szöveg aztán ezt a történéssort is lebegtetni kezdi – „mintha álmodnék”); nehéz ezt a gesztust nem bámézságkritikának olvasni, rezignált belátásnak, hogy a kívül maradás lehetősége illúzió. A szöveg persze azt is mondja, hogy maga az imagináció az, ami „bármit megtehet”; képzeletben előre lejátszhatók a relevánsnak tűnő játszmák.

Az imaginációt némelyik versben ezúttal is szerek stimulálják (*Ideértem hát...*), másutt az álmokból törnek elő az erőszakos képek. A kötet eljátszik azzal a képzetrel, hogy az ellenség, a másik valójában belül van, ő a félelmek forrása: „Árnyékom elfoglalja nem létező szobámat – betolakodó. / Az Ellenség. / De hát semmi értelme fölhánytorgatnom ezt az árulást. // Ugyan kitől és miért kérnél számon évszakokat? / Itt, ahol úgyszincs se szél, se nap. / Sem benned, sem kívüled. // Ezért nem vágsz bele most már ököllem a lángra lobbanó tükörbe sem, / mint sértődött kamasz a rátámadó alkonyati szélbe.”

A könyv második felében erősödik a „halálon túli hang” fikciója, a reflektálás a lehetséges különbségekre az „itt” és az „odaát” között, líraibb, összegzőbb, nosztalgikusabb a hangnem, de továbbra sem mentes az ambivalenciáktól: „Nem tudok pihenni, / mert bennem laknak az élők. / Akiknek kijár az igazság, a rettenet, / vagyis a szépség” – itt például a rettegés és a szépség kategóriái kapcsolódnak össze.

A „halálnepper” átcsempészte magát egy másik létezésbe, ahol elmondhatja: „nem értem, / és meg sem próbálom érteni a rosszat. / A jót sem. / Mit kezdhethék az emberi létezés efféle koloncaival?” Áttolja a beszéd forrását egy határon, ahol maga szabhatja meg imaginációjában a játékszabályokat – mintha azt is mondaná, hogy a határ innesső oldalán viszont nemigen tudja elkerülni, hogy az emlegetett koloncokkal bíbelődjön.

(Barak László: *A halálnepper. Kalligram, Pozsony, 2010.*)

■ Alulnézetes film, sokszor annyira az, hogy a *ki-mit-miért* háromszögeket ugyanúgy nem értjük, mint maguk a szereplők, akik utasításokat várnak, amelyek vagy megérkeznek, vagy nem. A Camorra egy hálózat, amelynek nincs egyetlen centruma: egymást veszélyeztető érdekek szövevényében vagyunk, időnként ezek az érdekek kiegészítik, támogatják egymást, időnként meg egyik pillanatról a másikra ellenfelekké változtatják az embereket. A gépezet, amit a film megmutat, talán nem is azért olyan reménytelen, mert tele van erőszakkal, és nem is azért, mert majdhogynem lehetetlen kilépni belőle, inkább azért, mert a „mindig többet” elve működteti: még több megrendelés szerzése, még több olcsón végzett munka, amin valaki előreláthatólag veszít, és még több sáp, amelyet valakiknek fizetnek mindebből. Mindenki mindenből többet akar, és ebben a gépezetben, ebben a logikában nem juthat mindenkinek: talán ezért iktatódnak ki olyan könyörtelenül egyes fogaskerekék, és kerülnek a helyükre újabbak és újabbak – a gyerekek is csak ismételni tudják a szülők, illetve az *entertainment*-figurák mintáit.

Ez az elv valahonnan kínosan ismerős: a globális kapitalizmust szokás hasonló módon jellemezni, az állandó terjeszkedés logikáját, a konkurenciaharcot, az „aki nem velünk van, az ellenünk” elvét egyformán felismerhetjük a mamutkonzernek és a filmekben bemutatott maffia típusú szervezetek logikájában.

A szennyező hulladékanyagok szállításába a film egy lidérces jelenetében kisgyerekeket szervez be a bajba került „vállalkozó”, aki kapcsolathálója révén uralja a piacot: tíz-tizenkét éves gyerekek vezetik el a teherautókat a személtlerakathoz, ahol természetesen nem adottak a feltételek a veszélyes hulladékok tárolásához. A gyerekekről az akció során „gondoskodik” a főnök: párnákat oszt ki közöttük, amit a fenekük alá tehetnek – az infantilizált társadalom miniatűr modelljét látjuk a képsorokon.

A bemutatott gyermekek, kamaszok egyébként egyértelműen részeivé kívánnak válni a struktúrának, mintha más lehetséges útjuk nem is volna, a különbség talán csak abban van, ahogy ezt önmaguk számára elfogadhatóvá stilizálják. A legfiatalabb szereplő, amikor az első, morálisan igazán kétes helyzettel szembesül (csaliszerepet kell vállalnia egy ismerős nőt érintő leszámolásnál), a „majd meglátjuk” formula ismételtetésével próbálja elfogadhatóvá tenni önmaga és a többiek számára, ha végül is meg kell tennie, amit majd megtesz. (Megteszi.)

Két másik, a maffiavezérré válás bűvöletében élő fiatalember filmek hatására próbálja az „ideális maffiózó” típusát megtestesíteni – ezt az önmagában is igencsak paradox létformát. Minden tettük és mondatuk a saját helyzetük végiggondolatlanságáról árulkodik: a film nézője mintegy az ő példájukon sajátíthatja el leginkább azt, ahogy a szabályok sorozatos áthágása nem tűrhető hosszú távon, akkor sem, ha a két fiatal úgymond időt, lehetőséget kap a betagozódásra. Perverz és ostoba önképzavaruk mondatja velük azt, hogy őket csak a saját szakállukra végzett munkák érdeklik, nem kívánnak parancsokat teljesíteni; saját maguknál rosszabb parancsnokuk viszont a filmekben nem is lehetne. Önállóságuk nem párosul kiegyensúlyozottsággal, a tettek következményeinek felmérésével, egyáltalán: az eltervezés képességével. Észre sem veszik, hogy mások döntenek helyettük maximális önállóságuk bűvöletében, ahogy természetesen azt sem, hogy minden cselekedetükkel csak egyre inkább részeivé válnak annak a gépezetnek, amelytől úgymond függetlenedni kívánnak, és elképzelésük tulajdonképpen csak annyi, hogy rögtön az élre szeretnének ugrani, vagyis gengsztervezéreké szeretnének válni, de a lépcsőfokok bejárása nélkül. A hierarchiát és minden egyebet megtartanának, csupán ők szeretnék kiadni az utasításokat. Ez az, amit a rendszer csakis megtorlással kezelhet, egyébként meglepően „tü-

relmes”, értsd: nem azonnali megtorlással, valószínűleg érzékelve, hogy a fiúk „kritikája” nem radikális, hiszen a rendszert magát nem kérdőjelezi meg.

A nézőt ezen a ponton abba a szituációba sodorja a film, hogy az „ennyire hülyék nem lehetnek” elve alapján ott találja magát a két fiú ítéletét végrehajtó Camorra oldalán. Ez a tapasztalat is hozzásegíthet ahhoz – amennyiben reflektálunk rá, természetesen –, hogy minden lehetséges és életképes megoldást a rendszer perifériáin, azon kívül kell keresni. A megoldásnak abból a hitből kell kiindulnia, hogy van olyan hely, ami a rendszeren kívül van.

(Matteo Garrone: *Gomorra. Film, 137 perc, a Cannes-i Fesztivál Nagydíjasa, 2008.*)

Tíz mondat egy kívüliség–metaforáról

■ Végy egy tetszőleges kisebbséget, és hozz létre számára egy fanyar felszabadítás-mítoszt úgy, hogy oltsd be a mítosz paródiájával is: valami ilyesmit művel Romain Gavras a *Notre jour viendra* című filmben. A tetszőleges kisebbség ebben az esetben a vörös hajúaké.

Gavras munkái között van egy előzménye a filmnek és a témának: a M.I.A. művésznevű, londoni születésű, jelenleg Los Angelesben élő zenész számára 2010-ben készített egy kisfilmet/videót a *Born Free* című dalhoz – a filmet erőszakos jelenetei miatt több ízben levették a *Youtube* internetes oldalról, és botrányt kavart a brit és amerikai nyilvánosságban. A videóban a nagyjátékfilm számos motívuma felbukkan már: az egyik jelenetben, ahol álarcos fiatalok molotovkockákkal támadnak meg egy társaikat szállító páncélkocsit, a falon ott látható a felirat: „Our day will come” – amely a Gavras-film címe lett franciául, ugyanakkor megegyezik egy ismert IRA-jelmonddal is. Másik visszatérő motívum az ismétlődő fizikai erőszak, amely a választott kisebbséghez tartozó személyeket érinti.

A film a provokáció nyelvén beszél, a kilátástalanságot és az önpusztítást mutatja meg – nem magyaráz, hanem a tiltakozás, a zsigeri ellenreakciók kiváltására épít, a kirekesztetteket nem mutatja jobbaknak azoknál, akik kirekesztenek. Az érintett generáció, a megmutatott életforma és élethelyzet ugyanakkor éppen az, amelyik az augusztusi londoni zavargásokban vagy az utóbbi egy-két év más jellegű utcai tiltakozó akcióiban leginkább jelen van.

Rémy (Olivier Barthelemy) a filmben lúzer, kiközösített srác, aki a *World of Warcraft* párhuzamos világában keres magának társat (az egzotikusan hangzó nevű Gaëlle-t), de ebben a párhuzamos világban ugyanúgy kiröhögik és átverik, mint a valóldiban. Patrick (Vincent Cassel) életunt, kiégett, ugyancsak a kisebbséghez tartozó pszichiáter, aki szárnya alá veszi Rémyt, és vad, erős hatásoknak teszi ki őt, hogy kibillentse korábbi állapotából – inkább pillanatnyi impulzusoknak engedve, mintsem egy előre eltervezett úton indítva el a fiatalembert.

Rémy egy elképzelt, illuzórikusságában ideális tér felé indul el egy reklámpannó nyomán – Írországba, ahol mindenki vörös hajú –, Patrick társaságában; az utazás egy semmibe vezető *road movie*, amelynek során kibukik az útítársakból az agresszivitás, ennek talán az eszköze a legemblematikusabb: egy számszerű, amely a vállalkozás/lázadás időszerűtlenségét, elhibázottságát is jelöli, ugyanakkor fegyverként mégis hatást vált ki: nyomában fájdalom, sebek, halál.

(Romain Gavras: *Notre jour viendra. Film, 90 perc, 2010.*)

■ A perifériáról jön, és piszkosul dühös – ismerjük ezt a *feelinget*. A *feelinget* Keresztesi József szövegei is ismerik, fel is használják, saját javukra, aztán még megtoldják valamivel – egy jó nagy fintorral, amelyik ugyanúgy szól a centrumnak és a perifériának és az érzésnek, és egy kicsit áthelyezi a dolgokat egy intellektualizált metaszintre.

Miről szólna egy Európa Kiadóval kereszteződő Cseh Tamás az 1990 utáni évtizedekbe áttéve, a popkultúra fősodra idején, nagyjából ezt mutatják a dalszövegek; ha nem volnának, ki kellene őket találni. A viszonyítási pontok neve itt (kicsit a fél-múltba belelógva) Edda Művek és Mark Hamill, az oppozíciók Gyulák – Vikidál és Deák Bill – között képződnek meg („vikidál sajnos aláírt / hát hallgatunk inkább deák billt”), egy mondatnyi távolságra kerül egymástól Arnold Schwarzenegger és Friedrich Nietzsche, a szuperhősök pedig „Stefán Derik és Hari Klejn”, akik „életben hagyják elfogják / megvédik vagy bezárják”, és látjuk, hogy ez jó.

Nem egyetlen fal van ebben a könyvben, amelyeknek fejfelé előre neki lehetne rohanni (a nyolcvanas években mondjuk egyértelműbbek lettek volna a dolgok), sokfelé röpködnek tehát a célzott lövedékek, annak az ösztönös lázadásnak a nevében, amelyikhez a nyersebb, refrénes dalszövegforma talán jobban is passzol, mint a sokkal konstruáltabbnak ható egyéb kortárs magyar poétikák.

A luxusban létező nagyfiúkkal például nemcsak az a baj, hogy arrogánsak és agresszívek, maffiamódszerekkel dolgoznak, és alámerülnek a márkanevek között, hanem az is, hogy a Hendrix-féle *Hey, Joe*-nosztalgiaik felől érkeznek, önmagukkal, hatványolcasságukkal szemben sem következetesek („Sajnos, a virággyerekek / Hajtják a világkereket”). De a szimbolikus helyekkel is baj van: a centrum alaplóból túl nagy arcú, *A vidéki fiatalok Budapesten* című szövegben például a centrum reprezentánisa történetesen egy „kidobóember aki bedobott valamit” – ott, a centrumban lenni tehát nem jó.

A periférián is baj van (*A vidéki fiatalok vidéken*), „hazától pestig hat átszállás / szabadesés szabadszállás // [...] ha korán beüt a záróra / veszünk italt megyünk kérésóra / marék zsetonom szétszórva / gyöngyös mint szellemi létforma” – ott tehát szintén nem jó.

A Karácsondi útra (amelyiknek a borítója egyébként szubtilis *Félelem és reszketés Las Vegasban* vizuális idézet) az ötvenes évek irodalomkritikája azt mondta volna, hogy dekadens és negativista, de ettől *A Karácsondi út* nem esne kétségbe, és persze nem is lenne egyedül.

Ami marad: a röhögés az egészen, végigzongorázva a legfeketébb humortól a szubtilisan utalgató parafrázisokon át a legelszálltabb, örök nonszenszig a teljes skálát: „És hazaballag a jó hajléktalan, mikor a szentmise véget ér”; „Budapesten kitört a brókerlázadás / A presszóban a tévén ezt lessük, semmi mást // Figyeld, a brókerzászló hogy kering / Hogy vakít a fehér brókerling / A kormányerők meg a brókerfelkelők / Összecsapnak a Vidámpark előtt”; „lehet hogy meghalsz de küzdeni köll / itt ez a mangóalapú körtelikőr / most kikérünk belőle három felest / mert ilyent nem ismer a nagy Budapest”; „a világvégen lenni a stégen / pecázik minden popzenész / aki sokáig néz a bányatóba / a bányató arra visszanéz”.

(*Keresztesi József: A Karácsondi út. A Szóronya és az Új Párduc zenekarok dalszövegeiből. JAK – Prae.hu, Bp., 2009.*)

Tíz mondat arról, hogy van miről

■ Ha Csender Levente novelláskötetében trafóházról olvasok, és almazöld, Tohan márkájú férfikerékpárról, akkor nem tudom kikerülni a dolgot: azt én saját szememmel láttam valamikor. A *Fordított zuhanás* nem rejtegeti, hogy nagymértékben valós történetekre és dokumentumokra épül – azt tehát, hogy Székelyudvarhelyen ugyanúgy becézték annak idején a legismertebb milicistát, Zsilettet, mint Csender Levente könyvében, nem kell véletlennek tekintenünk, sem elhallgatnunk.

Dokumentarista próza, nem feltétlenül „nagy”, de feltétlenül erős történetekkel – röviden így összegezhetnénk a kötet legszembeötlőbb vonását.

A történetek, ha össze is kapcsolódnak média-címlapsztorikkal (romániai 1989-es véres rendszerváltás, oroszhegyi forradalmárok koncepciók pere stb.), őrzik a személyes jelleget, az alulnézet perspektíváját. Gyakran az élet sötét, kilátástalan történeteivel találkozunk, maga az elbeszélői hang azonban nem erősít rá a kilátástalanságra, érződik benne valamiféle tompított, pátoszba soha nem átcsapó bizakodás, hogy ha valaki elmondja a történetet, ha betölti a szemtanú funkcióját, akkor ezáltal valami történt a kilátástalanságon túl, még ha a könyv nem mondja is meg, hogy mi.

Két fontos helyszín és ehhez kapcsolódó történettípus van jelen a harmadik Csender-novelláskönyvben: az egyik a székelyföldi posztoszocialista közeget, a másik az innen kiindult, határokon túl (Magyarországon, Angliában) megtapasztalható vendégmunkás-életformát jeleníti meg. A posztoszocialista Székelyföld kudarctörténeteket, szétesést, szenvedélybetegségeket (főként alkoholizmust), belső terekben végbemenő köznapi tragédiákat is termel – két évtizedes távlatból az elbeszélések felerősítik azt az érzetet, hogy az életformaváltások, megváltozott életlehetőségek szükségszerűen hordozták a kudarcképeket is az elmúlt egy-két évtizedben, női és férfi életutakon belül egyaránt. A vendégmunkás-történetek a kicsorduló életenergia miatt hangszerelődnek más regiszterben: látszik, hogy a szétesés közvetlenebb módon érinti az idősebb generációkat, a fiatalok hajlamosak kalandként felfogni a határok megnyílását, és túl nagy elvárások nélkül indulnak „szerencsét próbálni”.

Jellemző az is, ahogyan Csender az 1989 előtti történéseket szemléli: a kaland ívét ott érezzük a *Barbárok vagytok, emberek!* vagy *A forradalom hőse* című elbeszélésekben is (a rendszerváltás előtti Románia mint kaland!), és mégsem válnak közben súlytalanná az események, az élettragédiákhoz vezető történések.

A szerző legfontosabb erénye az igazi írói figyelem, a releváns (és nem a „nagy” vagy „jelentős”) dolgok rögzítése.

(Csender Levente: *Fordított zuhanás. Magyar Napló, Bp., 2010.*)

KESZEG ANNA

FÉLELEM ÉS RESZKETÉS A FIKTÍV GYAKORLATBAN

TIFF, 2011, tematikus fesztiválbeszámoló

A 20. századi társadalomtudomány derekasan dolgozott azon, hogy a gyerekkori tapasztalatokat (traumákat, szocializációt, szeretethiányt, túlzott ragaszkodást) tegye felelőssé mindenért. A gyorsrecept nem az, hogy „meséld el a gyerekkorod, megmondom, ki vagy!”, hanem az, „megmondom miért vagy boldogtalan, ha elmeséled a gyerekkorod!” Ezt a képletet a filmgyártás igen könnyen tudta és tudja kamatoztatni (ezért annyira telitalálat a Nolan fivérek *Jokere* – halmozza a gyerekkori traumaélményeket, nála nincs diagnózis): ebből a szempontból valószínűleg meg lehetne írni a 20–21. századi biografikus film történetét. Most itt erre természetesen nem vállalkozom, a 2011-es TIFF kínálatából viszont három, némileg azonos kultúrkörből származó filmet e szempont szerint fogok egymáshoz viszonyítani.

Képzeljük el mindenekelőtt azt a helyzetet, hogy a szegény és a gazdag család egy időben született fiúgyermeke ugyanabba az iskolába jár, és természetesen irigyek egymásra. A szegény a másik gazdagságára, a gazdag a szegény – francia testkánon szerint gyönyörű – nővére. Jaco Van Dormael filmjének ez a kiindulópontja. A gazdag család ördögi kapitalista vállalkozóként (ezen a ponton a film a legelvakultabb hatvannyolcas érvelés intelligens naivitásával építkezik) nagy vihar idején repülőútra rendeli a szegény családfenntartót, aki balesetben meghal. Az anya kénytelen magukra hagyni gyermekeit, vállalkozó szellemű lá-

A gyerekkori traumák természetéről a kortárs film nem tud többet, mint a kilencvenes évek eleji. Többet tud viszont arról, hogy a traumát átélt személy szocializációjának milyen magatartásbeli következményei lehetnek.

Jaco Van Dormael: *Toto le Héros* (Totò the Hero) 1991; Hanro Smitsman: *Schemer* (Dusk) 2010; Michael R. Roskam: *Rundskop* (Bullhead) 2011.

JK
2011/9

tikáját: a gyilkosság értelmi szerzőjét barátnője adja fel, de ő maga is egyetért a valóság elkerülhetetlenségével. A következő kérdés nyilván ott van: mi lesz ezután, jósolható és tervezhető-e felnőttkor ezeknek a fiataloknak? A serdülők mint a pszichológiai diskurzus kitüntetett érdeklődési területe egyébként a TIFF-en egész szekció tematikáját adta.

A trauma szociális környezetének jelentősége Michael R. Roskam flamand rendező *Rundskop* című filmjében a legerősebb. Ez a flamand-vallon nyelvhatárra helyezett kortárs Minótauros-mítosz gyerekkori traumát bontakoztat ki egy sajátos flamand vállalkozó csoport, a hormonkezelt marhahús fölött monopóliumot gyakorló állattenyésztők értékrendjében. Belgiumban 1988-ban komoly médiabotrány kapcsolódott e csoport leleplezéséhez. Az élelmiszeripari visszaélések iránti érdeklődés és az ezzel kapcsolatos pánikkeltés a hetvenes évekre tehető: 1979-ben jelent meg Jonathan Kwitny *Vicious Circles: The Mafia in the Marketplace* (Rolf Harris Productions, New York) című könyve, melyben a tényfeltáró újságírók e gyöngye, Kwitny az élelmiszer- és vendéglátóipar több területéről gyűjtött össze olyan eseteket, melyek maffiaszerű hálózatok meglétét bizonyították. Ezt a munkát azóta összeesküvéselméletek vázolásába, intenzív fogyasztás- és kapitalizmuskritikába átváltó, leleplező szándékú vegyes műfajú könyvekhez és filmekhez egyaránt felhasználták. Az élelmiszerek minőségével kapcsolatos növekvő aggodalmak a *Rundskop* forgatókönyvét is ihletik – áttételesen. Roskam nem explicit társadalomkritikát gyakorol, a *Rundskop* ezért is messzemenően élvezhető és figyelemre méltó film. Inkább arra kíváncsi, hogy a társadalmi értékrend milyen módosulásai következnek be egy olyan közösségben, ahol a nagy mennyiség, a minél gyorsabb növekedés, az erőszakra alapozott maszkulinitás központi jelentőségű, s hogyan reagálja le ezt egy hátrányos helyzetű férfinévű. A mikroközösség működése érdekli ott, ahol a liberális politikai diskurzus szabadságeszményre alapozott retorikája teljesen használhatatlan marad a kialakult és következetesen számon kért értékrenddel való összeegyeztetetlensége miatt. *Rundskop* a főszereplő, Jacky Vanmarsenille fedőneve – testalkata, testmozgása a férfiidentitással kapcsolatos limburgi elvárásoknak messzemenően megfelel: erőt sugároz, erőszakra képes és impozáns. Mögötte viszont szintén gyermekkori traumákra adott reakció áll: a flamand kisfiút a szomszéd vallon falu fiú úgy verik meg, hogy teste nem termel többé tesztoszteront, s az orvos tanácsára ugyanazzal a szerrel alakítja ki nemi jellegzetességeit, mellyel a marhák növekedését is felgyorsítják. Jacky ráadásul Lucia Schepersbe, vallon támadója nővérebe szerelmes gyerekkora óta. A konfliktus elemei Van Dormael filmjével egyeznek. A társadalmi környezet realista rekonstrukciója itt viszont érthetővé, ésszerűvé teszi a konfliktust. Annál is inkább, mert kisközösségi norma és egyéni sorsalakítás konfliktusba kerülése Európában olyan probléma, melyről ritkán beszélnek, s még ritkábban a fikció nyelvén, a kérdés regionális-lokális meghatározottsága miatt egyébként is nehezen tematizálható. Roskam első filmje kidolgozott erre egy módszert, melynek alapja ezúttal egy erőteljes vizuális metafora: a férfitest és a bika lassú, de agresszív mozgása közötti összefüggés. A narráció erre a metaforára épül.

A gyermekkori traumák természetéről a kortárs film nem tud többet, mint a kilencvenes évek eleji. Többet tud viszont arról, hogy a traumát átélt személy szocializációjának milyen magatartásbeli következményei lehetnek. S ez a szempont nemcsak tudományos összefüggésben vállalható, hanem a filmtérjesztés szempontjából is: valójában az tesz jóvá és eladhatóvá egy filmet, ha a helyi színezet kialakítását nem bízza a véletlenre.

A MAGYAR–KÍNAI KAPCSOLATOK JELENTŐSÉGE

■ A kínai nagyhatalom gazdasági terjeszkedéséhez kiváló hídfőállás lehet az onnan nézve kicsiny, de Kelet-Közép-Európa „központjaként” azonosítva már jelentősebb Magyarország. A közös érdekek kapcsolják össze a két országot. Ven Csia-pao kínai kormányfő közelebbi látogatása Magyarországon azért jelentős, mert európai turnélistáján mindössze két további állomás szerepelt: London és Berlin. A kínai politikus budapesti kitérője „diplomáciai diadal” a magyar kormány számára, mivel a kormányfői találkozó tucatnyi kétoldalú gazdasági megállapodással zárulhat.

A „Magyarország mint régiós ugródeszka”-képletet erősíthette a kínaiak szemében a gödöllői királyi kastély, amely otthont adott az EU–Kína stratégiai párbeszédre. Peking távolából tehát Magyarország tűnhet az öreg földrész legstabilabb pontjának. A jelenlegi magyar kormány érdeme, hogy júniusban Budapest rendezte meg a kínai kultúra-, illetve nyelvtérjesztésre szakosodott Konfuciusz Intézetek európai találkozóját.

A magyar kormányfő már néhány éve hangoztatja: „Keleti szél fúj a világgazdaságban, vitorláinkat ennek megfelelően kell fordítani.” Nem kisebb személyiség fogadta Pekingben, mint Hszi Csin-ping alelnök, akiről pályafutása alapján borítékolható, hogy 2012–2013-ra a birodalom első számú vezetője lesz.

Régi törvény, hogy a kínaiakkal való együttműködésben, üzletkötésben a legfontosabb a személyes nexus. Hogy mi szüksége lehet Hszi Csin-pingéknek a magyarokra, Európára, illetve a glóbuszra? Az 1,3 milliárd lakosú országban minden évben tízmillió új polgár jelenik meg a munkaerőpiacon. Ha ők állás nélkül maradnak, a birodalom már középtávon szétesik. Kína valójában függő ország, a munkahelyteremtés belső kényszere mellett kívülről kell nyersanyaghoz jutnia, és jórészt a határain túl kell piacot találnia termékeinek. A kényszerű terjeszkedés politikájához Magyarország sem tud elég kicsi célpont lenni, pláne ha az itt bejegyzett cégeken keresztül Kína is az EU-jogrend hatálya alá kerül.

A mandarin nyelvet propagáló szervezetrendszernek 2015-re ezer alapegysége lesz a világban, és Orbán Viktor ígérete szerint a magyar állam maga fog épületet biztosítani ahhoz, hogy az ELTE Konfuciusz Intézete a kínai képzés kelet-közép-európai központja lehessen. A magyar piacra irányuló kínai export 90 százalékát már ma is high tech eszközök, elektronikai alkatrészek adják. A világ második legnagyobb telekommunikációs berendezégyártója, a Huawei például európai méretű logisztikai és összeszerelő bázist készül létrehozni Pécsen és Komáromban, az ugyancsak kínai ZTE a Telenor Magyarország 4 G mobilhálózatának kiépítésére törekszik, és a Hajdú–Bihar megyei Berettyóújfaluban is ázsiai háttérrel indulna be egy napelemüzem.

Biztosnak tűnik, hogy kínai technológiával korszerűsödhet a MÁV hálózata és több pályaudvar. Kiépülhet a Liszt Ferenc légikikötőt a fővárossal összekötő gyorsvasút, és esetleg egy cargo repülőtér. Magyarország közben agrártermékeinek és gépkocsiösszeszerelő-kapacitásának kereshet felvevőpiacot Kínában.

A pénzbőrségtől „szenvedő” szuperhatalmat fikarcnyit sem érdeklí, hogy milyen az új magyar alkotmány vagy a médiatörvény. Ráadásul történelmi elszámolnivalója sincs hazánkkal.

Degenfeld Sándor

MURÁDIN JENŐ

BARABÁS MIKLÓS A REFORMKORI KOLOZSVÁRON

■ Bár Kolozsvár nem volt a festő számára különösen kedvelt hely, olyan értelemben, hogy ott végleges megtelepedésre egyáltalán gondolt volna, a város – az Erdélyi Nagyfejedelemség guberniális székhelye – mégis jelentős színtere lett pályája alakulásának. Ez a kapcsolat kettős töltetű. Mert Kolozsvár művészeti ébredésében is igencsak érezhető súlya volt a festő átmeneti jelenlétének.

Barabás Miklós kolozsvári tartózkodásának idejét, kicsit körülményes összeadással, közel három évre tehetjük. Először 1828 őszétől 1829 nyaráig dolgozott a városban, majd 1830 nyarától 1831. május elejéig. 1833-ban csak pár hétig, átutazóban, majd ismét hosszabb ideig, a pesti árvíz pusztításaitól menekülve, 1838 áprilisától tartott fenn itt alkalmi műtermet, vállalt rendeléseket. Utoljára az 1839–40-es év telét töltötte Erdély szellemi központjában.

Itt jegyzem meg, hogy a téma kifejtéséhez csak érintőlegesen, mintegy sorvezetőként használom Barabás nevezetes *Önéletrajzát*. A festő írásos hagyatéka, pályarajza tudniillik a Barabás-kutatás visszakísértő csapdája. Ez az alighanem legszebb 19. századi alkotói emlékirat olyan sodró, magával ragadó szövegű, hogy a kutatóban a befejezettség érzetét kelti, azt az illúziót, hogy benne minden a helyén van, hozzátenni valamit is alig lehetne. Pedig nem ez a helyzet. A festő részletekben és főleg idős korában írta visszaemlékezéseit. Természetes, hogy jó néhány dolog kimaradt belőle, vagy nem világít rá eléggé történeti hátterekre. Ezek földérintése, ha nem is módosítja lényegében az életrajz ismert vonulatát, kétségtelesen finomítja és árnyalja azt.

A fiatal Barabás szebeni tapasztalatai és ottani első sikerei után jött Kolozsvár-ra. Szébenben Barra Gábor mellett megtanulta a könyvnyomtatás technikáját, és

korábban valamennyit tanult a Brukenthal-múzeumot felügyelő Franz Neuhausertől is. Érezte azonban tudásának hiányosságait, és készült a bécsi akadémiára. Mind Nagyszeben, mind Kolozsvár – Erdély jelentős központjai – a legalkalmasabbnak bizonyult az annyira hiányzó anyagi megszerzésére.

Életrajzában a festő nem említi azt a hirdetést, mellyel szolgálatait ajánlotta a kolozsvári közönségnek az 1828. év végén. A 19. életévét még be nem töltő ifjú önbizalmát tükrözik e sorok. Csodálkozni pedig nincs miért, hiszen már enyedi kisdíák kora óta szinte csakis saját magára számíthatott. De lássuk a sajtóban közzétett hirdetésének eredeti szövegét:

*„a./ a’ Szép-írás mesterségében, b./ vidékek és egyéb tárgyak thussal vagy kolorittal rajzolásában, c./ creon- és miniatúrportretírozásban, nem tsak haszonnal adhat órákat; hanem illendő áron akárkit is kívánsága szerint portretírozhat. [...] Környületesebben lehet felőle tudakozódni a’ Híradó Kiadójánál.”*¹

Ha a kolozsvári Normál Rajzoda intézményesített kurzusait nem számítjuk, ez az egyik korai kísérlet magániskolai tanításra az erdélyi részeken. Nem tudjuk, hogy Barabás ténylegesen tanított-e pályakezdésének e kezdeti éveiben, de igény már jelentkezett az ilyenfajta szolgáltatásra. Ez indította a festő pályatársát, Szathmári Pap Károlyt is, hogy mintegy tíz évvel később gróf Bethlen Ferenc támogatásával az ifjúság számára „ingyen festészeti iskolát” indítson Kolozsváron.² Erről pedig szintén csupán a kezdeményezés pusztja tényét ismerjük.

Ugyanekkor egy olasz festő, Giovanni Gentiluomo működött hosszabb ideig Kolozsváron, aki zongora- és énekleckék mellett rajzra is tanította az előkelőségek ifjait. Ismeretes, hogy Barabás tőle tanulta meg az olajfestés technikáját. A föld-

rítetlen pályájú „taljánról” csak említést és adatok nélküli lexikoni szócikkeket találunk. Bíró Béla, a Barabás-önéletraajz kiadója azt írja, hogy egyetlen műve sem ismeretes.³ Ám ez a kapcsolat most szemléletes adattal egészíthető ki. A kolozsvári lutheránus (evangélikus) templom építéstörténetét föltáró újabb kutatások szerint a város főterének északkeleti sarkán megépült és 1829-ben fölszentelt impozáns

A kolozsvári evangélikus templom oltárképe. Giovanni Gentiluomo festménye

templom oltárképét még abban az évben Gentiluomo akadémiai festő készítette. A megbízást Slábi Dániel kurátor és neje adta az olaszból németesített nevű Johann Gentiluomónak.⁴ Barabás pedig látta, végigkísérhette e mű keletkezését.

Az 1830-as években hosszabb-rövidebb ideig Kolozsváron tartózkodó festő élettörténete fordultatosabb, eseményekben is gazdagabb. Mindenekelőtt összefügg a kolozsvári nyomdászat korszerűsödésével, a könyvmatos technika elterjedésével.

A szakirodalomban jól követhető és eléggé közismert tény, hogy az első erdélyi könyvmotát 1822-ben Nagyszebenben Michael Bielz alapította, akit lexikonaink Bielz Mihály néven emlegetnek. A száz nyomdász, aki maga is jártas volt a litográfia művészetében, jól összeszokott munkatársi gárdát toborzott vállalkozásához. Ennek Barra Gábor (1799–1837) volt a legtehetségesebb tagja. Ő vezette be Barabást szebeni tartózkodása során a kő-

rajzkészítés mikéntjébe, csiszolt követ, anyagokat adott neki, és megrendelésekhez juttatta. A kettejük közötti rokonszenv és őszinte barátság mindvégig megmaradt, ami a festő önéletrírásában is nyomot hagyott, és tárgyi bizonyítéka az a két könyvmatos portré, melyet Barabás 1827-ben, illetve 1833-ban készített róla.

Itt jön azután a képbe Kolozsvár, amelynek nyomdái éppen a nagy átalakulások, korszerűsítések előtt álltak.

A református kollégiumi nyomda, amely Tótfalusi Kis Miklós alatt érte el korai időszakának fénypontját, fokozatosan lehanyatlott. Hiába hozott számára Döbrentei Gábor új betűket, az 1814-től kiadott *Erdélyi Múzeum* folyóiratnak csak egyetlen számát bízta kiadásukra, a többit Pesten nyomtatták. A nyomda újbóli föllendítését az a verseny ösztönözte, amely riválisával, a katolikus lyceumi nyomdával kialakult. Minőségi átalakulással lehetett csak leküzdeni azt az előnyt, melyet I. Ferenc rendelete értelmében a katolikusok nyomdája élvezett, tudniillik, hogy valamennyi erdélyi tankönyv nyomtatására kizárólagos jogot kaptak.⁵

A könyvmatos technika átvétele látszott a leghatékonyabb újtásnak. Ezt ösztönözte az 1828-ban indult *Erdélyi Híradó* is, az első folyamatosan megjelenő erdélyi magyar hírlap. A kollégiumi nyomdával átellenben működő hírlapkiadó már megjelenésének első évében népszerűsítette a szebeni nyomdát, melyet Bielz Mihály, „ez az ügyes és életrelvaló Úr máris annyira vitt, hogy némely tárgyakban a’ miket nyomtatott, nem is szükség’ tovább lépni”.⁶ Az *Erdélyi Hírlap* kiadója a szebeni officina kolozsvári lerakataként is működött. Nyomtatványait, köztük könyvmatos albumait is terjesztette.⁷

Ahhoz kétség sem fér, hogy Barabás, akinek bejárása volt a laphoz és a nyomdához is, saját szebeni tapasztalataival ösztönözte az átalakulást. Különb is a legközvetlenebb szomszédságba került a két intézménnyel, amikor Magyar utcai szállásáról a Bel-Farkas utca végében levő Radnótfái-házba költözött.⁸

Az *Erdélyi Híradó* az átalakulás kezdetéről ugyanúgy tudósított, mint a Kolozsvárra hívott Barra Gábor érdemeiről. Csak ízelítőként olvassunk bele egy többször megjelent hirdetésükbe, amely a hírlap technikai fölfutását is megalapozni

igyekezett: „Szükség’ volna Jó Typográfus legényekre, kiknek szüntelen fog munkájok lenni, ha magokat minden tekintetben megbetsülük. Részeges, tolvaj, tekergő, bordélyház-dongó, éjjeli kóborgó, fülön-függős szeles úrfi, feleselő’ sat ingyen sem kell.”⁹

A nyomda megújulási folyamata akkor gyorsult föl, amikor Barra Gábort, a kiváló nyomdász és litográfus, Barabás nagylelkű támogatóját sikerült Kolozsvárra csábítani. 1830-ban a nyomdát több évtized óta vezető Török István távozott az intézménytől, és az officinát a kollégium a saját kezelésébe vette. Igazgatására Barrát kérték föl, akit előbb tapasztalatai gazdagítására németországi, franciaországi és angliai tanulmányútra küldtek. Így 1831-től vette át ténylegesen a nyomda irányítását, és azt élete végéig példásan ellátta. Nyomban kérvényezte egy könyomó intézet létesítését, melyet a hatóságok 1832-ben hagytak jóvá. Ugyanebben az évben, de valamivel korábban a katolikus lyceumi nyomda is megkapta ezt az engedélyt. Ilyenformán Kolozsvárnak egyszerre két könyomó intézete létesült, amelyek messzemenően hozzájárultak Barabás Miklós, Simó Ferenc, Szathmári Pap Károly önálló litografiált képei, albumok és gyors nyomdai reagálást biztosító kiadványok – guberniumi rendeletek, felhívások, körözüvények, térképek – megjelentetéséhez.

Barabás Miklós: Gróf Széchenyi István portréja, 1860. az EME képgyűjteményéből

Barabás és Barra kapcsolatának változatlan fönmaradására utal, hogy a nyomdász 1833-ban festő barátját kérte meg, hogy „egyik szebeni volt munkatársát, Danielist” Kolozsvárra irányítsa, „hozza ki neki”.¹⁰

Az már inkább az érdekességek köréhez tartozik, hogy ebben a társadalmi közegben is (az arisztokrácia szokásait követve) különös divatja lett a gräfen-

Méhes Sámuel, Barabás Miklós könyomatán

bergi vízkúráknak. A költségeket az ott készült rajzok és képek eladásával pótolták ki. Barabás egész sor rajzon örökítette meg 1839-ben ottani élményeit és találkozásait (köztük Prissnitz Vince portréját). A fürdőhelyen megforduló Magyarai Lajos rajzoló, a biedermeier kori Kolozsvár ismert nevű, de felderítetlen pályájú alkotója gräfenbergi könyomatát közölte a *Kiskövet* című lapban. És ide járt, Gräfenbergbe Barra Gábor is, kinek sorvasztó tüdőbaja ellen mit sem használt a hidegvízúra. Kelemen Benjámin, ifj. Wesselényi Miklós jószágigazgatója egyenesen azt írta róla: „a víz cura áldozattya” lett.¹¹

Megható, ahogyan az *Erdélyi Hírlapban* – minden bizonnyal Méhes Sámuel, a lap kiadója – búcsúztatta az 1837. december 17-én elhunyt Barra Gábort. Neki köszönhetjük:

„A’ jó ízlésű, szép nyomtatás előhaladását, a’ kőre metszés és nyomásnak nálunk

általa lett első megkezdésit [...] a hazafiak köre nyomott képeik közre bocsátását.”¹²

Barabás Miklós és a kolozsvári kollégiumi nyomda, illetve az *Erdélyi Híradó* kapcsolata mindvégig megmaradt és követhető, míg a festő 1840-ben végleg át nem települt Pestre. Kulcsalakja ennek a kapcsolatnak Méhes Sámuel volt. A külföldi egyetemeken végzett tudós Méhes Sámuel (1785–1852) a kollégium tanára, 1831-től segédszerkesztője, 1832–1848 között szerkesztője volt az *Erdélyi Híradó*-nak. Ugyanakkor mint könyvvizsgáló (ma cenzornak mondanánk) maga felügyelte a reformkori kiadványokat. Furcsa ez a ketősség. Méhes óvatos ember volt, tudta, meddig lehet elmenni a metternichi rend-

Barabás Miklós: Női portré, 1831.
Göcseji múzeum

szerben a reformeszmék propagálásában. Ám azzal, hogy lapjában egy időben helyt adott Kemény Zsigmond és Szentiváni Mihály írásainak, a reformkori törekvések támogatója lett. És tette ezt Bölöni Farkas Sándor emlékének megbecsülésével, há-

zsongárdi síremléke fölállításának támogatásával is, melyet különben szobrászok híján a festő és rajzoló Szathmári Pap Károly tervezett. Méhes Sámuel könyvatos portréját Barabás 1839-ben rajzolta kőre. Valamivel korábban, 1838-ban a református kollégiumi nyomdában litografálták Barabás Wesselényi Miklósról és Kemény Dénesről, az erdélyi reformmozgalom legnagyobb alakjairól készült portréit. „Ezzel Barabás munkálkodása – írta Lyka Károly – bekapcsolódik az erdélyi grafika e korbeli történetébe is.”¹³

Az 1838 és 1840 közötti időszak a legtermékenyebb a festő kolozsvári korszakában. Ekkor festette biedermeier ízlésű képsorozatának életes, megkapó remekeit. Arcképeit gróf Bethlen Gergelyről és Bethlen Ferencről, báró Bánffy Miklósról, báró Jósika Lajosról, Vass Gizella grófnőről, ígézetében fogva tartó műteremképét gr. Teleki Rózáról s nemkülönben kolozsvári életének minden napjaira emlékeztető polgári ismerőseiről, özvegy Barra Gábornéről, Szábel Boldizsárról. Mindezekről azonban *Önéletrajza* és műveinek maga által összeállított évenkénti kimutatása bőven beszámol.

Barabás meg-megszakított kolozsvári tartózkodása, itt készült művei nem kis mértékben járultak hozzá anyagi gyarapodásához, kezdetben bécsi tanulmányainak fedezéséhez, majd pesti megtelepedéséhez is. „Erdélyben levő pénzeimből 2000 forint vételárat utalványoztam ki [a városmajori szőlőért], melyben már egy kisebb présház is állt, egy szoba konyhával” – írta önéletrajzi följegyzéseiben.¹⁴ Ezen a telken, az orvos és nyelvújító Bugát Pál nyaralójának szomszédságában építette meg Barabás – saját tervezése nyomán – azt a klasszicista ízlésű udvarházat, amely oly sok éven át műterme és családi otthona volt.

■ JEGYZETEK

1. Megkülönböztetett Magyar Ifjú. *Erdélyi Híradó*, 1828. december 27. I. évf. 53. sz. 424.
2. Murádin Jenő: Szathmári Pap Károly. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 45.
3. Márkosfalvi Barabás Miklós Önéletrajza. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bíró Béla. *Erdélyi Szépművészeti Társaság, Kvár*, 1944. 213–214. (A továbbiakban Barabás: Önéletrajz)
4. Gaal György: Magyarok utcája. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár, 1995. 33.
5. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kvár, 1896. 96.
6. Erdélyország. *Erdélyi Híradó* 1828. szeptember 9. I. évf. 22. sz. 175.
7. Az 1828-as év őszén például a Szebenben nyomtatott *Kriegsschauplatz in Osten* (Keleti Harcmező) című könyvatos mappáját terjesztette a lap, amely az orosz-török háború eseményeiről adott képes tudósítást.
8. A guberniumi hivatalnoki pályán emelkedő Radnótfái családdal Barabás kolozsvári barátja, Székely Dániel (a festő Székely Bertalan édesapja) révén ismerkedett meg, aki szintén főkörmányszéki hivatalnok (conciipista) volt. Barabás és Székely a Magyar utcai szálláson (a gr. Kún Gergely-féle ház-

ban) és a Bel-Farkas utcai Radnótfái-házban is együtt lakott. A festő egy-egy képén Radnótfái Sámuel (1830) és fiát, az akkor hadnagyi rangban lévő katonatisztet, Radnótfái Zsigmondot (1839) is megörökítette.

9. Erdélyi Híradó 1828. szeptember 16. I. évf. 24. sz.

10. Barabás: Önéletrajz. 100. A fiatalon elhunyt Barra Gábor pályája sajnálatosan csak néhány életrajzi adattal és szűkszavú méltatással követhető. A szilágysági Ákosról kismemesi családból származó nyomdász (Ákosi Barra Gábor) 1799-ben született. Michael Bielz szebeni nyomdájában hat évig dolgozott, majd 1831-től ugyanannyi ideig igazgatta a kolozsvári református kollégiumi nyomdát. Itt kiadott munkái, mint a fentebb idézett Ferenczi Zoltán írta, „a legjobbak voltak a hazában”. 1835-ben „könyv és szépművészet” boltot alapított. Gyógyíthatatlan tüdővészben 1837. december 17-én hunyt el Kolozsvárt.

11. Idézi B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977. 183.

12. Kolozsvárt. Erdélyi Híradó 1837. december 19. X. évf. 49. sz. 405.

13. Lyka Károly: Magyar művészet 1800–1850. A táblabíró-világ művészete. Harmadik kiadás. Bp., é. n. 294.

14. Barabás: Önéletrajz 163.

VALERIE WAYNE

KIS FÉNY

■ Tudom, ki vagy, mondta Barbara, amikor átvette a telefonkagylót. 2005. szeptember 21-én, a keleti parton délután öt volt akkor. Amy, a lánya vette fel a telefont, és közölte, hogy anyja éppen kiment. Visszahívhat, amikor visszajött? Elmagyaráztam neki, hogy Barbara unokatestvére vagyok, Hawaiból hívom, apáink testvérek voltak, de mi soha nem beszéltünk még egymással. Az apám Bob Wayne volt, de Barbara Sam nagybácsiként ismerte.

*

Amikor apám 1964-ben szívrohamban hirtelen meghalt, a fények kialudtak az életemben. Nem a külső fények: azok égve maradtak, és mindenki láthatta őket. Első egyetemi évem azon félévében tanulmányaim legjobb átlagát értem el, amit közeli barátaim segítségének köszönhettem. Emlékszem, hogy a kollégiumban a lányok inspiráló idézeteket írkáltak nekem kis papírokra; hogy sokat és intenzíven álmodtam éjjelente; és hogy húsvét környékén mumpszos voltam. Miután március idusán elvesztettük apámat, nyáron anyám, három öcsém és én táncba fojtottuk gyászunkat John Gary csöpögős dallamaira, és ez úgy-ahogy segített. Bár az udvarlóm nem sokkal apám halála után elhagyott, arra való hivatkozással, hogy elég bajom van most az életemben mintsem még vele is foglalkozzam, három hónappal később mégis visszajött, én pedig egy bimbózó románc kellős közepén találtam magam vele. Mindezen örömök ellenére a belső fények mind fokozatosan kialudtak, és tízes éveim boldog optimizmusa koncentrált szorgalomná alakult át, amit az a hirtelen felismerés éltetett, hogy egy nőnek állásra van szüksége ahhoz, hogy ne találja magát abban a helyzetben, mint anyám, aki negyvenhárom évesen megözvegyülve, négy tizenhét évesnél fiatalabb gyerekekkel a háta mögött ébred rá,

hogy még életében soha nem tartotta el önmagát.

Az anyám egy másik férfihoz fordult támaszért, de most rosszul választott, és bár a nála tizennégy évvel fiatalabb párja szerette őt, a férfi nem sokat tudott arról, hogyan lehetne kedves másokkal és egy egész családnak támasza. A család barátai megsejtették szándékait, és pert indítottak apám végrendeletének megváltoztatásáért, hogy hagyatékát megmentsék a gyerekei számára. Mint *A Jarndyce örökösök* című Dickens regényben, a per tíz évig tartott, és felemésztette a család maradék vagyonát. Amikor másodéves egyetemista koromban a dolgok elkezdtek rosszra fordulni, úgy határoztam, hogy tanulmányaimban félévet halasztok, hogy kézbe vegyem a család pénzügyeit, ám ez nem sikerült, mivel szenvedélyes és kissé ijedt anyám egészen másfajta döntéseket hozott. Három éven belül elvesztettük a házunkat, a jól ismert városrészt, ahol laktunk, és a barátainkat. A következő tíz évben a család egy-két évente új helyre költözött. Számomra első házasságom jelentette a menekvést, Greg öcsém Kaliforniába ment, de a két kisebbik öcsém ekkor tapasztalta meg, hogy az otthoni békétlenség és káosz a folytonos költözködésnél is rosszabb. Én közben nagy nehezen elfogadtam apám elvesztését, akit csodáltam, és akivel biztonságban éreztem magamat, akivel közös nyelvet beszéltünk a komoly dolgok iránti érdeklődésünkkel, és aki minden jel szerint értékelte az eszemet – úgyhogy a belső fények egymás után aludtak ki bennem. Apámmal együtt elvesztettem a biztonság világát, a jó ítélőképességet és a szeretetteljes humort is. Egész felnőtt életemben végigkísért apám hiánya. A családjának felkutatásában is leginkább az vezérelt, hogy őbelőle minél többet megtaláljak.

*

Az esszé angol nyelvű eredetije az Avotaynu, the International Journal of Jewish Genealogy XXII. évfolyamának 4. számában jelent meg 2007-ben. A magyar fordítás kiadása az Avotaynu beleegyezésével történik.

Amikor Barbara felvette a telefont, megkérdezte, hogyan találtam meg őket. Elmeséltem, hogy a Nemzeti Levéltárban folytatott kutatásom eredményeképpen megtaláltam a hajó utaslistáját, ahol ott van a négy fivér, az anyuk és nagyanyjuk mint a romániai Boranából bevándorló utasok, bár mi mindig úgy tudtuk, hogy a család Magyarországról vándorolt ki. Megtaláltam a családtagok amerikaaisított neveit az 1930-as népszámlálás adatai között, valamint honosítás iránti kérelmeiket is, utóbbiakat a New York-i és chicagói levéltárakban. Egy éve próbáltam összerakni a hivatalos dokumentumokból a történetet, olyan kérdésektől is zaklatva, mint „többnejű volt?”, „anarchista volt?”. A dokumentumok tele voltak információval, de az a szívet hideg-ségben hagyta. Meg kellett alkotnom a magam történeteit, hogy az emberség is helyet kapjon bennük, s még akkor is csak egy, valószínűleg nagyon hideg téli napon, 1920. december 29-én lezajlott Ellis Island-i megérkezésről és tíz évvel későbbi dél-bronxi bérházi életéről szóltak. Addigra a nagyanyám a Ward's Island-i Állami Kórház lakója volt, állandósult idegösszeroppanásából kifolyólag. Ez volt az egyetlen dokumentum, amit nem volt erőm lefénymásolni, mintha a jelenléte az emigrálásért fizetett magas ár nagyon is kézzelfogható bizonyítéka lett volna.

Barbarát az Ernest Klein és Társa Nemzetközi Élelmiszerbolt, apja boltján keresztül találtam meg, Manhattanban, az 55. utca és a 6. sugárút sarkán. New Yorkba a hatvanadik születésnapom utaztam, hogy felvegyem a kapcsolatot azokkal az emberekkel, akik segíthetnének a családom felkutatásában, és megnézzem a személytelen papírokon szereplő Bronx-beli helyszíneket. Először Joe-val, a bolt éjszakai vezetőjével sikerült beszélnem, majd a nappali főnökkel is, akitől további telefonszámokat kaptam, ahol folytathattam a keresést. Kiderült, várnom kell, míg a jelenlegi társtulajdonos utazásából visszatér. Ahogy így kézzel a kézre adtak, egyre kevesebb visszafogottságot és egyre több bátorítást véltem kihallani beszélgetőpartnereim hangjából. Az élelmiszerbolt segítségén keresztül elcsónék Barbara öccsét, Franket ismertem meg. Gyerekkorában ismerte apámat, Sam-Bob nagybácsinak hívta, mivel tudta, hogy megvál-

toztatta a nevét. Első találkozásunkkor is elismerte, hogy unokatestvérek vagyunk, de a kérdés érthető módon ott vibrált a levegőben: mit akarok? Miért akarok megtalálni egy olyan családot, amellyel soha nem találkoztam, azt leszámítva, hogy Ernest nagybácsit láttam, amikor eljött apám temetésére?

Frank válaszai lassan elkezdtek betölteni az űrt, amelyet a New York-i családról való teljes ismerethiányunk eredményezett. Ezt az űrt öcséimmel mindenféle sötét dolgokkal próbáltuk kitölteni, mivel csak annyit tudtunk addig, hogy apánkat annak idején a New York-i Rendőrség szólította fel a városból való távozásra illegális szerencsejáték szervezéséért. A négy fivér nagy szűkölködésben élhetett, amikor a család megérkezett, hiszen csak nyolc és tizenégy év közötti korúak voltak, és nem volt apjuk. Frank úgy tudta, hogy almát árultak az utcán és léggömböt a parkban, bármit, hogy egy kis pénzhez jussanak. Barbara azt gondolta, hogy apám valószínűleg azért hagyta el New Yorkot húsz évvel később, mert más volt, mint a testvérei, kevésbé kötődött az óvilághoz, s mert nem kellett a hét minden napján dolgoznia a család fenntartása érdekében, hiszen ő volt a legfiatalabb, és nem kellett otthagynia az iskolát hatodik osztályban, hogy dolgozni menjen, mint Ernest bátyjának. Ahogy nőtt, arra is lett ideje, hogy táncoljon, s valami érmet is nyert – még talán meg is van valahol Barbara háza mélyén. Barbara Magyarországról is rendelkezett információfoszlányokkal. Hűvös bőkezűséggel osztotta meg velem ezeket, és ettől jobban éreztem magam. Az első dolog, amit mondott nekem, az volt, hogy „tudom, ki vagy”.

Apám családjának egyik tagja szíve mélyéből elismert. Egy összetett múlthoz tartozónak érezhettem magam. De a régi kérdések újra elárasztottak. Még mindig nagyon keveset tudtam ezekről az emberekről, mint ahogyan ők is rólam, még kevesebbet tudtunk szüleink korábbi életéről: hol éltek, miért hagyták el a szülőházjukat, hogyan küzdöttek a talpon maradásért első amerikai éveikben – hiszen az egész emigráns múlt, Magyarországtól idáig, majdnem nyomtalanul elveszett. Aki részese volt, mind egytől egyik meghalt már, és csak kevés történet maradt fenn, mivel túl fájdalmasak voltak ahhoz, hogy újra és újra felidézzék

őket – mi gyerekek pedig túlságosan belemerültünk a saját életünkbe, hogy feltegyük a kellő kérdéseket még azelőtt, hogy apáink meglehetősen fiatalon elhunytak. De unokatestvéreim a család körében nőttek fel Bronxban, így volt némi fogalmuk apáink életének hagyományairól, szövegeiről, illatairól és ízeiről. Ők mind együtt voltak, persze mindazzal a rendezetlenséggel és fájdalommal, ami egy népes család velejárója tud lenni, de mindazzal a kézzelfogható éntudattal is, hogy kik is ők, és ki válhat majd belőlük. Az én családomban nem voltak ilyen kapcsolódások. Chicagóban éltünk, és magunkban ünnepeltünk, vagy legfeljebb néhány jó barátal, világiasan, a vallási hagyomány megszorításai és definíciói nélkül, és a napokat különlegessé tevő rokon látogatások nélkül. Az apám néha meglátogatta családját New York-i ágát, és olyankor Frank unokaöccsével egy szobában aludt, de nekünk sohasem mesélt ezekről az utakról. Távol tartott minket a Kleinektől. Gyerekkoromban, néha ünnepeken, amikor a vacsora végén elnéztem a pulykát és a tányérjaink előtt a mikulásos gyertyákat, azon gondolkodtam, hogy a szomorúság miért tart sokkal azután is, hogy a gyertyák formátlan csomókká rognak és kiégnek.

Az, hogy kapcsolatot kerestem a Klein család több tagjával, ellentétes volt apám kívánságával, ám miután anyám is meghalt, nem maradt senki, aki ezt ellenkezte volna, és öcsémnek és nekem jogunk volt tudni a gyökereinkről. Az unokatestvéreimmel összehasonlítottuk a történeteket, amiket gyerekkorunkban hallottunk. Frank annak idején úgy hallotta apjától, hogy a család egy folyó és egy országhatár közelében élt, később eszébe jutott valami Erdélyről is. A négy fivér magyarul beszélt egymással. Barbara úgy tudta, hogy a magyarországi városban volt egy főtér, a közepén egy vallási jellegű szoborral, és a családot egy helyi szatócs segítette a túlélésben. Ez a szatócs volt az egyetlen a városban, aki dohányt is árult, és a négy fiúnak adta (vagy eladta), hogy azzal fizessék le az első világháború után a várost elfoglaló antiszemita német katonákat, és ezáltal éljék túl a megszállást. Nem tudjuk, ki volt az a szatócs, de most, hogy jártam a szülőfalujukban, és megtaláltam a helyet, ahol a családom dolgozott, ez a sok emlékfoszlány máris több értelmet nyert.

Miután beszéltem az unokatestvéreimmel, elküldtem mind Franknek, mind Barbarának a kutatásom eredményeit, minden dokumentumot s ezzel együtt a szűkebb családukról szóló leírást, „Bob és Eleanor Wayne gyermekei” címmel. Próbáltam elmondani, hogy olyan család vagyunk, akik érdemesek az elismerésre. Mivel nem ismertem azokat, akiknek küldtem az üzenetet, nem írhattam azt, hogy Greg öcsém finom lelkű ember, s fával dolgozik, vagy hogy Dave autodidakta, és hogy Daniel annyira azonosult az apjával, akit hatévesen veszített el, hogy ez a szellemiség hajtotta a technológia terén elért sikereiben. Mindehelyett azt írtam, hogy Greg asztalos, Dave ingatlanokat foglalkozik, és Daniel nemrég adta el a szoftvercéget az Oracle-nek, amit még a nyolcvanas években alapított, majd még két évet az Oracle-nek dolgozott Európában. A küldeményekbe beletettem még néhány képet magunkról, és egyet az apánkról, mivel Greg úgy emlékezett, hogy Ernest, akivel a temetésen találkozott, pont úgy nézett ki, mint apánk.

Mínél többet beszéltünk és e-maileztünk egymással, annál világosabbá vált, hogy a család különböző ágai nem tartották egymással a kapcsolatot. A négy fivér legidősebbike soha nem nősült meg, fiatalon halt meg. A második fivér családjával senki nem tartotta a kapcsolatot, negyven éve. A Bronxban eltöltött évtizedek után a Kleinek kis családi egységekre bomlottak, amint a mi águnk is önálló egységgé vált, amikor apám elhagyta New Yorkot. Az információhalom, amit az unokatestvéreimnek elküldtem, arra indította őket, hogy felelevenítsék az emlékeket, és felnőtt gyermekeikkel is beszéljessenek a családról. Ennek eredményeképpen két unoka is felhasználta az összegyűjtött dokumentumokat gimnáziumi családfakutatási projektben. A kutatásom eredményei családi beszélgetéseket generáltak, és szeretem elképzelni, ahogy a gimnazista unokák a nagyapai nagybácsik magyar neveit böngészik. Reméltem, hogy az új információk a nagycsaládi kapcsolatok legalább egyikét-másikát felélesztik.

*

Zoltan, Geza, Arpad, Akos. Ezeket a neveket gyakoroltam, ahogy a Nemzeti Levéltárból a Capitol Hillre mentem. 2004. július 9-e volt, inkább gyalog men-

tem, túlságosan izgatott voltam ahhoz, hogy metróval menjek. A levéltári kutatások megkezdésekor apám eredeti nevével mentem oda, és körülbelül tudtam, hol és mikor érkezett Amerikába, de ennél többet nem. Carolyn, egy gyönyörűen befont ébenfekete hajú levéltári munkatárs, bekódolta a „Klein” nevet a Soundex rendszerbe, úgy, hogy a mássalhangzókat egy betű és azt követő számok sorává alakította, a magánhangzókat pedig elhagyta. Az „L”-ből 4 lett, az „M” vagy „N”-ből 5, így lett a Kleinből K450. Aztán odavezetett a New York-i Kikötői Névjegyzékhez, amely az 1902. július 1-jétől 1943. december 1-jéig tartó időszakot ölelte fel, sok évtizednyi emigráns nevével. A kezembe nyomta a 337-es számú tekercest, amely a K431 Aage-tól a K450 Julius-ig terjedt. Ügyetlenkedtem a mikrofilmmel, bár korábban több százszor volt már ilyen a kezemben, amikor Shakespeare korabeli szövegeket kutattam. A filmen nevek sorakoztak, elsőnek a családnév, majd a keresztnév, az illető bevándorláskori életkora és neme, majd három szám. A neveket elhasználódott írógépen, kifakult gépszalaggal írták, valószínűleg a negyvenes évek közepén géppapírra, amit utóbb mikrofilmre fényképeztek. Ahogy tekertem a filmet, előttem vonultak a nevek, ABC-sorrendben, ott, ahol keresni akartam: Kline, Killun, Cellin, Kullin, Klein. Megpróbáltam azonosítani az Ernest Kleinhez tartozó bejegyzéseket, de az életkorok nem passzolnak azzal, amit kerestem, úgyhogy váltottam az A betűs nevekhez. És aztán ott volt előttem:

Klein, Akos 8m 6 62 6663

Apámtól úgy tudtam, hogy kilencéves volt, amikor bevándorolt, de úgy gondoltam, hogy a nyolc is elég jó ahhoz képest, amilyen káosz lehetett Ellis Islandon akkoriban. Carolyn elmagyarázta, hogy a három szám a New York-i Kikötői mikrofilmjeinek kötet-, oldal- és sorszámát jelentette, fordított sorrendben, és dátum szerint rendezve. Ezek voltak a hajó utaslistái. Az új tekercs 62. oldalán semmi érdekeset nem találtam. Amikor újra segítséget kértem, Carolyn elmagyarázta, hogy néha az oldalszámok nem ott vannak, ahol az ember keresi őket. Leült a helyemre – egy Aeron székre, amelyből sok száz volt a levéltárban, és amelyet az én adódollárjaimból vásároltak –, és lassan tekerte tovább a filmet,

ceruzával írt számot keresve a jobb alsó sarokban. Én alig bírtam kiolvasni, de amikor Carolyn megtalálta a 62. oldalt, és megnéztük a 6. sort, ott volt Ákos. A bejegyzés szerint román volt, úgyhogy ez nyilván nem az, akit keresek. Ekkor még nem tudtam, milyen közel van Románia Magyarországhoz. Majdnem feladtam a kutatást, de ahogy néztem az elmosódott bejegyzéseket, egy egész családi csoportosulást láttam. Ákost a három bátyjával, Fanny nevű anyjával és Kata Biermann nevű, hatvanéves nagyanyjával. Carolyn elmosolyodott, üljön csak vissza!

Lemásoltam a mikrofilmet, először kézírással – ahogy egy mögöttem levő mikrofilm olvasónál ülő nő tanácsolta, akinek nagy fáradságába került megtalálnia az anyját, mivel az nevelőnőként vándorolt be az őt foglalkoztató családdal együtt –, majd utána fénymásológéppel. Aztán Carolyn még megmutatta az 1930-as népszámlálás online adattárát. Itt nem találtam semmit, se Ákosról, se Gézaról, se a másik két fivérrel: addigra már amerikaiasították nevüket, és ezeket a neveket ekkor még nem ismertem, kivéve Ernestét. Valószínűleg a-val írhattam a nevet, mert nem volt találat. De megtaláltam Fanny Kleint, mint a Manhattani Állami Kórház „lakóját” Ward’s Islandon. Az életkora megfelelt a hajó utaslistáján szereplő adatnak plusz a tíz Amerikában töltött év, azaz negyvenhét évnek, és a bejegyzés magyarként említette. Ez volt az a pillanat, amikor tudtam, hogy megtaláltam a családomat, mivel apámtól hallottam, hogy anyja intézetben élte le élete alkonyát. Megtudakoltam, hogy hogy lehet megkeresni a honosítási dokumentumokat, majd továbbálltam, és felhívtam a férjemet. Nagy lelki segítség volt, hogy Richard azt mondta: „persze, hogy megtaláltad őket.” Felgyalogoltam a Capitol Hillre, két mérföldre a levéltártól, a kis lakásunkig, a napszemüvegem mögött folytak a könnyeim. Rendőrök kétszer is kerülő útvonalra kűltek valami környéken talált gyanús csomag miatt, de a komplikált érzéseimet semmi sem tudta elűzni. Másnap utánaolvastam, hogy Magyarország területének több mint 70 százalékát elvesztette az 1920. június 4-i trianoni békeszerződésben, e területet a szomszédos országokhoz csatolták, s magyar családom ennek következtében találta magát Romániában abban az év-

ben. Néhány napomba került, míg kislabilizáltam, hogy az odagépett „román” szó fölött a „Rassz vagy nép” rubrikában még ott szerepelt a kézzel odaírt „héber” szó is. Ugyanez a bejegyzés szerepelt minden egyes családnál azon az oldalon, úgyhogy ez a Rochambeau nevű hajó 1920-ban magyar/román zsidókat szállított a franciaországi Le Havre-ből Amerikába.

*

Az általam küldött, a hajó utaslistáját, a honosítási dokumentumokat és a nagyanyámon kívül mindenkit felsoroló 1930-as népszámlálási adatokat tartalmazó csomagra válaszul Barbara két fényképet küldött nekem: egyet a szüleiről, egyet pedig a névtelen nagyapánkról. 1954-ben Ernest tényleg pont úgy nézett ki, mint az apám, csak nála szélesebben mosolygott. Az arcáról és a testtartásából a lehetőség és a siker sütött, amivel Daniel öcsémre emlékeztetett. Ez volt az a férfi, aki úgy sírt, ahogy én soha nem láttam férfit sírni, amikor eljött apám temetésére, óvilági módon hangosan zokogva a fivéréért, akit elvesztett. Évekkel azelőtt egyszer Szilveszter táján küldött nekünk egy a Catskill hegységből származó füstölt pulykát, úgyhogy Ernie bácsinak köszönhetem, hogy azóta is szeretem a füstölt pulykát. Ő volt az, aki élelmiszer-eladásból családi vállalkozást hozott létre New Yorkban. Még mielőtt elhagyták Magyarországot, az anyja azt mondta neki, hogy ha bármi történne a családdal, ő viselje gondjukat. Akkor tízéves volt, és volt két bátyja, akik tizenkét és tizennégy évesek voltak, de az anyjuk inkább őrá bízta a családot.

A másik kép, amit Barbara küldött, a nagyapámat ábrázolta, aki 1913-ban halt meg. A képen fiatalabbnak látszik, mint aki négy gyerek apja. Fején lapos, széles karimájú fekete kalap, kabátja begombolva a kicsi hajtókatól lefelé, inggallérja nyakkendőbe igazítva. Szemei közelülők és sötétek. Ajka telt, vonalát kis bajusz határozza meg. Határozottan és szomorúan néz a fényképezőgépbe, mintha titkolni akarná az erőt, ami így is átüt belőle. Most már tudom, hogy kocsmáros és szatócs volt, akinek az üzlete a falu kelős közepén állt. Klein Bélának hívták, tízfuszban halt meg harmincegy éves korában, amikor apám még csak egyéves múlt. Vajon a felesége hogyan vitte tovább az üzletet, és emellett hogyan ne-

velte a négy kicsi fiát hét éven át, amíg kivándoroltak Amerikába? Vajon jobb volt neki ott, mint itt, ahol elvesztette az esztét?

Hálát adhatunk az ő anyjának, aki kivándorolt velük, és felnevelte a négy fiút, miután lánya zárt osztályra került. Barbara így emlékszik Biermann Katára:

Egy sötét és nyomasztó háromszobás lakásban lakott Bronxban. Alacsony volt és hajlott hátú, gyengének tűnt, de nem volt az. Arca ráncos volt és cserzett, fején mindig kendőt hordott és parókát. Azt hiszem, a parókát seitelnek hívják. Mindig volt egy mosolya és egy cukorkája számomra. Ahogy itt ülök, tisztán látom magam előtt, a keze mindig nagy benyomást tett rám: hosszú, vékony, göcsörtös, csontos volt, s mint az üveg, oly törekeny. Apró termetű, törekeny asszony volt, de hihetetlen erővel rendelkezett, mind mentálisan, mind fizikailag. Nézd meg a feministákat, Katának a közelébe se érnek.

Emlékszem, apám milyen nagy szeretettel beszélt róla, amikor New York-i útjain meglátogatta. A Katához hasonló nők adnak erőt a hozzám hasonló nőknek. Nagyon büszke vagyok rá.

Ernest Klein, Klein Béla és Biermann Kata zsidók voltak. Kilencéves voltam, amikor apám elmondta, hogy mi zsidók vagyunk. Akkor volt az is, hogy először mentünk Miamiába, a Fontainebleau Hotelben szálltunk meg, és sok matzo gombócot ettünk. Emlékszem, azért vettem meg az *Őt és a varsói gettóban* című könyvet is, mert próbáltam megérteni a zsidó múltamat. De apám lelkemre kötötte, hogy másoknak ne áruljam el, hogy zsidók vagyunk, mivel nem láttak volna minket szívesen a chicagói kertvárosi környezetben, ha tudták volna. Nem értettem a tiltást, ezért elmondtam néhány barátnőmnek mint megőrzendő titkot. Apámat az előítéletek készítették névváltoztatásra, amelyeket gyerekkorában Magyarországon, majd New Yorkban tapasztalt, de soha nem beszélt arról, hogy pontosan mi. Akkor vette fel a Bob Wayne nevet, amikor Chicagóba költözött, és belelt egy kis időbe, amíg hivatalosan is ez lett a neve, mivel akkortájt vette fel az amerikai állampolgárságot, Ernest bátyja nyomdokaiban járva, öt évvel őtána. Hivatalos megérkezési bizonyítványa 1943-ban kelt; 1945 februárjában folyamodott állampolgárságért, és talált is két tanút, aki eskü alatt vallotta, hogy már két éve él

Chicagóban; így 1945. június 12-én hivatalosan is Robert Wayne lett belőle, kevesebb mint két hónappal azelőtt, hogy én megszülettem, pont, ahogyan nekem is mesélte. Vagyis letelepedési engedéllyel rendelkező bevándorló volt, amikor 1944-ben feleségül vette anyámat, csakúgy, mint Ernest, amikor 1932-ben megházasodott. Anyám nemcsak szép és jókedélyű táncsnár volt abban a tánciskolában, amit apám vezetett, hanem amerikai állampolgár és nem zsidó, ráadásul fele részben német származású, pont akkor, amikor a nácik hatmillió zsidó megölésével voltak elfoglalva Európában.

Kilencéves korban a holokausztot még nehezebb felfogni, mint amikor az ember már megélt sok mindent, és elégszer látta a rossz és az igazságtalanság győzedelmeskedését. Akkor még nem tudtam, hogy a magyar zsidók felét kiirtották, bár Romániának azon a részén, ahonnan a családom származott, voltak, akik a háttérben maradtak, és így túléltek. Nem tudtam, milyen volt zsidóként felnőni New York Cityben az 1920-as és harmincas években, milyen mértékű volt az elítélteesség, és melyek voltak a biztonságos helyek. S ami még relevánsabb volt a saját életemre nézve: nem tudtam, hogy apám nem tudott volna jelzalogkölcsoñt felvenni a kertvárosi házunkra, ha tudták volna róla, hogy zsidó, és nem tudott volna sikeresen tánciskolát üzemeltetni. De hogyan képes az ember az identitásának ekkora nagy részét maga mögött hagyni? És mekkora része volt ez egyáltalán az identitásának? Megkérdeztem Barbarát, hogy volt-e apámnak bár micvája. Biztos volt, felelte, de akkoriban ennek nem volt nagy jelentősége. Még csak szabadnapot sem vettek ki. Csak elolvastak egy bekezdést héberül. Ha Ernie-nek volt bár micvája, akkor bizonyára apámnak is volt. Frank emlékezett rá, hogy az apja ortodox volt, mélyen vallásos. De Barbara kiemelte, hogy nem tartották be az egyházi előírásokat. Mindnyájan dolgoztak a hét minden napján. Az apját bántotta, hogy nem tudott zárva tartani zsidó ünnepek idején. Később megpróbálta, de a legtöbb vevő szombaton jött, úgyhogy akkor nem tudott zárva tartani. Úgy érezte, ha szombaton nem tudsz zárva tartani, akkor nem is vagy zsidó. Számára zsidónak lenni amolyan fekete-fehér kérdés volt.

Ernest elvárásainak értelmében, amelyek elég nagyok voltak ahhoz, hogy a hithűséget tükrözzék, az én apám nem volt zsidó. De nem zsidónak lenni azt jelentette, hogy valamit hátrahagyott, és a veszteség kulturális volt, ha nem is feltétlenül vallási. Talán ez a veszteség nyilvánult meg a szomorúságban, amelyet ünnepekkor éreztem, és lehet, hogy tulajdonképpen apámból eredt, és abból, hogy annyi mindentől eltávolodott, amit gyerekként ismert. Lehet, hogy különösen konfliktusosnak érezte akkor, bár büszke volt arra, hogy jólétet és biztonságos mindennapokat teremtett számunkra. Kicsi, mosolygós, képeslapra való 1950-es évekbeli család volt a miénk, de apám a legmagasabb árat fizette meg az asszimilálódásunkért. A chicagói sikerek egy titokra épültek, és a titok megtartásától függtek. Csak kevesen tudták az igazságot, és csak jóval később tudtam meg a legközelebbi barátunktól, hogy apám megkérte őt és családját, hogy engem és Greg öcsémet vigyenek el a baptista egyházba. Ők elvittek, és én harmadikos koromtól oda jártam, mert szerettem a kórusban énekelni, és valami támpontot kerestem. A lutheránus templomban kereszteltek, a baptistáknál tinédzserkoromban újra megkereszteltek, metodista egyetemre jártam, a presbiteriánus egyházban esküdtem, az episzkopális egyházban konfirmáltam és működtem világi segédlelkészként. Mindenféle protestáns öltözetet felpróbáltam, amíg nagy kérdésekre kerestem a választ. Miután megértettem, hogy a keresztény egyházak milyen mélyen patriarchálisak és elfogultak a nemek viszonyát illetően, másfél évtizedes szünetet tartottam, és amikor visszatértem, akkor egy olyannyira egalitáriánus és szociálisan elkötelezett egyházba mentem, ahol az új tagokat anélkül is szívesen látják, hogy bármiféle hitet megvallának. Az elköteleződésnek ezen a fokán jobban fel tudom tenni a kérdéseimet, de ugyanakkor tudom értékelni apámat és anyámat, fel dolgozni múltjukat és tisztelettel adózni a döntéseiknek. Lányom, Sarah, megérti ezt a közties helyzetet, és ezt jól kifejezte 2005 karácsonyán nekem adott ajándékával, egy menórával.

Először tehát egy elterelő hadművellet részeként vittek templomba, ami része volt a titok kertvárosbeli megőrzésének? Vagy a következő nemzedék asszi-

milálásának módja? Vagy azért volt, mert apám tudta, mit veszített el, és nem akarta, hogy mi is híján legyünk a vallási hagyomány adta alapoknak? Egyik kedvenc fényképem apámról az, amelyen kék foteljében ül, háromkötetes Montaigne-esszégyűjteményével a fotel melletti kisasztalon. A képen a könyvek valószínűleg dekorációs célt szolgáltak, de emlékszem, hogy valóban olvasta is őket, bár még a gimnáziumot sem fejezte be. A *The Columbia Encyclopedia* szerint Montaigne esszéi a fájdalom és halál témájától elindulva mindenfajta tudáshoz való szkeptikus hozzáálláson keresztül az életnek jóként való elfogadásáig jutnak el. Apám is ezt az utat járta be. Tulajdonképpen szkeptikus volt, vagy talán agnosztikus is, de érdekelték az élet nagy kérdései, és kereste a válaszokat, csak úgy, mint anyám. Emlékszem, hogy egyszer anyám azt mondta, hogy Jézust nagy tanítómesternek tartotta, de nem tudta elfogadni egyetlen megváltóként. Ez elég radikális hozzáállás volt a mi kis biztonságos kertvárosi környezetünkben. Volt egy adag meggyőződés abban, ahogy apám nem zsidó identitást vett fel, mint ahogy párja kiválasztásában is. Mindketten családjaik fekete báránnyaként definiálták magukat, és nem akarták, hogy a szervezett vallási élethez közük legyen. Az, hogy egymást választották, számukra a rokonaiktól és a legtöbb intézménytől való elszakadást jelentette. Működő kötelék volt az övék, de a veszteségérzet és a titok, valamint a titok megtartásának szükségességével járó szomorúság soha nem múlt el.

A mai napig gyűlölöm a titkokat. A titkok belülről korrodálják őrzoiket, elszakítják őket szeretteiktől. De mindkét szülőm ezt választotta, mivel ez még mindig jobbnak tűnt, mint az, amit hátrahagytak. Hogy új identitást biztosítson gyerekeinek, apám mindegyikünknek a Wayne nevet adta, ezt a különösen kitálalt apai nevet, amely tudtommal, egy bronxi utcanevet leszámítva, se földrajzi helyhez, se más emberhez nem köthető a színész John Wayne-en kívül, aki szintén valószínűleg maga kreálta. A keresztnevét mindhárom fiának középső nevévé is megtette. Gregory Robert Wayne, David Robert Wayne, Daniel Robert Wayne: ez olyan, mintha mindhárom fia apánk egy-egy verziójának lett volna elnevezve, hogy a család egy új ágát megteremtse. A

Bridging Three Worlds (Három világot át-hidalva) című könyvben a következő olvasható a 67. oldalon: „a névváltoztatás sok magyar zsidónak biztonságos fedezéket jelentett.” Amennyiben ez vonatkozatható apámra is, akkor a magyar zsidóság stratégiáját követte csupán, amikor olyan identitást választott, amely elrejtette zsidó identitását, sok más sorstársához hasonlóan. Ugyanakkor meg is fordított egy olyan folyamatot, amely a családjának eredetileg nevet adott. Ugyanez a könyv tartalmaz egy zsidó névlistát, és megjegyzi, hogy sok magyar közösségben „a zsidókat négy csoportba osztották, és a csoportoknak a Weiss (fehér), Schwartz (fekete), Gross (nagy), és a Klein (kis) neveket adták” (66). Vajon apám szójáték-nak szánta, hogy az angol *wane* („csökken, fogyatkozik”) igével azonos hangzású Wayne nevet választotta, amely így rárimelt a Klein „kis, kicsi” jelentésére? Vajon minket próbált megvédeni, amikor *kisebbítette* magát és vele együtt mindannyiunkat? Vagy ez csak az én agyam szüleménye, hogy kitöltsem a nemtudásból eredő űrt?

Barbara a mai napig minden évben kifizeti a zsinagógában, ahova jár, a járcejt nevű szertartást az apám halálának évfordulóján, amikor gyertyát gyújtanak érte, és elmondanak egy imát. Még mindig Sam bácsiként emlegeti, és amikor róla beszél, szavaiból tisztán kiviláglik, hogy kedvelte őt. Nem kárhoztatja döntéseiért, és jobban átlátja, hogy mi mindent veszítettünk, mint mi magunk. Nekem szóló első mondata, a „tudom, ki vagy”, a családjunk megélt tapasztalatában gyökerezett, amiből nekem már soha nem fog annyi jutni, mint neki, úgyhogy ő olyan módon tudja, hogy én ki vagyok, ahogyan én magam nem. Az apám neki Sam, nekünk Bob, Franknek Sam-Bob, és mindörökre Ákos volt megtört anyjának, akinek mentális állapota úgy láttatta a fiait, mintha még mindig kisfiúk volnának. Nagyanyám tudata nem volt képes megépíteni a hidat az új világba, úgyhogy a gyerekei, akiket New Yorkban láttott, mindvégig azonosak voltak a magyarországi önmagukkal. Barbara és Frank gyakran elkísérték szüleiket, amikor Klein Fannyt látogatták meg a zárt osztályon, de a gyerekeknek mindig a kocsiban kellett várniuk, soha nem mehetek be hozzá. Apám három különböző helyen három különböző néven élt, és

még azelőtt meghalt, hogy az első kettőről bármi érdemlegeset elmondott volna nekem. Tudomásom szerint soha nem hazudott nekem, de életének nagy részét elmondatlanul hagyta, és talán jobb volt neki, hogy még azelőtt meghalt, hogy én nekiszegeztem volna azt a sok kérdést, amit felnőve feltettem volna. Tudta, hogy nem értem volna be rövid válaszokkal. És ha már így is lett, sokaktól kaptam önzetlen segítséget, amikor szükségem lett rá, elegendő nyom maradt ahhoz, hogy a család egy részét felkutassam, és elegendő unokatestvér, aki a múlt egy-egy darabját el tudta mesélni. A vakszerencse is segítségemre volt nemegyszer. Sok minden van, amit még így sem tudok erről az Ákos Sam Bobról, de most már sokkal kézzelfoghatóbb számomra, mint az elmúlt évtizedekben volt.

*

A férjem és én Frankkel és feleségével vacsoráztunk 2005 decemberében, és ez nagyon jó élmény volt. Családi fényképeiket nézegettük, és történeteket meséltünk, szomorúakat és szívmenlengetőeket, ahogy ez családi körben szokás. 2007 januárjában Barbarával és Amyvel ebédeltünk, és ez megint csak nagyon kellemes volt. Richard egy pohárra mutatva megjegyezte, hogy én az ilyen poharat mindig félig üresnek látom. „Az én anyámnak meg repedt”, mondta Amy. Lehet, hogy ebben nem fűz össze minket genetikai szál, de azért engem furcsamód megnyugtat. Azóta is e-mailben és időnként telefonbeszélgetéseken keresztül tartjuk a kapcsolatot. A második fivér családjától is kaptam hírt. Frank még 2005-ben írt egy levelet a fivér egyik fiának, amelyben beszámolt a családkutatási projektemről, és információt kért tőle. Két évvel később, teljesen váratlanul, a húgától jött üzenetet találtam bejövő leveleim között: kifejezte érdeklődését az általam felkutatott részletek iránt, és felajánlotta, hogy megosztja velem az apja után maradt iratokat. Nagyon várom a vele való találkozást jövő nyáron. Barbara már beszélt vele. Lassan kezdem azt érezni, hogy apám halála nem volt A Világ Legnagyobb Csapása, hanem valami, ami arra ösztökélt, hogy összeszedjem magam, ami meghatározza, hogy ki vagyok, és – a várakozás hosszú ideje után – meglepetéseket és áldásokat tartogatott hatvanas éveimre. Manapság már kevesebb figyelmet fordítok a pohár vízállá-

sának méríckelésére, főleg azután, hogy elutaztam Boianba.

Ez annak a helynek a román neve, ahonnan a családom származott. Eredetileg Magyarország része volt, most Romániában van. Richarddal egy szintén az Arden kiadónak dolgozó szerkesztőtársamon keresztül jutottunk el Magyarországra, aki a Folger Shakespeare Könyvtárban dolgozott pont akkor, amikor én is. Amikor elmeséltem neki, hogy 2004-ben megtaláltam a hajó utaslistáját, meggyőződéssel mondta: „Neked Szegedre kell menned.” Mivel általában nem szokása az utasítás, azonnal beleegyeztem. Írt egy volt hallgatójának, Liz Drivernek, aki a Szegedi Tudományegyetemen tanított, és aki egy évvel azelőtt őt is meghívatta Szegedre, hogy tömbösített kurzust tartson. Liz beszélt tanszékvezetőjével. Elküldtem a szakmai önéletrajzomat, meg néhány e-mailt, elmagyaráztam, hogy mikor lesznek alkotói szabadságon, és megegyeztünk egy 2007. áprilisi kurzusban. Rendszeres kori brit nőírókról fogok kéthetes kurzust tartani a szállás fejében. Aztán Liz megkérdezte, honnan származott az apám családja. Elküldtem neki a helyneveket, ahogy a dokumentumokban szerepeltek: Borana az egyikén, Boyana a másikon. Liz továbbította e-mailemet az angol tanszék oktatóinak. Választ nem kapott. Senki nem hallott ilyen nevű helyről Romániában.

Aztán egy barátját, a szociolingvista Fenyvesi Annát elkezdte érdekelni a dolog. Anna szereti a rejtvényeket, rejtélyeket és a kalandokat, és ez a kutatás mindhárommal kecsgetett. Anna írt Szabó Attilának, aki éppen romániai helységnévszótárt szerkesztett, és tőle hamarosan öt különböző Boianról kapott információt, sorrendbe állítva aszerint, hogy 1910-ben hány zsidó lakosa volt, mivel a mozgalmas 1920-as évből hiányoztak az adatok. Annával átnéztük, és az első, Tasnádbajom / Boianu Mare mellett tettük le a voksunkat, mivel ott nagyobb zsidó népesség volt, és a magyar anyanyelvűek aránya is magasabb volt. Tasnádbajom apró falucska nem túlságosan messze Nagyváradtól / Oradeától. Minden erdélyi helynek, amelyet megvizsgáltunk, két neve volt, egy román és egy magyar, és az, hogy az ember melyiket használja, a román vagy a magyar kulturális hozzáállást jelzi.

Hirtelenjében kézzelfoghatóvá vált, hogy honnan származunk, a térképen ott jelezte egy pont. De ez a pont Erdélyben volt. Erdélyről annyit tudtunk, hogy Drakula, és az nem jó társaság. Elmentem a könyvtárba, és nagy atlaszoldalakról színes fénymásolatokat készítettem az elsőként említett két Boianról, ha mégis tévednénk. A másik három helyen egyáltalán nem volt zsidó népesség. A térképek nem sokat mondtak, de a bizonyosság illúzióját nyújtották, egy locus domesticus. Megvettem a Lonely Planet Románia és Moldova kötetét, és onnan kibányásztam minden információt, amit csak tudtam. 2005. november 27-én Anna egy barátjával elment Tasnádbajomba, és digitális fényképfelvételeket készített a faluról. A látvány elkéserítő volt. A képeken szerény, egymástól távol álló, leginkább szegényes házakat láttam, faluközpontnak, közösségnek nyomát sem véltem felfedezni. A sáros utcákon néhány fehér liba kószált, a magyar doktornő háza szívderítő látvány volt, de a falu nagyon szegény. Szomorúság töltött el mindnyájunkat, ahogy néztük a képeket, és Barbara azt mondta, hogy a képek megerősítették benne azt, amit mindig is gyanított: pont olyan volt, mint a *Hege-dűs a háztetőn*. Anna egyetértett velünk, de így is felajánlotta, hogy elkísér ide bennünket, amikor Szegedre jövünk. Teljes mértékben világos volt számára e látogatás fontossága.

Megkérdeztem, hogy tudnánk valamiféle feljegyzést találni a családról Tasnádbajomban, de Anna nem nagyon tudta, hogyan folytassuk a kutatást. Írt egy részletes levelet a falu magyar háziorvosának, de nem kapott rá választ. Egy nap Franktól romániai zsinagógákról kaptam diasorozatot, amelyek közül három kép nagyváradi volt. Amikor rákerestem a nagyváradi zsinagógára, megtaláltam a nagyváradi zsidó közösség honlapját és egy rokonaikat keresőknek létrehozott elektronikus listát. Frank küldött egy üzenetet a listára, írt a családunkról, és segítséget kért születési és halálozási anyakönyvek kereséséhez. Hónapok teltek el, majd egy nap üzenetet kapott egy bizonyos Susan Geroe-től, aki azt javasolta, hogy írjunk Gyémánt László professzornak, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanárának. Susan Nagyváradon született, most San Diegóban él. Szülei visszajöttek a haláltáborokból, és

regénye, *The Silence of Parents* (A szülők hallgatnak) azt írja le, hogy az, ahogy a szülők nemzedéke meg akarja védeni a gyermekek nemzedékét a szörnyűség megismerésétől, az utóbbiak sajtáságos traumájává válik. Aktív közreműködője a holokausztot túlélők gyermekei szervezetének, a Second Gensnek. Utánanézttem Gyémántnak, és azt találtam, hogy Susan az erdélyi zsidóság egyik legnagyobb kutatóját ajánlotta. Gyémánt úgy vélte, hogy a világi anyakönyvek valószínűleg a polgármesteri hivatalokban vannak, a zsidó egyházi anyakönyvek a zsinagógákban, és hogy a temetők sértetlenek. Optimizmusának adott hangot a kutatásunk vélhető eredményességét illetően, ami meglepett. Amikor Anna írt neki, hogy megkérdezze, vajon a világi vagy egyházi anyakönyveknek próbáljunk utánamenni, ha idő hiányában választanunk kellene, ő a polgármesteri hivatalt javasolta. Anna látta a tasnádbajomit, véleménye szerint úgy nézett ki, mint egy kisvárosi buszállomás valahol Nyugat-Pennsylvaniában.

Anna mindent előkészített a látogatásunk idejére. Gyerekkori barátnője, Andrea jó szállást javasolt, s barátját, Sándort ajánlotta román tolmácsnak. Sándor Erdélyben született, és sok évig Nagyváradon volt elismert brácsatanár. Románul és magyarul beszél, bár angolul nem. Sándor felhívta a tasnádbajomi polgármestert, hogy bejelentse jövete-lünket, és vállalta, hogy a faluba is eljön velünk. Javasolta, hogy hozzak egy nagy üveg vizkit a polgármesternek, és mi vettünk egy üveg Glenfidditch Single Malt skót vizkit, amit még megtámogatunk hat doboz csokoládéval bevont hawaii makadámdióval.

Tizennyolc hónapnyi e-mailes levelezés után Annával találkozni igazi élmény volt. Erős csontú, magas, szelíd hangú nőt ismertem meg személyében, akinek íróniaérzéke bármikor könnyed nevetésre tud fakasztani. Három kisgyereke van: öt éves ikerlányai és egy tízéves fia. Szervezőkészsége jól ismert barátai körében, és rendkívül intelligens. Folyékonyan beszél oroszul, angolul és magyarul, nyelvi kisebbségi helyzetek kutatója, és nagy érzékenységgel rendelkezik a nyelvi különbségek társadalmi jelentését illetően. Például mielőtt írt volna Gyémánt professzornak, egy kolozsvári barátjával megkonzultálta, hogy magya-

rul vagy angolul írjon-e neki. Fontosságot tulajdonít az ilyen részleteknek, csakúgy, mint Sándor. Ahogy a polgármesteri hivatalban velünk bántak, nagymértékben kettejük nyelvi és kulturális diplomáciai érzékének volt köszönhető.

Szegedi tartózkodásunk második hetében Anna meghívott minket magához, hogy megismerkedjünk Andreával és Sándorral, hiszen Sándor az erdélyi úton is velünk tart. Anna a kertjében természetbánsaliból finom pestot készített, a vacsora utáni beszélgetés hosszúra nyúlt, s már éppen menni készült mindenki, amikor kivettem az asztalra a magammal hozott családi dokumentumokat. Ezek között ott volt nagyanyánk kivándorló útlevelének másolata is, amelyet egy évvel ezelőtt kaptam Barbarától. A dokumentum szövegét legjobb tudásom szerint átírtam és e-mailben elküldtem előzőleg Annának, de mindeddig sem ő, sem más nem látta Magyarországon a saját szemével. Még azelőtt összeraktuk, hogy hol születhetett apám, hogy Barbarától megkaptam a dokumentumot.

Körülbelül este háromnegyed tíz volt, amikor az útlevélmásolatot odaadtam Sándornak, akinek éber, figyelő arca mintha megfagyott volna. Az útlevélben Boianon kívül egy másik helynév is szerepelt, három különböző helyen. A másolatot nehéz volt olvasni, úgyhogy beletelt egy kis időbe, míg Tarnava Micaként beazonosította, majd még egy kis időbe, hogy rájött, ez a megye megnevezése. Nem tudta, merre van, de tudta, hogy Tasnádbajomhoz és Nagyváradhoz nem volt köze. Hirtelen élénk magyar nyelvű beszélgetés vett körül bennünket, senki nem fordított. Fontosabb dolgokkal voltak elfoglalva, mint hogy megmagyarázzák, mi történik, főleg, hogy jó hírről szó sem volt. Ahogy a beszélgetés még élénkebbé vált, Anna elővette számítógépét, és előkereste a Szabó Attilától több mint egy éve kapott helynevekkel kapcsolatos információkat. Sándor egy jóbarátját hívta fel mobilján Romániában, hogy segítsen rájönni, hol van Tarnava Mica. Egy ponton Anna barátja elnevette magát, és fordított: „We're in deep shit”. A tízéves Andyt elkápráztatták a történések, egyik székéről a másikra helyezkedett, majd előásta iskolai atlaszát, és a legrészletesebb papíralapú Erdély térképpel szolgált, amit aznap este láttunk. Ezen megmutatta, hogy hol van a Kis-Küküllő folyó, ro-

mánul Tarnava Mică. Andy sokkal jobban értette, mi történik körülöttünk, mint Richard és én.

Barátaink végül elmagyarázták, hogy 1919 és 1925 létezett egy Kisküküllő megye a mai Szeben megye területén. Itt volt található a románul Boiannak nevezett falu, pontosan ahogyan az útlevélen szerepel, amit magyarul Alsóbajomnak hívnak. A falu egy kis folyó mellett fekszik, pont ahogyan Frank apja mondta. Barbara emlékeiben egy fesztület és egy tér is szerepelt – kiderült, hogy a falu egyetlen turista látványossága egy 15. századi szász erődtemplom, amely ma az „Erdélyi magyar és szász kultúra emlékei”-nek listáján is rajta van. Így tehát az a falu, ahova Anna 2005-ben elment, nem a család származási helye volt, és a valódi származási helyet még egyikünk se látta. Kevesebb mint tizenkét órán belül Anna átszervezte az egész utat, hogy a helyes Bajomba menjünk. Május 3-án, csütörtökön indultunk el, s miután Déván megaludtunk, pénteken háromórányi autózás után jutottunk el Alsóbajomba. Mivel a szomszéd falu, Bázna fürdőhely, itt jó szállást találtunk. Sándor előre felhívta Bázna és Alsóbajom közös polgármesterét, aki biztosította őt arról, hogy szívesen betekintést enged a polgármesteri hivatal levéltári anyagaiba. Úgy tűnt, hogy nem sokan jönnek Hawaii-ról csak azért, hogy ezekben kutassanak.

Miután az üveg Glenfiddith és két doboz hawaii makadámdió átadásra került, a polgármester bemutatta nekünk a titkárnőjét, aki majd segítségünkre lesz. Sándor elmagyarázta, hogy mit keresünk, a polgármesterék pedig a halálozási anyakönyv felkutatásával kezdtek. Nem kellett sok idő a sikerhez. A magyarul írt bejegyzés Klein Bélát szatócsként és kocsmárosként határozta meg 1913-ban történt halála idején. A négy fivér születési anyakönyvét is előkeresték és lemásolták nekünk. Ahogy a titkárnő meglátta a boltra és kocsmára való utalást, közölte, hogy az épület még mindig áll, és hogy majd elvisznek minket oda. A polgármester elkísért minket a báznai hivatalától egy mérföldre lévő faluba, és megszervezte, hogy egy kisebb csapat vigyen minket körbe, amelyik a két falut valójában irányító titkárnőből, a helyi iskola franciául is beszélő igazgatójából, az angolul beszélő földrajztanárból és má-

sokból állt – volt, amikor a helyi rendőr-főnök, máskor az ortodox plébános csatlakozott hozzánk. Először az iskola irodájában gyűlt össze mindenki, majd gyalog körbementünk a faluban.

Alsóbajom ma is sajnálatosan szegény falu, kevés csatornázott házzal és modern kényelemmel, de nagyon szép dombos-völgyes táj közepén, rendben tartott földek között fekszik. Utcái nagy része földút, és legtöbb házban nincs vízbőlítéssel WC. A házak egy része már állt, amikor a családom még itt élt, más házakon a homlokzat büszkén hirdeti az építés évét: 1941, 1950, 1929. A faluban közel kétezer ember él, pont annyi, mint 1910-ben. Akkoriban harminchét zsidó vallású ember élt itt, ez körülbelül három család. A miénk a „Lajbi” becenevű kocsmát üzemeltette, s a kocsmá az idők folyamán szatócsboltként is funkcionált. Egy másik zsidó család a falu malmát üzemeltette. A Kleinek kétszeresen is kisebbséget alkottak: nemcsak zsidók, de magyar anyanyelvűek voltak egy olyan faluban, amely 74 százalékban románajkú volt, 15 százalékban német és csak 10 százalékban magyar.

A mai lakók jószívűek és bőkezűek voltak, amikor a faluból oly sok éve elszármazott honfitársuk lányát üdvözölték. Ahogy körbesétáltunk a faluban, jó néhány idős asszony odajött hozzánk, megragadta a kezemet, és elmesélte nekem a történetét. Legtöbbjükön több réteg hosszú szoknya volt, meleg mellény, és fejkendő, mint amilyet dédnagyanyám is hordott. Az arcuk cserzett volt, és az én szememnek öregebbnek is tűntek éveiknél. Egy különösen kedves arcú asszony elmesélte, hogy az ő nagyapja és az én nagyapám jó barátok voltak. A falubeli csapat felklauszolt minket egy domboldalon a kis zsidó temetőbe, amit teljesen benőttek a bokrok, és ahol már csak egy sírkő állt. Elvittek minket a 15. századi erődtemplomba is, amely iránt manapság csak ritkán van érdeklődő. Később megnéztük a román ortodox templomot is, amely egyértelműen a falu vallási életének központja. Az itt szolgáló pap kigombolt nyakú fekete ingében egy Armani-reklámba is jól illett volna.

Következő nap elautóztunk Medgyesre, hogy megnézzük a legközelebbi zsinagógát, amelyet már vagy húsz éve nem használnak, mivel az utolsó zsidó családok akkoriban vándoroltak ki Izraelbe.

Sok év porával borított imakönyvek hányódtak a zsinagóga hátuljában. Az első, amelyet felvettem a földről, 1882-ből datálódott. Kicsi, de szép zsinagóga a medgyesi, a falakon festett menórákkal és egy elülső teremmel, amely tanteremként is szolgált, ám lepusztult állapotában fájdalom látványt nyújtott. Pár kilométerre innen található a város legfontosabb temetője, amelynek van egy kis zsidó része is, ahová egy asszony udvarán keresztül, csirkék és egy csaholó kutya között lehet bejutni. Férje, úgy emlékszem, a helyi kőfaragó volt. Mivel a sírkövek jó részén csak héber felirat volt, nem találtunk Klein Bélához tartozó sírkövet, de Klein Róza, Klein Frederika, Klein Mina, Johann Klein sírját igen, és másokét is, akik túlélték a holokausztot. Soha életemben nem éreztem magam apám családjának ilyen szoros kötelékében, mint itt.

Amikor aznap délután visszamentünk Alsóbajomba, az iskola díjnyertes néptánckarának hat és tizenöt év közötti tagjai csak nekünk táncoltak az iskola folyosóján, aranyos, kézzel hímzett román népviseletükben. Csodálatosak voltak. Unokatestvéreim és én kisebb összegekkel támogattuk azóta az iskolát, amit valószínűleg jól fel tudnak használni, mivel most alakítják ki a számítástechnikai tantermüket. A férjem nagy doboz angol könyvet is küldött a gyerekeknek. A faluba csak pár évvel ezelőtt jutott el az internet. Mielőtt elutaztunk volna, újra összegyűltünk az iskola irodájában a falu vezetőivel, akik rágcsálnivalóval és pálinkával kínáltak. A polgármester titkárnője, Marioara Sănmărtinean megajándékozott egy kézzel szőtt ágytakaróval, amit ötven évvel ezelőtt az anyja készített. Jelenlétünk a faluban fontosnak tűnt a helybelieknek, amit azóta is próbálok megérteni. Megindító és alázatra tanító élmény volt, amely engem is megváltoztatott. Most már tudjuk, honnan jöttünk: egy nagyon egyszerű helyről, amely dombok között terül el, s amely földrajzi kincsekben szegény, de a lakosainak szeretetétől és kedvességétől nagyon is gazdag.

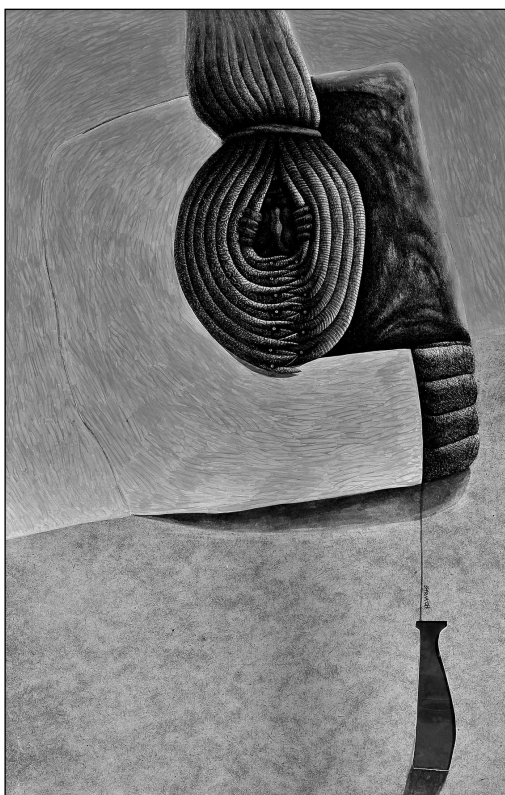
*

A hanuka gertyáinak meggyújtása számomra manapság egyszerre az egyedüllét érzését adja, de jelentéssel is bír. Összeköt a régen elveszített családtagjaimmal – az unokatestvérekkel, akiket is-

merek, a nagyszülőkkel, akiket soha nem fogok megismerni – valamint barátokkal, akiket szeretek, és egy egész néppel, amely számára ismeretlen és talán gyanús is vagyok. Bár az interneten keresztül megtanultam a zsidóság alapjait, és hogy hogyan hajtsam végre ezt a rítust, nem vagyok profi sem ebben, sem az imák héber szavainak éneklésében vagy akár elmondásában. Néha a gyertyák meggyújtása csakis az elszakítottság érzését hozza, de akkor is fontosnak érzem, hogy meggyújtsam őket, mivel egy mélyebb múltnak a részei, mint a pulyka vagy a mikulásos gyertyák, amikkel gyerekkoromban az ünnepi vacsora után játszottam. Azt a korábbi ürességet is felidézik bennem. Azon gondolkodom,

hogy égtek-e gyertyák a Lajbi ablakában Alsóbajomban, hogy az ablakba kitenni őket esetleg túl rizikós volt-e a család számára, és hogy egyáltalán volt-e anyagi lehetőségük a vallási előírások betartására. Ezek a Honoluluban égő gyertyák nem attól csodálatosak, hogy nyolc napig égnek, hanem attól, hogy bevilágítják a múltat, amelyet mostanra megismertem, és a fényük a kis romániai faluból elvándorolt ősoket köti össze a keleti parton innen és túl élő leszármazottaikkal. Ők a családom. A nagycsaládom, az ő népük valamennyire az enyém is. Az ablakomban a gyertyafény kicsike, de ez egy Klein-fény. Melegséggel tölt el.

Fenyvesi Anna fordítása

FARKAS IBOLYA

„MEGKERESNI AZT AZ EMBERT, AKIT A SZEREP REJT”

Kérdezett Nagy Miklós Kund

■ – *Volt olyan szerep, amiről úgy érezte, hogy teljesen önre illik és volt olyan is, amiről félt, annyira távolinak érezte magától?*

– Ez jó kérdés. Elgondolkoztat engem is. Tényleg volt olyan? Valahogy egész életemben én azokat a szerepeket is elfogadtam, amelyekről esetleg azt éreztem, hogy egy kicsit távol állnak tőlem. Mert az volt az érzésem, hogy ha a megformálendő figura távol is áll tőlem, másképpen viszonyul a világ dolgaihoz, mint én, érdekes megfejtetni, hogyan gondolkozik ő. Ez is egyfajta ösztönző kihívás lehet. Megkeresni azt az embert, akit a szerep rejt. Egyeztetni, kompromisszumot kötni vele, az érzésvilágába belebújni. Még ha idegenek is voltak tőlem, akkor is el kellett őket játszanom. Nem emlékszem olyan szerepre, amit ne jó szívvel játsztam volna el. Talán egyetlen volt, nem szerettem sem a darabot, sem a szerepet, az *Ötödik hattyt*. De állítólag nagyon jó voltam benne.

– *A kortárs szerzőket és drámákat kedvelte jobban vagy a klasszikusokat, esetleg a történelmi jellegűeket?*

– Erre sem tudok egyértelmű választ adni. Ha történelmi feladatokról beszélünk, elsőként a *Phaedra* ugrik be. Fantasztikus készenléti állapotot követel a színésztől, teljes fizikai, szellemi, lelki, szenvedélybeli hozzáállást és helytállást. Csupa égés, lángolás ez a *Phaedra*, egészen különleges ember. Ő maga se tudja eldönteni, hogy hibázik vagy nem hibázik. Hatalmas klasszikus szerep. Én mindenekelőtt azt kerestem, azt próbáltam tisztázni, hogy ki ez a *Phaedra*. Rájöttem, hogy ő is csak egy mai ember. Biztos nem mondom újat, ha kijelentem, hogy a klasszikus hősök, a Lear királyok, a

Gonerilek, a *Phaedrák*, az *Harpagonok* itt vannak körülöttünk. Lehet, hogy egy fedél alatt élünk velük. Csak fel kell ismer-ni, hogy X.Y. egy *Phaedra*, vagy Y.Z. *Goneril*. Netalán egy kedves hazug? Különben lehet, hogy mondva csinált problémánál időzünk. Nem hiszem, hogy engem befolyásolt volna a pályámon, hogy adott pillanatban kortárs hőst vagy klasszikus szerepet kell alakítanom. Más-képp kell játszani, ha a rendező elképze-lése úgy követeli. Ha ő egy múltba helye-zett, klasszikus történetet akar felmutat-ni, aminek ma is érvényes igazságai van-nak, akkor megköveteli a színésztől is, hogy ehhez alkalmazkodjon. A hangsúly nem azon van, hogy azt a bizonyos kort minél hihetőbben mutassuk be, hanem azon, hogy abban a korban is ugyanúgy gondolkodtak, szenvedtek, szerettek, kínlódtak az emberek, mint a jelenben. A klasszikus darab azért klasszikus, mert minden korban érvényes.

– *Egyébként, ha jól visszagondolok, ta-lán nincs is olyan korszak, amiből ne kelt-hetett volna életre valamilyen fontos sze-replőt. És műfajilag is jellemző a pályáján ez a változatosság.*

– Igen. Szerencsére sok minden meg-adatott. Széles skálán játszhattam, a lírá-tól a tragédiáig, a drámától a vígjátékig, sőt groteszkig.

– *Melyikhez vonzódik leginkább?*

– Nincs kedvenc műfajom. Imádok játszani, úgy általában. De lehet, kevesen tudják rólam, hogy vígjátéki színész-nő-ként is sikerem volt.

– *Igen, mintha gyakrabban kapott vol-na tapsot a tragikus szerepeikért.*

– Igaz, de a vígjátéki szerepeim min-dig sikert hoztak. Az *Osztrigás Míci* pél-dául. Lohinszky rendezte, érte is rettene-

tes sok támadás, megindult a mendemonda, hogy a feleségének akar így egy jó szerepet biztosítani. Nagy tévedés! Nem azért rendezte meg az *Osztrigás Micit* és osztotta rám a címszerepet, mert a felesége vagyok, hanem mert frenetikusán jó vígjátéknak tartotta Feydeau darabját, és engem alkalmasnak vélt a szerepre! Ezt ő maga nyilatkozta, hangsúlyozva, hogy ha nem lennék a felesége, akkor is rám esett volna a választás. Óriási sikerünk volt, ha nem lettem volna jó, a siker is elmarad. Csak azért került le a másorról a hetvenedik előadás után, mert durvult a diktatúra, és bekövetkezett a nagy kulturális forradalom! Akkor ezeket a darabokat feketelistára tették. De hetvenszer zsúfolt házzal játszottuk. A *Lábtörő* című darabban a Takarítónő szereppel országos díjat nyertem. Vígjáték ez is a javából. És sok volt még. A *Régimódi komédia*, az a könnyes vígjáték, ahol Lohinszkyval ketten játsztunk. Kacagni is lehetett benne meg sírni is. Imádom az olyan feladatokat, amelyekben többes lehetőség van, mindegy, hogy a műfaj milyen.

– Van olyan szerep, amire vágyott és nem kapta meg?

– Hirtelen nem igazán tudnék olyat mondani. De bizonyára akadna, ha hosszabban visszagondolnék.

– Persze a szerepkör életkor-függő is. Bizonyos feladatok az idő teltével, később jellennek meg. Simán érte meg a váltásokat?

– Magától értetődő folyamatnak tartom. Vannak hősnők, akiket nem lehet fiatalon eljátszani. Illetve meg lehet próbálni, de nem érdemes. Nyilván az se törvényszerű, hogy a játészó személy és a megformált dráma-hős életkora azonos legyen. Én például még mielőtt eljátszhattam volna Claire-t *Az öreg hölgy látogatásában*, már azonosulhattam egy százéves nővel, Ursulával Garcia Márquez csodálatos művében, a *Száz év magányban*. Először a regénnyel találkoztam véletlenül. Akkoriban, ha Magyarországon járunk, elsőként rávetettük magunk a könyvjáradásokra. A *Száz év magány*-ról még semmit nem tudtam, de megláttam és úgy éreztem, hogy ezt el kell olvasnom. Aztán kiderült, hogy ez a regény a csodákkal határos lehetőségeknek, a fantázia kibontakoztatásának a megrendítőbben megírt könyve. Álomban sem gondoltam volna, hogy én ezt a hősnőt valamikor eljátszom, és még elég fia-

talon. Kincses Elemér rendezte. Nagyon szerettem az előadást. Nem volt rossz, de rettenetesen sok bírálat érte, szétszedték. Ennek sok oka volt. Schwajda átírata volt a változat, amit játszottunk. Ő azt Törőcsik Marinak írta. Többen támadták Kincsest, hogy miért ehhez nyúlt hozzá. Számos probléma adódott, de eljátsztam. Hatalmas ívet kellett bejárni a történet folyamán, az ifjúkortól a száz évig, a vak-ságtól a harcig, a harctól a szerelemig minden benne volt.

– Az ilyesmi nagy kihívás, de azt hiszem, hogy minden művész ilyet kíván a maga számára.

– Így van. Ezek nagyon izgalmas feladatok, de azok a szerepek is nagyon vonzanak, amikben nincs ennyi kihívás, hanem nagyon tömören, egy adott helyzetben kirajzolódik általuk egy egész élet. Úgy, mint a cseppben a tenger.

– Melyik volt ilyen?

– Például az utolsó szerepem, az *Alvás* idős hölgye. Jon Fosse drámájában nem történik vele semmi a színpadon, csak ott van, mint egy árnyék, majd toló-kocsiban, mozdulatlanul, beszéd nélkül, de abban a néhány jelenetben egy egész élet megjelenik. Még volt egy ilyen szerepem, a toló-kocsiról jut eszembe, a *Szárnyak*, Arthur Kopit darabja, amely egy fiatal román rendező, Theodor Cristian Popescu diplomamunkájaként került színre. Ez sem volt olyan, hogy abban mindent el lehet játszani fiatal kortól az öregkorig, ez is borzasztóan határok közé volt szorítva. Egy valamikori akrobatánál, aki egy repülőgép szárnyán mutatta be a mutatványait, agyvérzést kap. A darab a toló-kocsiba szorított, beszélni, kommunikálni nem tudó ember képzeletvilágát tükrözi, törekvéseit, hogy megértesse magát a környezetével, ahol az ő percepciója szerint minden torz és minden más, az orvosok például véres kötényű mészárosok. Különleges dolog, ahogy bizonyos segítséggel eljut odáig, hogy már tud kommunikálni, majd átmegy abba az állapotba, hogy már látja magát felülről. Küzdelmes, szép feladat volt. A kényszerhelyzetbe került hős szűkre szorított kereteivel kellett egy teljes életet felmutatnom. Ugyanezt elmondhatnám a *Szerelmes levelek* Gurney-darabról is, amit Lohinszkyval közösen játsztunk. Egy asztal mellett ülve, egymásnak szerelmes leveleket írva és válaszolva, hallgatva, olvasva tárul fel két egész élet. Itt sincs le-

hetőség eljátszani azt az életet, csak az intenzitását lehet közvetíteni. A szerep mélységeit, a megélt örömeiket, csalódásokat, lelki válságokat. És mindhárom említett esetben egyértelmű sikerünk volt, jelentős díjakkal is gazdagodtunk. Na nem anyagilag, lelkiileg. A színházban vannak ilyen furcsaságok, ha ezt egyáltalán annak lehet tartani.

– *Ennek kapcsán felmerül a kérdés az emberben: Mennyire fontos a szó, a szöveg és mennyire jelentős a gesztusrendszert, a testi jelbeszéd meg az ehhez hasonló eszközök a színész életében?*

– Ez nagyon sokat változott az idők során. Volt idő, amikor a szövegcentrikus színház érvényesült, amikor a szép magyar beszéd volt a színház elsődleges feladata. A veretes magyar szó, az anyanyelv színpadi művelése ma is nagyon fontos. Számomra azonban a színpadon mindig az a legfontosabb, hogy mi van a szöveg mögött. Az a szöveg ne csak szép beszéd legyen, az nem elég. Csak akkor van igazán értéke, ha a szép beszéd valamit közvetíteni tud, ha az érzelmekkel, jelzőkkel feldúsított szöveg mögött felsejlik a valós élet. Alapvető dolog helyesen, szépen beszélni. A diákjaimat is állandóan javítom, nem szeretem a helytelenül használt ragokat, jelzőket, dupla mássalhangzókat, csúnyán kiejtett szavakat, erre nagyon odafigyelek. És úgy hiszem, én elég szépen és tisztán használom a magyar nyelvet, de a színházban nem a nyelv a legfontosabb kifejezési eszköz. Az egyik legfontosabb. De legalább ilyen fontos, hogy a testemmel, az idegrendszeremmel, a kommunikációs képességeim teljességével határozzam meg, hogy ez meg ez miért is történik a színpadon. Ne csak szóban hangozzék el valami, hanem a színészi eszköztár minden tartozékát felhasználva legyen képes igazolnom jelenléteimet a színen. Gondolkozás, lélek, szövegmondás harmonikus egységben tud csak hatni igazán. Jól példázza ezt a *Találkozás*. Nádas Péter darabját Kovács Levente rendezte. Ez megint egy kétszemélyes színmű. Ugyancsak felejthetetlen számomra, és nemcsak azért, mert ebből is sikersorozat lett, hanem mert olyan erős csapatszellem alakult ki munka közben, hogy szinte példaértékű.

– *Vannak mesterségek, amelyekben a felhalmozódó tudás kétségtelenül könnyíti a munkát. A színészeknél ez hogy van? Ahogy gyűl a színpadi és az élettapasztala-*

lat, mind könnyebb egy-egy személyt megformálni, vagy hiába telt el tíz, húsz, ötven év a pályán, éppúgy meg kell kínlódnia azért, hogy a művész teljesen azonosulni tudjon a szereppel?

– Nekem könnyebb lett az idő teltével. Bátorabban vágok bele a feladatokba, a kihívásokot könnyedebben veszem. Persze most is kihívás minden egyes szerep, csak hogyha fiatal koromban, a pálya kezdetén ezektől néha megrettentem, görcsöltem, ez most elmúlt. Hiszek abban, hogy amit megtapasztaltam ezen a pályán, az elég anyag, elég felgyűlt élmény, eredmény ahhoz, hogy merjek kísérletezni, belefogni új dolgokba. Már nem félek a feladatoktól.

*

– *Voltak olyan esetek pályáján, hogy azért kellett eljátszania bizonyos szerepet, mert kollégái eldöntötték, települnek át Magyarországra. Az eltelt évtizedek folyamán mindegyre felvetődött a marosvásárhelyi emberekben: vajon a Lohinszky – Farkas Ibolya házaspár nem készül elmenni?*

– Nem. Soha nem készültünk elmenni. De ha Lohinszkyban nem is, bennem bizony felmerült a távozás gondolata, amikor már nagyon sűrűsödtek a dolgok, és teljesen reménytelen lett minden a nyolcvanas években. Most hirtelen Ibsen hősnőjének, a *Tenger asszonyának* egy mondata jut eszembe: bezárultak az öblök. Én is úgy éreztem akkor, hogy itt nincs kiút, csak megfulladni lehet. És sokszor felvettem a kérdést: ne induljunk-e mi is neki a világnak? Nem azért, hogy ott jelentős színésznőnek reméltem volna magam, nem a karrier miatt mentem volna el. Hanem mert fulladtam meg. Lohinszky ott is biztosan az lehetett volna, aki. Elismert színészként másképp fogadták volna. De ezek ilyen kettőnk között lezajlott tépelődések voltak, a fájdalomról szóltak, amire mindig az volt a Lohinszky válasza, hogy megérti, igazam van, de nekünk itt a helyünk.

– *És egymást követték az újabb feladatok. Nem lehet azt mondani, hogy beskatulyázták volna. Királyi fenségű szerepeket is játszott, de éppolyan természetes volt, hogy Caragiale valamelyik közönséges nőalakját eljátssza. Nem is egyet kellett életre közülni. Álljunk meg Zoénál.*

– Ez megint egy teljesen más világ. Caragiale zseniális szerző. Állítom, hogy a világirodalom legnagyobbjaival mérhe-

tő. Talán senki se ismerte annyira azt a világot, amiben létezett és írt. És annyira örök érvényű igazságokat fogalmazott meg róla, mint senki más. Egyedi az ő groteszkbe menő stílusa, ma is teljesen érvényes az a sajátos tragikomédia, amit ő adott vissza az írásaiban és színpadi műveiben. Sikerült két Caragiale-főszerepet eljátszanom. Az *elveszett levél* Zoeja nem egy buta liba, aki elveszít egy szerelmes levelet, és emiatt kétségbe esik. Sokkal fontosabb mindennek a politikai háttere. Ez a Zoe tulajdonképpen a kezében tart mindent. Politikai cselszövés, kulisszák mögötti háttér munka az egész. Dan Alecsandrescu rendezte. Megszokhattam volna, ez se ment simán. Valamikor december elején lezajlott a bemutatás, és rá egy-két hétre rettenetes diszkuszos fájdalommal mentem be az előadásra. A darabban én egy paraván mögött végig jelen vagyok, végigálltam az egész történetet. De olyan eszméletlen fájdalom volt a derekamból kiindulva le a nagylábujjamig, hogy nem tudtam, hogy bírnom ki. Lejátszom az előadást, sántikálva valahogy hazamentem, lefeküdtem, másnap felkeltem és kezdtem a napot. A lábam fáj, a derekam nem, hát majd csak lesz valami, gondoltam. Az orvosom, szegény Szabó Pál, aki engem jól ismert diszkuszos problémáim miatt, azt mondta a telefonba, hogy azonnal feküdjek le. Amíg ő nem lát, fel ne merjek kelni az ágyból. Eljött, megvizsgált és kiderült, hogy kibújt a diszkuszservem, és lebénulhat a lábam meg ilyenek. Akkor három hónap ágyban fekvés következett, sok szenvedéssel. Nem játszhattam tovább az alig bemutatott *Elveszett levelet*. Az én javaslatomra Nászta Kati ugrott be, aki Sepsiszentgyörgyön már játszta ezt a szerepet. Hogy milyen volt, nem tudom. Amikor felgyógyultam, eljátszom még Zoét néhány alkalommal.

– A Zúrzavaros éjszaka minden zűr nélkül zajlott le?

– Dehogy zajlott! Azt az előadást egyszerűen letiltották a premier előtt. Azt mondták, hogy ilyen disznóságot román szerzővel romániai színpadon nem lehet csinálni. Mert egy disznóól volt a kerete. Tompa Gábor elképzelése szerint mozogtak a falak a nagy szerelmi jelenetknél, mi a háttérben voltunk, majdnem összedőlt az egész építmény a szenvedélytől. De nem csak ez volt a baj. A rendező olyan éles hangsúlyokat tett ki, hogy azo-

kat nem fogadta el a vizionáló bizottság, ahogy akkor az „inkvizíció” nevezték. Egy darabig letiltották, aztán valamit finomítani kellett, a díszletet egy kicsit ki kellett csicsázni, megtörténtek a minimális javítások, amik lehetővé tették, hogy végül is bemutattuk. Óriási sikerrel. Egészen kivételes élmény volt Tompa Gáborral együtt dolgozni ebben az előadásban. Nagyon pontosan tudta, hogy mit akar, mit kell és mit nem szabad, mégis hagyta, hogy azon az elképzelésen belül, amit érvényesíteni akar, a színész megoldja, megtalálja a maga figuráját. Ez egy nagyon jó találkozás volt.

– *Ismételten elhangzott az inkvizíció fogalma. A színházi cenzúrára, az elnyomó hatalom politikai nyomására vonatkozott, természetesen. A közvélemény tisztában volt azzal, mennyire keserves dolog volt a színészeknek is abban a totalitárius rendszerben, de az emberek elég keveset tudtak arról, hogyan szól bele a politikum a színház munkájába. Az nyilvánvalóbb, hogy abban az időben az előadások többségét politikai téttként élték meg a nézők, minden mögött keresték a mögöttes mondanivalót, összekacsintott a színpad és a nézőtér, a közönség néha olyasmiben is lázadást, tiltakozást vélt felfedezni, amit eredetileg talán nem is annak szántak a produkció létrehozói. Önök a pályájuk jelentős hányadát abban a diktatorikus rendszerben töltötték el, hogyan működött az elnyomó mechanizmus? Az „elvtársak” miként nyomorították meg a művészeket?*

– Mindent megpróbáltak, hogy megnyomorítsanak. Nem azért, hogy kimonodtassanak a színészeket ellehetetlenítsék, hanem azért, hogy még véletlenül se kerüljenek ki olyan előadások, amelyekről érezni lehessen, hogy a rendszer ellen szólalnak meg valamilyen rejtett formában. Én magam különösen beleütköztem ebbe, mert voltak egyéni estjeim, és ezek nem véletlenül születtek. Elég keserves tapasztalatom van tehát arról, mennyi zaklatással járt, ha egy-egy előadásnak olyan felhangjai voltak, amelyekre úgy is lehetett értelmezni, hogy a rendszer ellen szólnak. Rögtön eszembe jut az *Árva Bethlen Kata* vagy a saját szerkesztésemben összeállított *Lovak a virágoskertben* című előadás, ami rettenetes kálvária volt az életemben. És Székely János drámája, az *Irgalmas hazugság*, amiben mind a ketten, Lohinszky és én is játszottunk, és ami nagy tortúrán ment keresz-

tül 1989. december 16-ig, mert akkor volt a bemutató. Azon a napon kezdődött Temesváron a forradalom. Akkor valami olyan tombolás és ünneplés volt a nézőtéren, hogy el se lehet mondani. Amikor december 16-án ezt az előadást bemutattuk, véget nem érő taps és hozsannázás jutalmazott. Akkor még cenzúrázott változatban játszottuk. Mondatokat, szavakat kellett kihúzni, mert nagyon sértették bizonyos elvtársak fülét, érzékenységét. De megtörtént az 1989-es rendszerváltás, és ez volt az első előadás, amit már cenzúra nélkül játszottunk, ha lehet, még nagyobb sikerrel. Csodálatos élményünk volt. A *Lovak a virágoskertben* másik szívszorító élményem. Ezt a műsort akkor állítottam össze, amikor három hónapig feküdtem az ágyban. Nem tudtam tétlenül élni a napjaimat, valamit csinálnom kellett, abban a reményben persze, hogy egyszer csak talpra állok, és lesz még belőlem színésznő. Rátaláltam Kenéz Ferenc *Lovak a virágoskertben* című versére. Ez nekem annyira megtetszett, hogy a fantáziám beindult és ez lett a vezérmotívuma az összeállításnak. Kerestem hozzá anyagot, ami ezt a gondolatmenetet kiteljesíti, színezi, magyarázza, helyre teszi. Kortárs hazai magyar költők és prózaírók szövegei voltak, Sütő András is benne volt a történetben az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című regényéből vett részlettel. Akkor aztán elkezdődött a kétségbeesett küzdelem, hogy ez az előadás megszülethesen. Legalább öt-hat vizionáláson esett keresztül, és minden egyes alkalommal negatív volt a verdiktum. Nem kaptam zöld utat. Arról hallani sem akartam, hogy húzzam ki a Sütő szövegét. Az annyira megteremtette a mondanivalóm egyensúlyát, hogy enélkül el se tudtam volna képzelni az előadóestemet. Aztán azt is kijelentették, hogy a *Lakodalmas* című Kányádi-verset se szabad elmondani, azt, amiben a jól ismert refrén így hangzik: „De azért csak járom, / járom ezt a táncot. / Ha nem tudod járni: hallgass! / Egy nóta van: lakodalmas!” Én ehhez nagyon ragaszkodtam. De az miről szól, erőltették a hatalom képviselői. Arról szól, amiről szól, nekem ez a vers fontos. De azért csak járom, járom ezt a táncot, s ha nem tudod járni, hallgass! Nekem erről szólt a vers. Mások is észrevették, hogy többről van itt szó, mint egy táncról. Az em-

ber életéről. Jární kell a táncot, még ha beledöglesz, akkor is. Egy csomó vizionálás volt, Bukarestből is lejöttek.

– *Pártaktivisták? Vagy szekusok?*

– Biztos belső szekusok is voltak, akik állandóan fel-feljelentették az embereket. Talán tudnám is, hogy kik azok, de nem akarom tudni. Az utolsó kihívás az volt, hogy Bukarestből jött le egy bizottság, megnézték az előadást, tanakodtak és engedélyezték. Valamikor októberben kellett volna bemutatnom, próbáltam nagy lendülettel. Egy-két mondatot hajlandó voltam kihúzni, például a Székely János versből egy-két olyan jelzőt, ami nem tetszett az elvtársaknak. A lényeges változtatásokba nem mentem bele. A premier napján délben az igazgató, Pojar elvtárs felhívott és azt mondta, Ibi, ne kérdezze, miért, de az esti bemutató elmarad. Azt éreztem, hogy kihűl körülöttem a világ, olyan érzéketlenné váltam. Fel sem tudtam fogni pontosan, hogy ez mit jelent. Akkor annyit mondtam, hogy most nem kérdezek semmit, de azt ne írják ki, hogy betegség miatt nincs bemutató. Találjanak ki bármit, de azt ne. Telefonáltam Kenéznek, mondtam, hogy ne jöjjön el Kolozsvárról, mert nem lesz premier, de ő azt mondta, hogy eljön. Csak azért is eljön, akar velem beszélni. A barátaim, akik nem tudták, hogy elmarad a bemutató és a kollégáim, akik várták nagyon, mert az előzményeket pontosan ismerték, elmentek az előadásra és ott szembesültek a táblával. Azon talán az állt, hogy technikai okokból marad el a bemutató. Felhívtak, hogy mi van? Beteg vagyok? Mondtam, hogy nem. Magamon kívül voltam, zokogtam, gyógyszereket vettem be. De néhányan erőltették, hogy feljönnek hozzánk, mert ezt meg akarják hallgatni. Mivel Kenéz is eljött, előadtam a műsort, házi bemutató volt tíz-tizenöt embernek. Aztán eltelt három hónap és egyszer csak engedélyezték. Zsúfolt ház volt, de olyan, hogy nem lehetett jegyet kapni. Volt egy helyszín, ahol egy Kányádi-verset mondtam egy teraszon, ott volt egy asztal és egy szék. Annyi néző volt, hogy valaki leült arra a székre, ahova nekem kellett volna leülnöm, de nem bántam. Az asztal mellett állva mondtam el. Fantasztikus visszahatása volt, hogy ennyi ellenállásban ütközött ennek az estnek az előadása. Ami a legszebb dolog, hogy Kenéz egy

gyönyörű verset írt ebből az alkalomból és elküldte nekem.

– *Valamilyen következménye nem lett a házi bemutatónak?*

– Nem, az az én magánügyem volt.

– *Azért kérdezem, mert akkoriban mindenről tudtak.*

– Igen, biztos tudtak róla, de valamiért jobbnak vélték, ha ezt most nem nagyon piszkálják.

– *Még egy keveset a diktatúránál időzve, emlékezhetünk, hogy a hatvanas évek elején még voltak koncepcióos perek, aztán jött egy kisebb lazítás, utána újra csúnyán bekeményítettek. Mindezt érzékenyen lereagálta a társulat? Vagy a színház természetéből adódóan a külső élettől egy kicsit elszakadt?*

– Azokban az években sokkal produktívabb volt a társulat, sokkal többet játsztunk, sokkal nagyobb nézettséggel. A diktatúra ellenére is egy olyan fórum volt a színház, ami vonzotta az embereket. Nem csak azért, mert érezték, hogy ott esetleg valami olyasmit kaphatnak, hallhatnak, amit más körülmények között már nemigen volt honnan hallani, érzékelni. De nem is volt más lehetőségük a kikapcsolódásra. Gondoljon csak vissza, a televízió nézhetetlen volt, két óra műsor és az is politika, csakis Ceausescu elvtárs. Az üzletek üresek voltak, újságok nem jöttek be, külföldi folyóiratokra nem lehetett előfizetni, titokban hozzájutottunk egy-egy filmhez, aggodalmasan házi vetítéseken, videó megnéztük. Nem kaptunk híreket a világból, csak éppen azokat, amiket a rádióból sikerült kiszűrniünk. Olyan bezárt világban éltünk, hogy ha a színház létrehozott egy előadást és az még színvonalas is volt, akkor a közönség megtöltötte a nézőteret. Ez nekünk színészeknek óriási elégtétel volt. Örültünk, hogy legalább valamit tudunk adni annak a közönségnek, amelyik szomjazza a magyar nyelvet, meg azokat a félig kimondott igazságokat, amelyek ezekben az előadásokban mégis megjelentek.

*

– *Egy kicsit elkalandoztunk. Vagy talán mégsem. Különösebb erőltetés nélkül visszatérhetünk a főszerepekhez. Induljunk ki abból, amiről az előbb beszélt, az Irgalmas hazugságból. Székely János színművében Margit szerepét kapta meg.*

– Ennek is van története, mert nehéz helyzetbe hozta az egész alkotóközösséget, ugyanis egy mai történet, ami vers-

ben íródott. Na most, hogy lehet ezt a két különleges dolgot összeegyeztetni? A vers ne legyen vers, de a hétköznapi, mai történet mégis versben szóljon meg, úgy, hogy ez a két sajátosság ne kerüljön ellentmondásba egymással. Kínlódtunk az elején. Kincses rendezte az előadást, Kemény Árpád tervezte a díszleteket. Az első elképzelés az volt, hogy teljesen naturalista környezetben játszódjék, kis lépcső a hálósobába, ajtó nyílik, ajtó csukódik, szóval naturalista, kisrealista környezetben kezdtük el próbálni. De ebben a környezetben nem lehet verset mondani. Nem lehet úgy élni kisrealista módon, hogy közben szavalsz. Összeültünk egy adott pillanatban, Kincses, Lohinszky meg én, hogy találjunk ki valamit, ami feloldaná az ellentmondást. Arra jutottunk, hogy a díszlet nem segít, nem engedi a verset szárnyalni. Ezen a vonalon haladtunk, és nagyszerű megoldás született. Egy függönnyel leválasztottuk a szobát, a tavasz-nyár-ősz-tél hangulatát egy virágzó fa, egy kopasz fa, havas kép adta meg, szóval csak jeleztük a dolgokat, amik ebben a történetben az idő múlását érzékeltették, meg a dráma sűrűségét, sűrűsödését is fokozták, és egy gyönyörű előadás lett belőle. Úgy hiszem, már senki nem érezte, hogy itt valami nem stimmel. Valamennyiünknek sikerült ezt a furcsa keveredést, a köznapi történet és vers egybekapcsolását megoldani.

– *Mai történetnek tekinthető Az öreg hölgy látogatása is? Milyen volt belebújni Claire Zachanassian bőrébe?*

– Pompás érzés. Különben a történet tényleg mai. A pénz ural mindent, ahol pénz van, ott minden van, hatalom van. Pénzzel minden megvásárolható, a boldogság nem. Ez igaz, akkor is az volt, most is az. Nagyon jó, ha van pénz, és nagyon rossz, ha nincs, de mindent nem old meg. A lényeg az, hogy az ember valahol rátaláljon arra az életérzésre, amelyik átsegíti a jón is, a rosszon is, hiszen minden elmúlik, minden változik. Ami nagyon rossz, az előbb-utóbb jóra fordul. Nem hiszem, hogy a pénz kell uralja ennyire a világot, de most per pillanat, ez uralja. A történet erről szól, hogy az öreg hölgy a millióival, milliárdjaival mi mindenre képes. Egy egész várost meg tud vásárolni ahhoz, hogy egy ötven évvel ezelőttről származó személyes bosszúját kiélje, és azt a valakit, akit imádott és szeretett egy életen át, megöltesse. Nagyon

groteszk, furcsa történet. Tele van humorról, keserű humorról, és én még elég fiatalon játsztam el a szerepet. Az öreg hölgy a darabban hatvankét éves, nincs fél keze, lába, és öreg. Én még ötvenvalahány éves voltam, semmiképp nem keltettem azt a benyomást, hogy én vagyok az öreg hölgy. Láttam előzőleg a filmet, a címszereplő tényleg egy szörnyeteg volt. Akkor most mi van? Hogy kell nekem ezt a szerepet megfogalmaznom? Rájöttem, hogy körül kell néznünk a világban. Hatvankét évesen a gyönyörűséges Sophia Loren még mindent megtehet, elhitethet, pénze van és bármit meg tud csinálni. Az, hogy valakinek múltába van, már nem probléma, múltábal már hegyet másznak, az, hogy a fél karom hiányzik, nem lényeges, legalábbis nem ezen múlnak dolgok. Keressük meg tehát a külsőségek mögött magát az embert. Ebből indultam ki, és így találtam meg a kulcsot a szerephez. Claire egy fiatal korában szerencsétlenül tett ember, akit az éltetett, hogy a fiatalkori botlását, elűzetését a szülőföldjéről majd egyszer valamikor pontra teszi. Ez sikerült neki.

– *Milyen ember Martha, az egyik leg-sikeresebb alakítása, Edward Albee Nem félünk a farkastól című színművében?*

– Van a darabban egy párbeszéd. Egy adott pillanatban George kijelenti: szörnyeteg vagy, úgy viselkedsz, hogy elme-gyógyintézetbe kellene csukassalak. A Martha válasza: Lehet, hogy hangos vagyok, közönséges, de szörnyeteg nem vagyok. Milyen ember tehát Martha? Boldogtalan. Nincs gyereke. A férjével együtt kínlódják végig ezt az életet, se egymással, se egymás nélkül nem tudnának élni. Marják, gyötrik, de szeretik is egymást. De hogy nincs gyermekük, ez tény. A gyermek, akit közösen kitalálnak, annyira valóságos gyermekként épül be az életükbe, hogy őt elárulni vagy nyilvánosan leleplezni egyszerűen bűnnek számít ebben a házasságban. Amikor erre sor kerül, és George úgy dönt, hogy a fiuk meghalt, kész, nincs többé gyermekük, megbocsáthatatlan tettet követ el. Ez a történet, mögötte hihetetlenül sok emberi érzés van. Az egymáshoz való viszonyulásuk megkérdőjelezhető és nehezen magyarázható. Miért marad együtt ez a két ember? Mert szeretik egymást. De akkor miért marják egymást? Mert nincs más kiút, mert mind a ketten elég nyerseks és őszinték ahhoz, hogy a maguk

igazságát és véleményét nyilvánosságra hozzák és egymásnak tükröt tartva, felfedjék azt, hogy milyenek is ők valójában. Kegyetlen darab. Az embert a csontja velejéig lemezteleníti. Röntgenkép. Aztán döntse el mindenki, hogy az előadás után mit érez, milyennek tartja Marthát vagy George-ot. Én egyiküket sem ítélem el. Iszonyatos küzdelem volt ezt az előadást minden este végigjátszani. Életre-halálra menő szenvedélyességgel csináltuk estéről estére, nemcsak mi ketten, hanem a partnereink is. Utána gyakran kérdezték, milyen érzés egy ilyen előadás után hazamenni házastársként? Mindig azt mondtam, nagyon jó. Itt minden kiment belőlünk, levezetődött minden feszültség, amit egy házaspár megéllhet, aztán indultunk haza és szinte lebegtünk.

– *Amikor távol áll valamennyire a szerep a színésztől, mennyire sikerül vele azonosulnia? Vagy mennyire kell azonosulnia az illető figurával akkor is, ha az egy kicsit taszítja belülről?*

– Csak akkor lehet hitelesen megfogalmazni valamit, ha azonosulunk a szereppel. Az Albee-darabot Mircea Cornișteanu rendezte, és nagyon szerencsés volt a találkozás vele. Olyan hihetetlen élvezetelést vitt velem a próbák alatt, és olyan mélységekig vezetett le minket, ami talán soha meg sem fordult a fejünkben. Nem csak az enyémben, még a Lohinszkyében sem. A közös munkáink kapcsán nagyon ritkán fordult elő, hogy egy rendező olyan utasítást adott volna Lohinszkynek, ami pont az ellenkezője annak, amit ő egy adott pillanatról elképzelt. Itt előfordult. Átgondolta ő is, és rájött, hogy Mirceának igaza van, ezt másképp kell megfogalmazni. Emlékszem, van számtalan olyan páros jelenetünk, ahol 250 ezer fokot kell izzani, és ha ebből csak egy fokot lennebb hagysz, akkor már nem éri el azt a hatást, amit el kell érnie. Soha, egyetlen próbán nem engedte meg Mircea, hogy lazítsunk. Ezeket a jeleneteket csak úgy lehetett próbálni, hogy százszázalékosan azonosuljunk abban a pillanatban azzal a szereppel. Abban a pillanatban Farkas Ibolyát kizártam, Farkas Ibolya teljes mértékben Marthává vált. Persze, én mint színész csak a saját eszközeimmel tudom az általam elképzelt és a rendező által megkívánt Marthát színpadra vinni. De ezeket az eszközöket ebben az esetben egész másképp kellett

használnom. Cornișteanu rávezetett egy csomó olyasmire, amit addig talán nem is tudtam, pedig már nagyon sok mindent eljátszottam. Hogy például mennyire fontos valamiképpen reagálni, kis hangokkal, egyéb módon, miközben a partnerem mond valamit, mert ezek a partnert is segítik, és nyilván engem is. Ne csak bennem érződjön, ne csak nekem fájjon belülről a partner bántó szava, gorombasága, váljon láthatóvá, hallhatóvá az, ami velem történik. Nem látványsszínház, amit produkálunk, tulajdonképpen csak négy ember zárt szócsoportja. Csakhogy ez nem egyszerűen a szavak csatája, hanem életek csatája a szavakon keresztül.

– Minden előadáson azonos intenzitással tudtak játszani?

– Azt hiszem, igen. Noha az azonos intenzitás kérdése eléggé vitatható. Ez egy olyan különleges állapot, amelynél Grotowskira hivatkozhatom. Illetve az ő főszínházára, Ryszard Cieslakra. Grotowskiról tudjuk, hogy a szegény színház megtestesítője. Ez arról szól, hogy nincs díszlet, akár kosztüm se, jóformán nincs semmi, de van az ember. Ő pedig a saját testéből és lelkéből építkezik, azt állítja a nézők elé. Azt az embert, aki belőle megszületik. Neki van egy zseniális partitúra elmélete. A partitúra tulajdonképpen a bura, ami körülveszi a szerepet. Azt meg kell teremteni, ezen a bizonyos kereten belül kell a szerepet megépíteni. Ryszard Cieslak ezzel kapcsolatban azt nyilatkozta valahol, hogy ő minden este úgy ment be az előadásra, hogy a partitúrában bízott. Az megvan, az létezik, az határozott irányt ad arra nézve, hogy mit kell csinálnia. De hogy az a láng, ami az üvegburán belül van, milyen lesz, az az ő aznapi lelkiállapotától függ. Ha a láng pislákol, nem túl nagy baj, mert legalább van. A viszontlombog, az fantasztikus estét teremt. De arra is vigyázni kell, hogy ne vesse szét a burát. Ő sohasem azzal ment be a színpadra, hogy hú, a tegnap milyen jó volt, ma megint ugyanolyan jónak kell lennie. Nem. Azzal a biztonsággal ment be a színpadra, hogy tudja, mi a dolga, tudja, hogy mit követel tőle a szerep. Milyen volt a tegnap? Már nem ez számít. A lényeg, hogy milyen lesz ma! És erre rá kell hangolódni.

– Mindezt befolyásolja az aznapi közönség is?

– Igen. A közönség rengeteg dolgot visszajelez. De én erről az előadásról a közönség kapcsán is csak az elragadtatás

hangján tudok beszélni. Pedig nem volt rövid előadás. A kisteremben három és fél óra, egy szünettel. Ezt mindig türelmesen végigvárták, a szünetben nem ment el senki, és a végén hatalmas tapsal jutalmazták. Ez a produkció az összes belföldi és külföldi seregszemlén, amin részt vettünk, díjat kapott. Megnyertünk mindent Brassóban, Kisvárdán. Mircea Cornișteanu maga is elismerte nem olyan rég, amikor megkapta az UNITER életműdíjat, és felhívtuk telefonon, hogy életének az egyik legfontosabb előadása a *Nem félünk a farkastól*, amit velünk csinált. Egyébként még rendezett nálunk, ő vitte színre *A lábtörő* című Báieșu-vígjátékot.

– A beszélgetés során kellő pillanatban mindig elő tudott rántani valami fontos, találó idézetet. Erről jut eszembe, művésznő, mi marad meg a színházban egy-egy előadásból az idők folyamán? Teljes szövegek vagy csak bizonyos dolgok? Önél ez hogy van?

– Szövegek jönnek vissza. Idézünk is belőlük, néha hülyéskedünk itthon Lohinszkyval. Neki is eszébe jut egy adott helyzetre alkalmazható mondat valamelyik darabból és mondja, nekem is eszembe jut, de egy másik darabból, derűt keltő helyzetek adódnak. Vannak mondatok, szavak, párbeszéddek, amik visszacsengenek.

– Könnyebb lenne újratanulni azt, amit húsz-huszonöt évvel korábban már játszott, de közben kikopt az emlékezetéből?

– Már kipróbáltam. Az *Árva Bethlen Katát* játsztam még a kemény diktatúrában, ami mellesleg szintén nem volt kis fegyvertény az adott körülmények között. Akkor az úgy kifutotta magát, rengeteg sikeres külföldi előadásom is volt, nagyon szerettem játszani. Eltelt jó pár év, és a rendszerváltás után, a kilencvenes években felmerült, hogy el kéne játszanom még egyszer. Húsz év távlatából vettem elő a szöveget, és az olvasópróba után, néhány ismétlést követően könnyen fel tudtam újítani.

– Annak idején, amikor először vette elő a monodrámát, hogy fért bele az életébe? Akkor is sokat játszott, nem?

– Sokat. De ezt nagyon akartam játszani. Úgy éreztem, hogy amit helytállásban, újrakezdésben az ő példás életében Bethlen Kata felmutatott, az valamiképpen bennem is megvan. Nagyszerű dolog felemelkedni, újrakezdeni, helytállni

minden körülmények között, én pedig a magam eszközeivel továbbítani kívántam ezt a közönségnek is. Az egyéni vállalkozásom tehát nem azért született, mert hiányérzetem lett volna, játszottam eleget. A történet nem hagyott nyugodni. A diktatúra nyomása idején, az akkori lelkiállapotunkban mindenképp meg akartam szólaltatni a monodramát, hangot adni a lázadásnak, keserűségeknek, az elnyomott, elfojtott vágyaknak, fájdalomnak, amiken mégis túl kell lépni, hogy tovább éljük az életet.

– *Külföldön is eljátszotta. Ott is ugyanúgy fogadták?*

– Igen. Az első meghívásom Belgiumba volt, bizony drukkoltam. Mit tudok én erről a közönségről? Egész más világban élnek, nem ismernek, a szerzőt, Kocsis Istvánt sem ismerik, akkor ez most hogy lesz? Főleg magyar közönségnek játsztam. Belgiumban, Hollandiában, Svájcban és Olaszországban. Mindig más és más térben. Az egyetlen fix pont, ami nélkül nem tudtam eljátszani, egy reneszánsz láda volt, amiben az összes létező kelléket el kellett helyeznem, az lett egy adott pillanatban a koporsó, az asztal, a nászággy és mindenféle. Túl azon, hogy drukkoltam, hogyan fogadja a közönség, még meg kellett teremtenem az előadás technikai lehetőségeit is. Ládát szerezni, egy munkatársat, aki adott pillanatban a zenét beadja. Iszonyatos izgalommal és feszültséggel teli premiert éltem meg Brüsszelben. A vége az lett, hogy annyira a szívükbe zártak, és annyira azonosítottak Bethlen Katával, hogy már csak barátok vettek körül. Ettől kezdve könnyen ment minden.

– *Az egyéni műsornál az ember önmagára van utalva. A közös produkciókban más a helyzet, társulat nélkül, egyedül a színész nem nagyon tudna tündökölni. Az*

eddig említett sikeres szerepek többnyire jó előadásokban születtek, ez jelentős mértékben a rendezőkön is múlott. Szóba is hoztuk néhányukat, de nem mindenről beszéltünk eleget. Ki hagyott önben különösebben mély nyomokat?

– Félek, hogy akarva-akaratlanul megbánthatok valakit. Magától értetődően Haragot említem elsőként, annak ellenére, hogy *Az ember tragédiája* kapcsán nem igazán voltunk jó viszonyban. Aztán a *Szerelem* mindent helyrehozott, a Barta Lajos-előadásban való közös munkánk során megtapasztaltam, milyen egy igazi nagy rendezővel együtt dolgozni. Tompa Gáborral is egy különleges, varázslatos próbaszakaszt éltünk meg a *Zűrzavaros éjszaka* előkészítésekor. Intenzív, pontos, tudatosan felépített rendezés volt. Dan Alecsandrescunak én nagyon-nagyon sokat köszönhetek. Talán 1976-ban került ide igazgatónak, és valamiért az első perctől a szívébe fogadott. Látott engem a Kincses rendezte *Csendesek a hajnalok* című előadásban, és nagyon bízott bennem. Sorra osztott rám csodálatosabbnál csodálatosabb szerepeket. Ilyeneket, mint a *Nasztasia kisasszony*, a *Tenger asszonya*, *Az elveszett levél*, a *Mi lesz velünk reggelig*, *Egy öngyilkos világa* hősnői. Én is bíztam benne, és a közös munkából jó dolgok születtek. Minden előadás megkérdőjelezhető, nyilván, van, akinek tetszik, van, akinek nem, de ilyen a színház. Soha nincs mindenki ugyanazon a véleményen. Nagyon szép emlékeket őrzök a Kincses Elemér által rendezett előadások nagy részéről, például a *Csendesek a hajnalok*, *Don Carlos*, *Az öreg hölgy látogatása*, vagy az *Irgalmas hazugság*. Kovács Leventét már említettem, a *Túlálkozás* című előadás kapcsán, ennek köszönhetem az UNITER jelölésemet az év legjobb színésznője címre.

KOVÁCS ÁGNES MELINDA – TÉGLÁS ERNŐ

A „MENTALIZÁCIÓ” EREDETE

■ Mentális képességeink eredetének vizsgálata az archeológiához hasonlít. Az egymásra épülő mentális struktúrák szerveződésének megértéséhez elengedhetetlen a korábbi „rétegek” elemzése. Központi kérdéssé vált tehát, hogy a felnőtt kognitív folyamatainak lényeges összetevői milyen formában vannak jelen a csecsemőkorban. Mindenkinek természetesnek tűnik például, hogy már a csecsemők is jó fizikusok. Naiv fizika ez, és alapvetően a tárgyakról szól. A csecsemők már korán megértik azt, hogy az eltakart tárgyak nem tűnnek el, hogy a szilárd tárgyak nem hatolhatnak át más szilárd tárgyakon, és azt is, hogy a tárgyak nem változtatnak észrevétlenül helyet. Majdnem azonnal egyértelműnek tűnik, hogy míg a csecsemők naiv fizikája hasznos lehet az elguruló gyerekjátékok megtalálásához, nem sokat segít, amikor a szociális viszonyokat kell megérteni, vagy a szociális interakciók alakulásáról kell képet formálni. Alig pár éve még úgy tűnt, hogy a csecsemőkori fizikai és szociális kompetenciák feltárásáért folyó erőfeszítésekben a szociális képességeket támogató adatok lemaradnak a fizikai képességeket alátámasztó adatokkal szemben (pl. a szociális domínium sokáig inkább csak a kötődésemléletekre korlátozódott, és majdnem kizárólag az anya-gyerek kapcsolat emocionális aspektusait vizsgálta). A kétféle képesség közötti távolság növekedésének több oka is lehetett. Egyik ok valószínűleg az egyes, szociálisan releváns képességek későbbi fejlődési szakaszokban történő dokumentálásához köthető. Másik ok a fizikai és szociális környezetről való következtetések logikai különbségeire vezethető vissza.

Míg a fizikai környezet számos összefüggése általában közvetlenül megfigyelhető, addig nem egyértelmű, miként jön rá egy kisgyerek, hogy társai viselkedését nemcsak az azonnal hozzáférhető tárgyi környezet, hanem láthatatlan belső állapotok is vezérlik. A kérdés azért izgalmas, mert bár mások vágyai, gondolatai

közvetlenül nem megfigyelhetőek számunkra, mégis képesek vagyunk következtetéseket levonni velük kapcsolatban. Ezért tehát az ilyen kérdések megválaszolása szempontjából nem lényegtelen feltárni azokat a pszichológiai mechanizmusokat, melyek lehetővé teszik hogy más emberek gondolatait, érzelmeit, céljait figyelembe vegyük azért, hogy viselkedésüket ezek alapján megjósoljuk, illetve hogy a saját viselkedésünket ennek függvényében módosítsuk. Ezt a képességet a szakirodalom „tudatelméletnek” nevezi. Ilyen helyzetekben elsősorban azt kell megérteni, hogy a viselkedést nem csak konkrét környezeti tényezők vezérlik, hanem az egyén belső mentális állapotai, céljai és szándékai, illetve az, amit a környezetéről gondol.

Így érthető, hogy a fejlődépszichológia egyik meghatározó kérdése ezen a területen az, hogy mikor fejlődik ki ez a képesség. Két domináns trend van. Egyik értelmében a „tudatelmélet” – az a képesség, mellyel „leolvassuk” embertársaink tudattartalmait, vagyis „mentalizálunk” – négyéves kor körül alakul ki, és szándékos erőfeszítést igényel. Az ezzel szemben állók azt állítják, hogy a mentalizáció képessége velünk született automatizmus, mely nélkül a fejlődés korai szakaszában a csecsemő elveszett lenne, és csak értetlenül szemlélné a társas interakciók dinamikus kibontakozását.

Mitől speciális egy specializált szociális képesség?

■ Képzeljünk el egy forgatókönyvet, melynek a következő mozzanatai vannak. Az első szereplőnek van egy tárgya, melyet elrejt egy kosárba, letakarja, és elhagyja a helyiséget. Az első szereplő távollétében a második szereplő átrakja a tárgyat egy dobozba. A kérdés az, hol fogja keresni az első szereplő a tárgyat, amikor visszatér. Az első szereplő magatartásának helyes megjóslásához figyelembe

kellene venni, hogy ő nem tud a második szereplő beavatkozásáról, s így meg van győződve róla, hogy a tárgy helye változatlan maradt. Tehát a feladat helyes

kál hiedelmeket, és a négy év körüli gyerekek is képesek sikeresen megoldani. Az új feladat Zaitchik (1990) kísérletéből származik (lásd a táblázatot). A hamis

Táblázat.

A tudatelmélet-kísérletekben leggyakrabban használt teszt- és kontroll-feladatok lépései

Tudatelméletet involvál		Tudatelméletet nem involvál
Áthelyezéssel feladatok	Látszat-valóság feladatok	Fénykép feladat
1. A1 elrejt egy tárgyat egy dobozba, majd elhagyja a helyiséget.	Egy tipikus csokoládésdobozt mutatunk a gyerekeknek.	Az ágens P1 pozícióban van, amikor róla fénykép készül.
2. A1 távollétében A2 áthelyezi a tárgyat egy másik helyre.	Felfedjük, hogy valójában ceruzák vannak benne.	Az ágens P1 pozíciót elhagyja, és P2-re megy.
3. Amikor A1 visszatér, hol fogja keresni a tárgyat?	Mit fog gondolni egy másik gyerek arról, hogy mi van a dobozban?	Hol van az ágens a fényképen?

megoldásához arra kell építeni, hogy az első szereplő meggyőződése az aktuális helyzet tükrében hamis. Az ilyen tartalmú és struktúrájú történetekkel dolgozó korai vizsgálatok eredményei meglepőek: a normálisan fejlődő négyévesek 65%-ban, az idősebb, de hasonló intelligenciájú autisták 20%-ban, míg a Down-szindrómások 86%-ban adtak sikeres megoldásokat. Úgy tűnik, az autista gyerekek nem oldják meg a feladatokat, annak ellenére, hogy intelligenciájuk megfelel a normális fejlődésű négyévesekének (Baron-Cohen, Leslie és Frith 1985).

A tudatelmélet kutatásának kezdeteit tehát néhány jól körvonalazható tendenciával lehetne jellemezni: megbizonyosodni arról, hogy egy speciális kognitív struktúrát feltételeznek, s nem csupán a következtetés-levonás megnyilvánulásai; és kideríteni, hogy ezek a képességek humánspecifikusak-e, vagy esetleg más emlősöknél is megjelennek (nem véletlen, hogy maga a tudatelmélet kifejezés is paradox módon olyan szerzőktől származik, akik a csimpánzok intelligenciáját és szociális kompetenciáját vizsgálták, pl. Premack és Woodruff 1978).

Abban az esetben állíthatnánk, hogy a standard hamis meggyőződés feladatok tényleg a mások mentális állapotáról való tudásunkat vizsgálják, amennyiben találnánk egy struktúráját tekintve hasonló feladatot, egy olyant, amelyik nem impli-

fénykép feladatnak három lépése van: az első ülőalkalmatosságokat mutat be, széket, ágyat, a széken egy plüssmacska ül, melyről egy kisgyerek éppen fényképet készít (amolyan hi-tech szituáció, a képen ábrázolt gyerekek ugyanis polaroid gépe van, ami azonnal előhívódó képet eredményez). A második lépésben a felnőtt elveszi a gyerektől a fényképet, majd áthelyezi a plüssmacskát az ágyra. A harmadik mozzanatban elhangzó kérdés, hogy „hol van a macska a fényképen?”

Ebben az esetben a kérdés nem tudattartalmakra vonatkozik, hiszen a fénykép bárki számára hozzáférhető, mondhatni „publikus”. A kísérlet adatai azt mutatják, hogy a klasszikus hamis meggyőződés feladatokhoz hasonlóan a négyévesek gyenge teljesítményt mutatnak a fényképteszt megoldásában. Úgy tűnik, a feladat nehézségi foka független a reprezentáció fajtájától.

Továbbra is megválaszolatlan maradt az a kérdés, hogy létezik-e a tudatelmélet kialakulásáért felelős önálló kognitív struktúra.

Az előbb bemutatott feladat értelmezésén Leslie és Thaiss (1992) pontosítanak. Leslie és munkatársa kísérletsorozatuk kidolgozásakor abból az észrevételből indulnak ki, hogy a Zaitchik-féle kísérletben egyes négy évnél fiatalabb gyerekek mégis átmentek a próbákon. Ha csak azokat a gyerekeket elemezzük, akik csupán

az egyik próbát oldották meg sikeresen, azt találjuk, hogy ezek hajlamosak voltak a hamis meggyőződés feladatokat könnyebben megoldani, mint a hamis fénykép tesztet. Ha egy általános tanulási mechanizmus volna felelős a különböző feladatokon produkált teljesítményért, akkor a kétféle feladaton hasonló adatokat kellene szereznünk.

Kísérletsorozatukban Leslie és Thaiss (1992) tipikusan fejlődő gyerekekkel és autistákkal dolgoztak. A fényképteszt mellett hamis meggyőződés feladatokat is adtak a gyerekeknek. Első kísérleteik arra utalnak, hogy míg az autista gyerekek könnyedén megoldják a fényképtesztet, gyengén teljesítenek a hamis meggyőződés feladatokban, sőt a fényképtesztekben magasabb teljesítményt mutatnak, mint a tipikus fejlődést mutató gyerekek. Továbbra is voltak olyan tipikusan fejlődő gyerekek, akik megoldották a hamis meggyőződés feladatokat, de a fényképtesztet nem. Úgy tűnik tehát, hogy létezik egy olyan speciális mechanizmus, amelyik azért alakult ki, hogy kompenzálja az egyébként rejtett meggyőződések, hiedelmek feldolgozásával járó nehézséget, s ez éppen a belső állapotok láthatatlanságából fakad (Leslie 2000. 1238.).

A viselkedéses adatok arra utalnak tehát, hogy mások tudattartalmainak megértését egy specializált kognitív mechanizmus végzi. Úgy tűnik, hogy a mentalizáció kiemelt adaptív értéke megkívánta, hogy dedikált mentális struktúrák biztosítsák a szociális következtetések magas határfokát. Egy specializált mentális struktúrától azt várjuk, hogy gyors és pontos számításokat végezzen. Ez akkor lehetséges, ha a megfelelő kognitív folyamatok minden társas helyzetben működésbe lépnek, és a szereplők viselkedése mögötti szociális tartalmakat feldolgozva meggyőződésekről, tévhitekről való következtetéseket eredményeznek. Embertársaink tudattartalmairól hozott gyors és spontán következtetések hiányában a társas interakció és kollaboráció nehezen elképzelhető.

Hogy a tudatelmélet adaptív előnyekben osztozunk-e más állatfajokkal, mindmáig vitatott. Amint már említettük, nem véletlen, hogy maga a tudatelmélet terminust egy állatkutatás során vezették be, ahol a csimpánzok szociális képességeit vizsgálták (Premack és Woodruff 1978).

Ebben a vizsgálatban a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a csimpánzok nem képesek belátni, hogy fajtársaikat mentális állapotaik vezérlik.

Több mint húsz év elteltével viszont egy másik kutatócsoport sokat finomított a csimpánzokról alkotott képen. Bár a csimpánzok nem képesek megoldani egy szokásos hamis vélekedéses feladatot, olyan helyzetekben, melyek élelemért való versengést váltanak ki, mégis képesek figyelembe venni társaik vizuális perspektíváját (Hare és munkatársai 2000). Ennek a képességnek a demonstrálására a kutatók egy sajátos kísérleti elrendezést dolgoztak ki. Olyan helyzetet teremtettek, ahol egy alárendelt csimpánz látta, hogy a gondozók két helyre tesznek ki eleséget, míg egy domináns csimpánznak csak az egyik ételadaghoz volt vizuális hozzáférése. Azt találták, hogy az alárendelt csimpánz azt az ételt választja, amelyiket a domináns nem láthat. Döntésében tehát számításba vette, hogy ki mit látott. Ma már tudjuk, hogy hasonló képességekkel egyes madarak is rendelkeznek. Annak érdekében, hogy megóvják tartalékaikat, egyes hollófélek újra elrejtik az élelmet, ha úgy vélik, hogy egy fajtársuk láthatta az élelem korábbi elrejtését (Emery és Clayton 2001). A humán tudatelmélet ilyen „előfutárai” a mások tudásának a szociális interakciókban betöltött speciális szerepét jelzik.

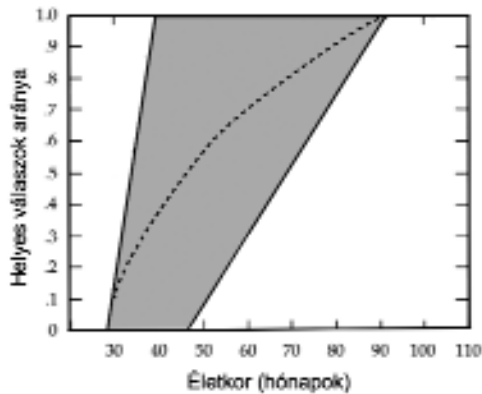
Kompetencia-performancia vita

■ Az ember egy sor olyan kognitív képességgel rendelkezik, melyek lehetővé teszik mások intencióinak és céljainak a megértését. Ezeknek a képességeknek egy része már a fejlődés korai szakaszaiban hozzáférhető. Az újszülött csecsemők érzékenyek a szemkontaktusra (Farroni, Csibra, Simion és Johnson 2002), az arc emocionális kifejezéseire (Farroni, Menon, Rigato és Johnson 2007). Háromhónapos korban képesek reprezentálni a cselekvések célját (Sommerville, Woodward és Needham 2005) és értékelni a társas interakciókat (Hamlin, Wynn és Bloom 2010). Nem sokkal ezután képesek lesznek követni mások tekintetének irányát (Gredeback, Theuring, Hauf és Kenward 2008). Hathónapos kortól már értik, hogy a célorientált viselkedés racionális (Csibra 2008). Úgy tűnik, számos kognitív funkció áll készen a szociális környezet korai megértésére. Azonban a

korai képességek egyre bővülő listája ellenére továbbra is vita tárgyát képezi, hogy az első életévben relevánsan jelen van-e a tudatelmélet.

Két nagyobb elmélet született a tudatelmélet eredetének és fejlődésének magyarázatára. A kompetenciaelmélet szerint a tudatelmélet viszonylag későn, négyéves kor után alakul ki, és akaratlagos erőfeszítést igényel (Perner 1991; Wellman, Cross és Watson 2001). Ez az elmélet a fentiekben leírt vizsgálati módszerekre és kísérleti eredményekre támaszkodik, melyek szerint a négyévesnél kisebb gyermekek ritkán adnak helyes válaszokat az áthelyezéssel kapcsolatos hamis vélekedés vagy a látszat-valóság feladatokon (lásd az 1. ábrát). Ezen eredmények alapján a kutatók azt feltételezték, hogy négy éves kor után egy jelentős kompetenciaváltozás következik be a tudatelméleti képességben. Azt feltételezték, hogy a gyerekek ebben az életkorban válnak képessé arra, hogy megértsék: mások viselkedését belső állapotok vezérlik, illetve ekkor kezdenek el mentális reprezentációkról gondolkodni.

A másik elmélet, a performanciaelmélet szerint a tudatelmélet egy velünk született, automatikus képesség, amely a társas viselkedés alapját képezi. Képzelnünk csak el egy mindennapi helyzetet: egy gyalogátkelőnél azt látjuk, hogy a mellettünk álló gyalogos rossz irányba néz, ezért nem látja, hogy egy autó közeledik. Egy ilyen helyzetben mi majd valószínűleg megpróbáljuk valahogyan megakadályozni, hogy a gyalogos a kocsira lépjen, s így a hamis tudása áldozatává váljon. Tehát a környezeti tényezők tükrében és annak függvényében, hogy egy másik személy mit lát, kiszámoljuk a személy céljait és vélekedését, illetve képesek vagyunk előrevetíteni cselekvését és annak következményeit is. Mi több, néhány száz milliszekundum leforgása alatt nemcsak hogy kikövetkeztetjük a céljait és jövőbeni viselkedését, hanem képesek vagyunk ezek függvényében módosítani is a saját viselkedésünket. Úgy tűnik, az ember rendelkezik egy sor olyan speciális kognitív folyamattal, amelyek automatikusak, feltehetőleg velünk születettek, és lehetővé teszik a hatékony társas interakciókat. A felnőtt kompetenciát idéző példák látszólag éles kontrasztban állnak az előbbieknél részletezett kísérleti eredményekkel, miszerint a négyévesnél kisebb gyermekek tévesen válaszolnak a hamis vélekedés feladatokban. Viszont a performanciaelmélet képviselőinek meggyőződése szerint ezek a feladatok, amiket a tudatelmélet mérésére dolgoztak ki, valójában más képességeket is igénybe vesznek a tudatelméleten kívül. Például egy verbális hamis vélekedés feladat megoldásához a gyermeknek nemcsak mentális állapotokat kell tulajdonítani másoknak, hanem jó verbális képességekre (Astington és Jenkins 1999), problémamegoldó képességekre (Fodor 1992), illetve jó gátlási és szelekciós képességekre is szüksége van (Leslie és munk. 2005). Ha felidézük a standard hamis vélekedés feladatot (lásd a táblázatot), egyértelmű, hogy a helyes válaszhoz a gyerekeknek figyelembe

1. ábra. A grafikon 77 tanulmány 178 kísérletének eredményeit illusztrálja. Az áttekintett kutatási eredmények a szürkével jelzett sávba helyezik a vizsgálati alanyok teljesítményét. A metaanalízis alapján számolt tanulási görbe (itt szaggatott vonallal) a vizsgálati személyeknek a tudatelmélet feladatokon nyújtott teljesítményváltozását jelzi az életkor függvényében. (adaptálva Wellman, Cross és Watson 2001 alapján)

kell vennie, hogy a célszemély nem volt jelen a tárgy áthelyezésekor, s emiatt azt gondolja, hogy a tárgy még mindig az első pozícióban van, nem pedig az aktuális helyén. Tehát a helyes válaszhoz a gyerekeknek gátolnia kell a valóságról rögzített tudását (pl. a tárgy jelenlegi helyét), és ehhez jól fejlett gátlási képességekre van szüksége. Ezt a feltételezést olyan eredmények erősítik meg, melyek szerint ha a standard hamis vélekedés feladatban megnöveljük a gátlási követelményeket, még az ötéves gyerekek is gyengén teljesítenek (Leslie és munk. 2005). Ennek az összefüggésnek a fordítottja is igaz: ha egy gyermeknek jobb gátlási funkciói vannak, valószínűbb, hogy jól teljesíti a tudatelméleti feladatokat is (Carlson és munk. 1998).

Idevágó bizonyítékok származnak a korábbi vizsgálatainkból is, ahol azt találtuk, hogy bizonyos környezeti tényezők, mint például a kétnyelvűség, jelentős hatással lehetnek a gyerekek tudatelméleti feladatokban nyújtott teljesítményére. A kétnyelvűség legalább kétféleképpen befolyásolhatja a teljesítményt. Egyrészt a kétnyelvű környezetben élő gyermekeknek több tapasztalatuk lehet ellentmondó mentális reprezentációkkal kapcsolatban, ami a tudatelméleti képességeik gyorsabb fejlődéséhez vezethet. Például az a szituáció, amikor a kétnyelvű gyermek olyan nyelven szól egynyelvűhöz, amit az nem ért, segíthet megérteni a kétnyelvűnek, hogy a másik személy mentális tartalmai (ismert nyelvek) különböznek az ő saját mentális tartalmaitól. Másrészt a kétnyelvűeknek nem a reprezentációs képességeikben lehetnek előnyeik, hanem fejlettebbek lehetnek az előbbieken tárgyalt gátlási funkcióik, amelyek segítenek az olyan tudatelméleti feladatok megoldásában, ahol két reprezentáció közötti konfliktust kell feloldani. Ezeket a lehetőségeket tanulmányoztuk egy kutatássorozatban (Kovács 2007, 2009), ahol három- és négyéves magyar-román, illetve szlovén-olasz kétnyelvű és román, illetve olasz egynyelvű gyermekek vettek részt, akik a verbális és nonverbális intelligencia és szociális státus szempontjából ekvivalens csoportokat alkottak. Az első kutatás eredményei szerint a kétnyelvűek jobban teljesítettek a klasszikus tudatelméleti próbákon, viszont nem volt különbség a két csoport között, amikor a tudatelméleti feladatokhoz hasonló struk-

túrájú, de csak fizikai tudást involváló feladatokban vettek részt. A második kutatás eredményei arra utalnak, hogy ez az előny valószínűleg a kétnyelvűek fejlett gátlási folyamatainak tulajdonítható, tekintve, hogy csak az olyan tudatelméleti feladatokban mutattak jobb teljesítményt, amelyek megoldásához egy aktív válaszlehetőség gátlása szükségeltetett.

Mindezen eredmények arra utalnak, hogy az utóbbi huszonöt év standardnak tekintett tudatelméleti feladataiban más képességek is szerepet játszanak, melyek paradigmaváltást idéztek elő az utóbbi öt évben. Ez a paradigmaváltás olyan feladatok kidolgozását tette lehetővé, melyek nem verbálisak, automatikus folyamatokat céloznak meg, és kiküszöbölik az említett problémákat.

A törpi, a labda és a paraván

■ Egy újságíró talányos, szokatlan krimiket idéző címmel jellemezte egyik kísérletünket (Kovács, Téglás és Endress 2010). A korábbi vizsgálatokra jellemző szöveges feladatok helyett animációkat készítettünk. Ezek előnye, hogy életkortól függetlenül használhatóak, és amennyiben az eseménysorozatok nem túl komplexek, kisbabák számára is érthetőek lehetnek.

Az animációk szereplője egy rajzfilmkarakter és egy labda volt, amely időnként begurult egy paraván mögé, s így szem elől veszítettük. Ettől a ponttól az animációknak többféle folytatása lehetett. A kísérleti helyzetek egy részében a vizsgálati személyek (P) és a rajzfilmkarakter (A) tudása megegyezett (P-A-). Azonban a kísérlet szempontjából azok a helyzetek érdekesebbek, melyekben a rajzfilmkarakternek tulajdonítható tudás és a valóság konfliktusban vannak egymással. Például míg rövid időre a rajzfilmkarakter elhagyta a helyszínt, a labda megváltoztathatja helyét (P-A-). A rajzfilmkarakter visszatérését követően a paraván később ledőlt, felfedve a mögötte levő teret. A felnőtt vizsgálati személyek feladata az volt, hogy egy billentyű lenyomásával jelezzék, ha meglátják a labdát a paraván mögött, és reagáljanak olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak lehet. Fontos megjegyezni, a felnőttek feladata független volt a rajzfilmkarakter jelenlététől, sőt a vizsgálat készítői nem is hívták fel a figyelmüket a szereplőre. Így bizonyos, hogy ha mégis figyeltek rá, az spontán

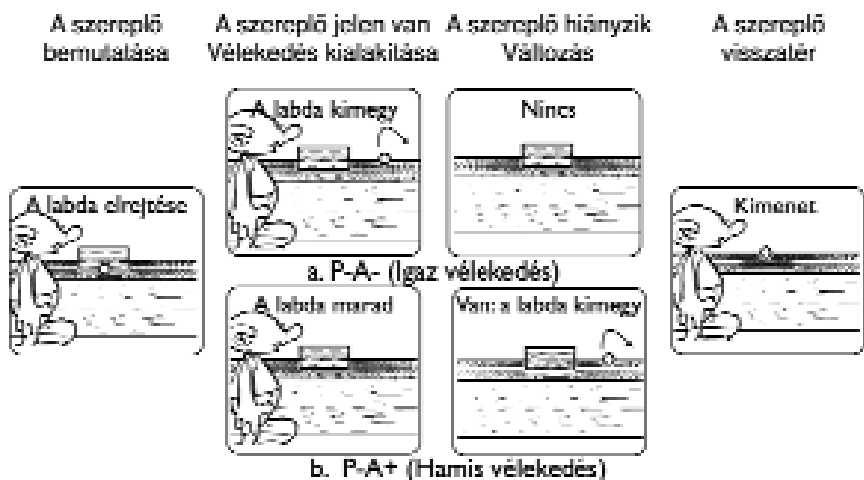
módon történt. A pszichológiában jól dokumentált jelenség, hogy az elvárások befolyásolják a viselkedést. Abban az esetben, ha a vizsgált személy úgy gondolja, hogy a labda a parván mögött van, hamarabb észreveszi annak a jelenlétét. A tárgy detektálásának folyamata azonban lelassul, mikor a labda hiányára számítva mégis ott találja a céltárgyat.

A vizsgálat újszerűsége, hogy olyan helyzetet teremt, melyekben a másoknak tulajdonított elvárás hasonló hatással járhat, mint saját elvárásaink. A környezetről való reprezentációink és a mások hiedelmeiről alkotott reprezentációink számos tulajdonságukban különbözhetnek egymástól. Míg a közvetlen környezet legtöbb aspektusa azonnal észlelhető, addig mások mentális állapotai nem megfigyelhetők közvetlenül, sőt gyakran el is térnek a valós helyzet sugallta állapotoktól. Hiszen könnyűszerrel reprezentálhatjuk azt, hogy „Mari azt hiszi, hogy János otthon van”, miközben tudjuk, hogy „János nincs otthon”. Ezekben az esetekben a helyzetről való tudásunk nem járulhat hozzá, hogy megbízható predikcióink legyenek a másik tudattartalmairól. Ha ezek a reprezentációk nincsenek lehorgonyozva a környezetben, arra sem lehetnek hatással, ahogyan a környezetből származó információkat feldolgozzuk. Ha ez így van, lehetséges, hogy a reprezentációk, például a másoknak tulajdonított tudás, valamint a saját környezetről szerzett tudásunk eltérő formátumúak. Egy

másik lehetséges forgatókönyv szerint mások vélekedéséről való reprezentációink és a környezetről való reprezentációink hasonlóak lehetnek. Ha így van, másokról alkotott reprezentációink is le lehetnek horgonyozva a környezetben, s ezzel hatással lehetnek a viselkedésünkre.

A labda, a törpe és a parván esetében ez a hipotézis a következő predikciókkal jár: a rajzfilmkarakternek tulajdonított reprezentáció akkor is hatással lesz a vizsgálati személyek reakcióidejére, ha ez ellentmond saját tudásuknak. Az eredmények megerősítették ezt az elképzelést. A reakcióidők arra utalnak, hogy a felnőtt vizsgálati személyek nemcsak akkor produkáltak gyors reakcióidőket, amikor ők maguk úgy vélték, hogy a labda a parván mögött van, hanem akkor is, amikor csak a rajzfilmkarakter gondolhatta úgy. A vizsgálati személyek tehát nemcsak a saját tudásuk alapján oldották meg a feladatot, hanem arra is figyeltek spontán módon, hogy másoknak milyen tudása lehet az eseményekről.

A vizsgálatosorozat újdonsága, hogy ugyanaz a „feladat” változatlan formában csecsemőkkel is kipróbálható. A héthónapos csecsemők ugyanazokat a filmeket látták, mint a felnőttek, igaz, őket nem lehetett arra kérni, hogy gombokat nyomogassanak. Ehelyett azt vizsgáltuk, mennyi ideig néznek egy-egy jelenetet. A csecsemők fenntartott figyelme elárulta, hogy melyek voltak azok a helyzetek, amelyek ellentmondtak elvárásaiknak. A csecse-

2. ábra. A csecsemőknek kidolgozott animációk szekvenciái egy nézési időt mérő tudatelmélet-kísérletben (Kovács, Téglás és Endress 2010 alapján)

mők nézési ideje ugyanolyan jól differenciált a bemutatott eseménysorozatok között, mint a felnőttek reakcióideje. Mindez pedig arra utal, hogy ők is figyelembe vették mások tudását.

Az eredmények azonban arra is rámutatnak, hogy mások tudásának automatikus figyelembevételére akár paradoxális szituációkat is eredményezhet. Úgy tűnik, hogy gyors döntési helyzetben másokkal kapcsolatos tudásunk még akkor is hatással lehet a viselkedésünkre, ha az ellentmond saját ismeretünknek. Míg a másik tudásának gyors, automatikus feldolgozása interferálhat az egyéni döntésekkel, ugyanakkor nagyban segítheti a szociális csoportok koordinációját, és így evolúciós szempontból különös értékkel bírhat.

Ezek az eredmények konzisztensek a fejlődéslélektan néhány más új eredményével. Egyes szerzők szerint (Onishi és Baillargeon 2005; Surian, Caldi és Sperber 2007) csak a klasszikus feladatok nem verbális változataira van szükség. Elég familiarizálni a tizenöt hónapos csecsemőket azzal, hogy egy szereplő a céltárgyat a két lehetséges hely egyikébe, P1-be rejti. Innen a tárgy, a szereplő hiányában, átmeleg a másik, P2 helyre. A tesztben a szereplő vagy a P1 helyre nyúl, oda, ahová eredetileg a tárgyat rejtette, vagy a P2-re. Az ilyen hamis vélekedés helyzetekben a csecsemők hosszabb ideig néznek, amikor a szereplő a tárgy aktuális pozíciójánál keres, szemben azzal, amikor az tárgy eredeti helyén keres. A nézési idő mérése nem az egyetlen módszer a kisbabák elvárásainak megállapítására. Hiszen nemcsak az informatív, hogy mennyi ideig néz a csecsemő, hanem az is, hogy hová néz. Egy szemmozgás-követést alkalmazó tanulmány, ahol lehetővé vált az anticipatív szemmozgások mérése, megállapította, hogy a kétéves gyerekek képesek előrejelezni egy személy viselkedését annak hamis hiedelmei alapján (Southgate, Senju és Csibra 2007).

Mi a haszna egy ennyire specifikus képességnek?

■ Úgy tűnik, az ember már az első életévétől kezdve egyedül módon rendelkezik egy automatikus, valószínűleg veleszületett képességgel, mely lehetővé teszi, hogy gyors következtetéseket vonjon le

társai mentális állapotairól, és hogy ezek függvényében módosítsa saját viselkedését. A tudatelméletet involváló következtetések hiányában számos viselkedésforma megjósolása bizonyára mégis megvalósítható. Megfelelő mennyiségű tapasztalattal ugyanis szabályszerűségek egészen hosszú sora felfedezhető. Az ilyen szabályok leggyakrabban „HA x , AKKOR valószínűleg y ” típusúak, és számos viselkedésminta előrejelzését lehetővé teszik: pl. „HA piszkos a keze, AKKOR valószínűleg meg fogja mosni”. Míg az idősebb, beszélni képes gyerekekkel ezek a szabályok kommunikálhatóak, sőt előírások formájában kötelező érvénnyel alkalmazhatóak (pl. „HA piszkos, AKKOR meg kell mosni”), mind a beszélni még nem képes csecsemők, mind az állatok kimerítő tanulási folyamat eredményeként sajátíthatják el ezeket. Tudatelmélet nélkül bizonyára számos emberi viselkedés másként alakulna. A legkézenfekvőbb példák a főemlős kutatásokból származnak. Nézzük a következőket:

- a) kommunikáció tudatelmélet nélkül;
- b) kollaboráció tudatelmélet nélkül.

Érvelésünkben a kollaboráció és a kommunikáció összefonódik. Úgy véljük, mindkettő feltétele, hogy az egyed képes legyen mások tudattartalmait figyelembe venni és követni azt, ahogyan ezek módosulhatnak.

A legtöbb állatfaj egyedei versenyeznek az erőforrásokért. Bár valamilyen szintű együttműködés vagy koordináció sok állatfajnál megfigyelhető, valódi kollaboráció csak az emberre jellemző. Továbbá csak az embernél dokumentálható egy természetes késztetés arra, hogy fajtársai mentális tartalmait módosítsa: például információmegosztás által.

Intencionális (és referenciális jellegű) informálás egyáltalán nem fordul elő más fajoknál. Persze úgy tűnhet, ellenpéldát találni egyszerű. A legtöbb ilyen példát azonban óvatosan kell kezelni. Az állatvilágban például gyakori, hogy az egyik egyed befolyásolja a másik viselkedését, mondjuk azáltal, hogy veszjelzéseket ad le a közelgő veszélyről. Vagy például számos majom ad le jelzéseket arról, ha egy jó táplálékforrást talál. Viszont kérdéses, hogy elmondhatjuk-e, az állat szándéka informálni a többieket a veszélyről vagy a táplálékforrásról, azzal a céllal, hogy megváltoztassa tudattartalmait. Nagyobb az esélye annak, hogy ez a viselke-

dés valójában csak egy rögzült automatizmus. A legtöbb megfigyelés ugyanis azt bizonyítja, hogy a vészjelzések leadása független attól, hogy melyik fajtárs látja a veszélyt és melyik nem, ugyanis a majmok akkor is ilyen jelzéseket adnak le, amikor már mindenki a csoportból látja a veszélyt, és nincs szükség senki tudattartalmának módosítására. Továbbá a táplálékforrást jelző vokalizálások nem kimondottan a többi állat informálását szolgálják: nem elhanyagolható, hogy az egyed ragadozókkal szembeni védeltsége megnő, ha több fajtársa jelen van táplálkozás ideje alatt.

Tehát úgy tűnik, csak az ember oszt meg egymással információkat és feladatokat intencionálisan, az állatvilágban leggyakrabban ez egyfajta automatizmus, amely rugalmatlan rutinokból áll, és mások tudásának figyelembe vételét nem teszi lehetővé.

Az ember természeténél fogva együttműködésre hajlamos: közös célokat alakít ki, és ezeket elkötelezettséggel meg is valósítja. Ilyenkor több egyed dolgozik egy

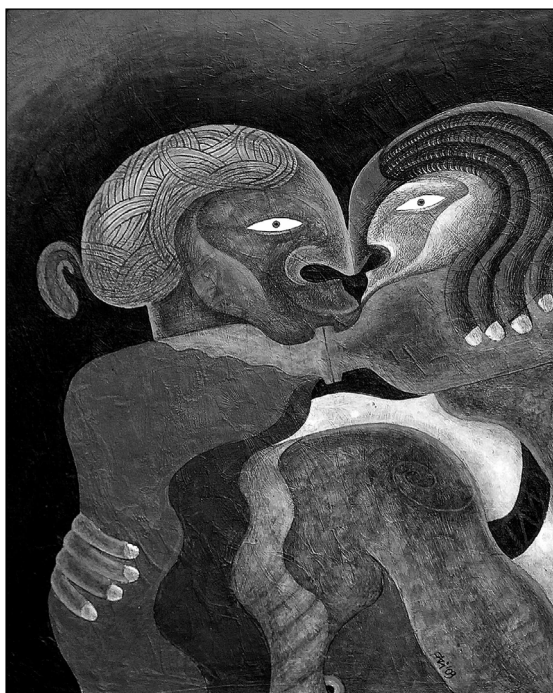
közös cél elérése érdekében, még akkor is, ha ez nem jár közvetlen jutalommal, vagy csak a mások célját szolgálja. Tehát ezekben az esetekben úgy tűnik, nemcsak az egyik egyed céljáról van szó, és nem is csak egy másik egyed céljáról, hanem egy közös „MI” célról. Ez a különösen erős együttműködési hajlam a fejlődés folyamán már nagyon korán megjelenik. Míg azok a hároméves gyerekek, akik egymás mellett feladatokat oldanak meg, követik egymás feladatait, sőt könnyűszerrel képesek átvenni a másik szerepét (ami azt jelenti, hogy a feladatot a „MI” perspektívából reprezentálták), addig sem a csimpánz, sem más állatfajok nem képesek erre (Tomasello 2011).

Egyre határozottabb elképzelések vannak tehát arról, hogy mi valósítható meg a tudatelmélettel. De magát a tudatelméletet létrehozó mentális folyamatok komponenseinek feltárása még várat magára. Az ilyen összetevők azonosítását célzó projektek bizonyára ismét visszavezetnek majd a csecsemőkutatásokhoz.

■ IRODALOM

- Astington, J. W. – Jenkins, J. M.: A longitudinal study of the relation between language theory-of-mind development. *Developmental Psychology* 1999. 35. 1311–1320.
- Baron-Cohen, C. – Leslie, A. M. – U. Frith: Does the autistic child have a ‘theory of mind’? *Cognition* 1985. 21. 37–46.
- Carlson, S. M. – Moses, L. J. – Hix, H. R.: The role of inhibitory control in young children’s difficulties with deception false belief. *Child Development* 1998. 69. 672–691.
- Csibra, G.: Goal attribution to inanimate agents by 6.5-month-old infants. *Cognition* 2008. 107. 705–717.
- Emery, N. J. – Clayton, N. S.: Effects of experience and social context on prospective caching strategies by scrub jays. *Nature* 2001. 414. 443–446.
- T. Farroni – G. Csibra – F. Simion – M. H. Johnson: Eye contact detection in humans from birth. *PNAS* 2002. 99. 9602–9605.
- Farroni, T. – Menon, E. – Rigato, S. – Johnson, M. H.: The perception of facial expressions in newborns. *European Journal of Developmental Psychology* 2007. 4. 2–13.
- Fodor, J. A.: A theory of the child’s theory of mind. *Cognition* 1992. 44. 283–296.
- Gredeback, G. – Theuring, C. – Hauf, P. – Kenward, B.: The microstructure of infants’ gaze as they view adult shifts in overt attention. *Infancy* 2008. 13. 533–543.
- Hamlin, K. J. – Wynn, K. – Bloom, P.: 3-month-olds show a negativity bias in their social evaluations. *Developmental Science* 2010. 13. 923–929.
- Hare, B. – Call, J. – Agnetta, B. – Tomasello, M.: Chimpanzees know what conspecifics do and do not see. *Animal Behaviour* 2000. 59(4): 771–785.
- Kovács Ágnes Melinda: Beyond language: childhood bilingualism enhances high-level cognitive functions. In I. Kecskés – L. Albertazzi (eds.): *Bi-Multilingualism* *Cognition*. The Netherlands, Springer Science, 2007. 301–324.
- Kovács Ágnes Melinda: Early bilingualism enhances mechanisms of false-belief reasoning. *Developmental Science*, 2009. 12. 48–54.
- Kovács Ágnes Melinda – Téglás Ernő – A. D. Endress: The social sense: susceptibility to others’ beliefs in human infants and adults. *Science* 2010. 330. 1830–1834.
- A. M. Leslie: ‘Theory of mind’ as a mechanism of selective attention. In: M. Gazzaniga (Ed.): *The cognitive neurosciences*. MIT Press, Cambridge, MA, 2000. 1235–1247.
- Leslie, A. M. – Thaiss, L.: Domain specificity in conceptual development: Neuropsychological evidence from autism. *Cognition* 1992. 43. 225–251.
- Leslie, A. M. – German, T. P. – Polizzi, P.: Belief–desire reasoning as a process of selection. *Cognitive Psychology* 2005. 50. 45–85.
- Onishi, K. H. – Baillargeon, R.: Do 15-Month-Old Infants Understand False Beliefs? *Science* 2005. 308. 255–258.

- Perner, J.: Understanding the representational mind. MIT Press, Cambridge, MA, 1991.
- Premack, D. – Woodruff, G.: Does the chimpanzee have a theory of mind? Behavioral and Brain Sciences 1978. 1. 515.
- Sommerville, J. A. – Woodward, A. L – Needham, A.: Action experience alters 3-month-old infants' perception of others' actions. Cognition 2005. 96. B1–B11.
- Southgate, V. – Senju, A. – Csibra, G.: Action Anticipation through Attribution of False Belief By Two-Year-Olds. Psychological Science 2007. 18. 580–587.
- Surian, L. – Caldi, S. – Sperber, D.: Attribution of beliefs by 13-month-old infants. Psychological Science 2007. 18. 587.
- Tomasello, M.: Mi haszna az együttműködésnek? Gondolat Kiadó, Bp., 2011.
- Wellman, H. M – Cross, D. – Watson, J.: Meta-analysis of theory-of-mind development, The truth about false belief. Child Development 2001. 72. 655–684.
- Zaitchik, D.: When representation conflict with reality: The preschoolers' problem with false beliefs "false" photographs. Cognition 1990. 35. 41–68.

ZSIGMOND ANDREA

A SZÍNHÁZ ÉS A SZAVAK 5.

A kultikus metaforákról

„Tele vagyok Kolozsvárral! Elmentem megkeresni a régi Nemzeti Színháznak a szent helyét. Már régen lebontották. Elmúlt. Úgy fordultam be a Farkas utcába, mintha templomba mentem volna. Ezekon a köveken jártak még a mi örök csillagaink. Ebből a drága épületből, amely most már csak a képzeletemben állt előttem, indult el Budapest felé a régi, magasztosan gyönyörű színészet színe-virága. Nem tudja azt senki, mit jeletett nekiünk ifjúkorunkban a kolozsvári Nemzeti Színház! Micsoda megtiszteltetés volt számomra, mikor először hívtak vendégszerepelni! Szent áhítattal léptem át a küszöbét.”

FEDÁK SÁRI

„A kultikus szemlélet tudomásulvétele nélkül szinte semmit sem tudnánk mondani a költészet (művészet) tényleges társadalmi beágyazottságáról.”

MARGÓCSY ISTVÁN

■ A kultusz kutatás sajátosan „magyar” tudományág, az utóbbi húsz évben bontakozott ki irodalomtörténészek, illetve más humán tudományokkal foglalkozó kutatók, politikatörténészek, antropológusok körében. A színháztudósok viszont nem haraptak rá – annak ellenére, hogy az első nagy kultusztörténeti munka színházi vonatkozású. Az említett kötet Dávidházi Péter 1989-es Shakespeare-könyve: *„Isten másodszületette”*. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza.¹ Azóta is ezt tekintik a kultusz kutatás alapművének, és Dávidházit „a kultusz kutatás atyjának”. További fontos munkák: monográfiák – Margócsy István Petőfi-monográfiája a költő kultuszát elemző fejezettel,² Tverdota György József Attila-könyve,³ Szilasi László Jókai-könyve,⁴ konferencia-kötetek,⁵ gyűjteményes kötetek,⁶ folyóiratok tematikus számai.⁷

„Shakespeare elismerése... valami neme a kultusznak, ami a kultúrát tanúsítja” – idézi Jókai Mórtól Dávidházi Péter. Bele is kapaszkodik a kijelentésbe, megpróbálja megérteni belőle, mit jelenthet a „kultusz” szó, és miért említi Jókai ilyen közel, illetve hozzá tartozónak a „kultúrához”. Azt ta-

lálja, hogy mindkét szó a latin *colere* szóból ered, jelentése: művel, gondoz valamit, tisztelettel van valami iránt. Különbségként azt állítja fel köztük, hogy míg a kultusz jellemzője a mértéktelenség, a kultúráé a mérlegelő magatartás.

Dávidházi a kultusz háromféle, egymással összefüggő megnyilvánulásáról beszél Shakespeare-könyvének első oldalain. Megkülönböztet kultikus *beállítódást*, kultikus *szokásrendet*, valamint kultikus *nyelvhasználatot*. (Dávidházi 1989. 5–15.) Ezek az elnevezések azóta terminusértékkel bírnak.

A kultikus nyelvhasználat alapvető jellemzői között a legtöbb szerző az erőteljesen retorikus, *metaforikus* nyelvezetest, a hiperbolák gyakori jelenlétét említi. Metaforait a kultikus beszéd gyakran a *vallási* vagy egyéb mitológiai képzetkörből veszi. Ezzel kapcsolatban Dávidházi többek között az angol viktoriánus kritika egyik vezéregyéniségének, Matthew Arnoldnak az 1880-as elgondolását idézi, aki szerint „a költészet mindinkább át fogja venni a vallás szerepét az ember életében mint létértelmező, vigasztaló és megtartó erő”. (Dávidházi 1989. 146–148.)

A kultusz kutatásnak fontos paradigmaalkotó elgondolása ennek megfelelően az *analogikus szemléletmód*, vagyis a művészethez való viszonyulásnak és használatainak a vallási élet jelenségeivel való hasonlósága. De Takáts József figyelmet arra, hogy ne használjuk magától értetődő magyarázó instanciaként a vallási analógiát. Többek között azzal is érvel, hogy a művészetről való kultikus beszéd nemcsak a vallási képzetkört, de a természettudomány nyelvét is átveszi. A metaforák gyakran *kozmikusak*: a költőt csilaghoz, meteorhoz hasonlítják – nem függetlenül a romantikus zsenimitosztól, mely szerint a művészi gesztus a társadalmiság *fölködt* működik és funkcionál. (Margócsy 2007, 13.) A szóképek néha más természeti kincsek köréből származnak: József Attiláról írja Peéry Rezső, hogy „versei kristályok, melyeket csak megilletődéssel és bámulattal járhatunk körül, gyöngyházfényű kagylók, melyekben a lét és végtelenség dala zúg”. (Tverdota in Takáts 2003. 170.)

Margócsy ennek kapcsán megjegyzi, hogy a kultikus beszédnek „nem az a specifikuma más beszédmódokkal szemben, hogy figurális jellegű, [...] hanem az, hogy a figurálitása révén kialakuló koherens diszkurzív paradigma tökéletesen zártnak mutatja magát más beszédmódokkal szemben: tulajdonképpen minden általános vagy elemi szintű rákérdéztől elhatárolja magát, s nem bocsátkozik párbeszédbe”. (Margócsy 2007. 23–24.)

A vallási képzetkör irodalmi tárgyban való mozgósításának kiemelkedő példája a József Attila alakja köré fonódó kultusz. Tverdota György kimutatja, hogy József Attilát a legtöbb méltatás Krisztushoz hasonlította, és életét passióként írta le. Életrajzát ennek megfelelően tövisekkel telinek, nyomorúságosnak festették le, a környezetében élőket meg érzéketlennek a költő nagysága iránt. (Tverdota in Takáts 2003. 159–171.) Máshol is megtaláljuk a *művész és a világ szembeállítását*, amely már-már „kultikus archetípusnak” tekinthető. A művész mindenek fölkött áll, fölköttünk is – Dávidházi úgy fogalmaz Shakespeare kapcsán, hogy a művésszel „kivételeznek”.

„A magyar irodalomnak ama, nagy hagyományra támaszkodó szemlélete, mely [...] az egész magyar irodalmat »szolgáló irodalomként« határozza meg, lényegében ily típusú kultikus meggyőző-

désre vezethető vissza [...]: az irodalom legitimációjához az irodalomnál *magasabb rendű közösségi szférák* megléte, illetve az e szféráknak való megfelelés lesz szükséges... E magasabb szférák [...] a *nemzet*, a *nép*, a nemzetet képviselő irodalom *egészének*, a népet megtestesítő népköltészetnek és a mindezeknek alapjául és beteljesüléseként felfogott *magyar nyelvnek* kereteiben jelennek meg.” (Margócsy 2007. 41., kiem. Zs. A.)

A fenti szempontokat ellenőrizni tudjuk a következő színházi tárgyú idézeteken:⁸

(Érdemes megfigyelnünk a szövegek időkezelését is – Margócsy István vette észre, hogy a kultikus hangvételű írások a változatlan, teljes, kerek időt, a múlt–jelen–jövő egységét kedvelik.)

Szentgyörgyi István, színész (1842–1931): „Öreg Farkas utcai ház, ha reád emlékezem, ha melletted visz utam, *szent áhitat* tölti be keblemet! Ódon falaid között mennyi magasztos *ige* hangzott el, mely kultúránkat *szolgált*. *Oltárodon áldozó papjaid és papnőd* mennyi elismerést, mennyi dicsőséget szereztek a magyar színművészetnek. Oltárodhoz járuló *híveid* mennyi *áldozatot* hoztak *egy századon* keresztül, hogy falaid között az *ige* hangozzék.”

Egy kicsit később, némiképp a kommunista éra retorikájába is illeszkedve:

Kovács György, színész (1910–1977): „Bátran valljuk: a történelem sorsdöntő pillanataiban ebben az épületben, erről a színpadról a *humánus* és az *emberiség* jövőjébe vetett hit és bizalom szavai hangzottak el. Igyekeztünk a szűk esztendőkből is, a bőség idején is, szegénységben és jólétben is emberi méltósággal és *alázattal szolgálni* s vigyázni arra, hogy *anyanyelvünket* – Szamos vizében fűrészelve, gyalui havasok ide surranó szelölőjében megszáritva – tisztán adhassuk tovább azok unokáinak és ükéinek, akitől mi is ajándékba kaptuk valamikor.”

A színész, a művész nemrége tehát „szolgált” a népet. Ma vajon ezt teszi? Bocsárdi László: „Mindig azt gondoltam, hogy akkor *szolgálom* azt a kis közösséget, amelyben élek” – (!), ha védem az anyanyelvét? – „ha sikerül elérnem azt, hogy a sepsiszentgyörgyi közönség mai, érvényes, kortárs színházon nevelkedjen, és ne egy kis vidéki szórakoztatóipart gondoljon színháznak, és ezáltal mentalitásában, nyitott-

ságában messze lemaradjon a kolozsvári, budapesti vagy akár berlini közönségtől. Ez a gondolat ellenkezik azzal a megfogalmazással, hogy nekem *ki kéne szolgálni* a közönséget – szórakoztatni, ahogy mondják, hogy elfelejtsék a napi gondokat. Én ezzel nem tudok egyetérteni. Ez olyan, mintha a barátod nem szeretne fárasztani a nehéz napi munka után, ezért nem arról beszélne, ami neked a legfontosabb, hanem inkább

jópofigna egy sör mellett – ahelyett, hogy lehetővé tenné számodra azt, hogy elmélyülj az igazi problémáidban, és ebben lenne a partnered. Azt hiszem, hogy én a *barát* szerepét képviselem, és nem a *szórakozópartnerét*.⁹

Szolgáló vagy kiszolgáló, pap, barát vagy szórakozópartner (esetleg egyéb)... Mi kellene nekünk?

Metaforáink vannak, lesznek. De válogatnunk kell közülük.

■ JEGYZETEK

1. Dávidházi Péter: „Isten másodszületje”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Gondolat, Bp., 1989.
2. Margócsy István: Petőfi Sándor. Kísérlet. Korona, Bp., 1999.
3. Tverdota György: A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése. Pannonica, Bp., 1998.
4. Szilasi László: A selyemgubó és a „bonczoló kés”. Osiris–Pompeji, Bp., 2000.
5. A kultusztörténeti konferenciák köteteinek anyagát Kalla Zsuzsa szerkeszti, a könyvek a Petőfi Irodalmi Múzeum sorozatában jelennek meg. Lásd Tények és legendák, tárgyak és ereklyék, 1994, Kegyelet és irodalom, 1997, Az irodalom ünnepei, 2000, Kultusz, mű, identitás, 2005 (ez utóbbi társ-szerkesztője Takáts József és Tverdota György).
6. A legfontosabb e tárgyban a Takáts József által szerkesztett Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Kijarat, Bp., 2003. Továbbá teljes kötetet szánt e tárgynak Margócsy István (Égi és földi virágzás tükre. Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról. Holnap, Bp., 2007). Takáts József és Rákai Orsolya egy-egy kötetének egyharmadát is kultusztörténeti írások teszik ki (Rákai Orsolya: Utazások a fekete királynővel. Írások írásról és irodalomról. Kijarat, Bp., 2006; illetve Takáts József: Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok. Kijarat, Bp., 2007).
7. Dávidházi Péter – Tverdota György: Az ItK különszáma: Az Irodalom és kultuszképződés című konferencia anyaga. Irodalomtörténeti Közlemények 1990. 3. 287–401. (További szerzők, akiknek önálló kötetük vagy szerkesztésük nincs e tárgyban, de folyóiratközléseikkel gyarapították a kultusztörténeti vagy -elméleti irodalmat: Lakner Lajos, Porkoláb Tibor, Praznovszky Mihály, Takács Ferenc, Korompay H. János, Kerényi Ferenc stb.)
8. A következő két idézet meg a mottó a Vallomások a 215 éves Kolozsvári Színházról! (sic!) című szövegből származik. 2007-ben gyűjtötte őket össze dr. Enyedi Sándor a www.szineszkonyvtar.hu számára.
9. Részlet a www.origo.hu 2011. június 15-i interjúból. Készítette Kovács Bálint.

EGYÜTT MONDÁS, EGYÜTT ÍRÁS

Deltai haggada. Szöveg: Szűcs Teri. Kép: Szabó Péter

1. És szóla Thesbites Illés, a Gileád lakói közül, Akhábnak: Él az Úr, az Izráel Istene, a ki előtt állok, hogy ez esztendőben sem harmat, sem eső nem léssen; hanem csak az én beszédem szerint.
2. És lón az Úrnak beszéde ő hozzá, mondván:
3. Menj el innét, és menj napkelet felé, és rejtezzél el a Kérith patakja mellett, mely a Jordán felé folyik.
4. És a patakból lesz néked italod; a hollóknak pedig megparancsoltam, hogy tápláljanak téged ott.
5. Elméne azért, és az Úrnak beszéde szerint cselekedék; és elmene és leüle a Kérith patakja mellett, a mely a Jordán felé folyik.
6. És a hollók hoztak néki kenyeret és húst reggel és este, és a patakból ivott.

(1. KIR. 17.)

■ A Koinónia Kiadó frissen megjelent könyve, a *Deltai haggada* az elmondás és az együtt mondás, együtt írás kérdéskörét tökéletesen s több szinten mutatja be. A haggada sajátosságához közelítve, azt magán tudva az Írás magyarázatának és az erkölcsi, az etikai tanításoknak, a felvázolt életkörülményeknek az összessége. A haggada megjelölés már rögtön hordozza az együtt mondás jegyeit, amelyeket erősítenek a gyerekek és Nényuka szólamai, a hollók feltűnései, illetve a kép és a szöveg termékeny párbeszédei, továbbá a fényképek és „átrajzolásai” viszonyai.

Az együtt írás a haggada tulajdonságait beépítve, az Írással összefonódva különböző előszövegekből merít: a kötet Visky Júlia emlékezéseit, kommentárjait¹ és a Visky család mellé szegődő Nényuka feltételezett és artikulált mondatait emeli be, miközben elmeséli a kitelepített anya és gyermekei ötvenes-hatvanas évekbeli történetét. A szövegek összefonódásának hangsúlyozása fontosnak tekinthető, egyrészt mert Visky Juliánál is előtérbe kerülnek az Írás kommentárjai, másrészt mert az együtt írás párbeszéd nélkül nem jöhet létre.

A *Deltai haggada* olvasása során Visky Júlia írásának részleteit felismerve Nényuka szövegeit kapjuk. A legérdekesebbnek azon esetek tűnnek, amelyeknél az „emlékezők” külön-

böző individuumok mondatait applikálják, vagyis amelyeknél egy emlékezés, leírás még más individuum szólamát is magában foglalja. A szövegekben ugyanakkor végigfut az Írás egy-egy eleme, kiemelten Illés alakja és a hozzá kapcsolódó hagyományrészlet kerül a kötetbe, legfőképpen pedig a 1. Kir. 17. átiratai. Ez Visky Júlia *Három kereszt* kötetének hozadéka, hiszen az Illés-előkép, a hollóknak mint a túlélés eszközeinek, előmozdítóinak a felelőletése ott igen markáns. Ahogy az Írásban a hollók a megmentés, a továbbélés segítőiként vetítődnek elő (És a patakból lesz néked italod; a hollóknak pedig megparancsoltam, hogy tápláljanak téged ott. 1. Kir. 17.4.), és ahogy Visky Júlia *Három kereszt*-jében az Illés-történetre való utalásként említődnek a megmentők („Hitetlenkedésem ellenére jönni kezdtek a »hollók!«; „Isten »hollói« ide is eltaláltak, úgyhogy most nem szűkölködtünk, mint az elején.”; „Ahogy a »hollók« földi kenyerünket hozták száműzetésünk négy és fél éve alatt, úgy adta a Szentlélek naponta mennyei kenyerünket.” *Három kereszt*, 204., 223., 226.), úgy kerülnek a hollók a *Deltai haggada*-ba („Édesanya is azt szokta mondani, hogy hollók hoznak nekünk csomagot.” *Deltai haggada*, 8.). Az istenin keresztül, annak rendelése okán mennek Illéshez, illetve az anyához-gyerekekhez a

Koinónia, Kvár, 2011.

Az írás a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával készült.

hollók, a szerepük így a megmentendő életének fenntartása lesz, azaz a hollók a megmentés letéteményesei, az anyával-gyerekekkel együtt írják tovább az egyének életét azzal, hogy nem engedik őket meghalni. Az egyének így tovább élnek. Nényuka a családhoz tartozva hasonló szerepet tölt be, mint a hollók, amikor követve az anyát és a gyerekeket, élelmet visz nekik.

Az együtt írás másik, már említett vonulata a szövegek egy részleten belüli keveredése mellett az emlékezők váltakoztatása. Az emlékező pontos meghatározása nem is sikerül minden esetben, hiszen nem Nényuka mondatai kerülnek egymás mellé egyvégtében, csupán következtethetünk a beszélő kilétére. Amennyire biztosít a tipográfia az emlékező kiléte felől, annyiban el is bizonytalanít.

A kötet a párbeszédességet a szövegkép és kép-kép viszonylatban szintén remekül szemlélteti. Szabó Péter munkái közül bármelyiket ki lehetne emelni példaként. A 6. oldal ördögsekér-anyaga több szinten is utal a párbeszédességre. Az alatta futó szöveg a család ördögsekér általi elragadásáról beszél, azaz tulajdonképpen a család összes tagjának elviteléről és arról a félelemtől, hogy valaki kimarad. A kép ezt az elragadást úgy mutatja be, hogy érezteti a kiemelést annak összes negatív attribútumával, mellette viszont azt is, hogy egy alak vár, hogy a családdal lehessen. Ez az alak reméli,

nem szigetelődik el a családtól, azaz a párbeszéd lehetőségétől, vagyis nem fosztódik meg a családdal való kommunikációtól. Az alak emellett egy „emlékező” is lehet, illetve valaki, aki hallgatja a gyerek álmának ismertetését, hiszen itt egy álom elmeséléséről van szó. Ő az „emlékezés” vagy a mesélés folyamatának hála kívülről „tekint” az „ördögsekérré”.

A kép-kép párbeszédességét a kötet végén lévő név-, fogalom-, fényképtár és Szabó Péter munkái közötti viszony mutatja be. Ezt a 18. vagy 30. oldalon lévő munkák és a 39. és 47. oldalon található fényképek dialógusa példázza. Szabó Péter átírja, kiegészíti a fényképeket. Ezt oly módon teszi, hogy mind Szűcs Teri szövegeivel, mind a fényképekkel beszélget. A fényképeknél a Roland Barthes által hosszasan bemutatott *punctum*nak nagy szerepe van abban, hogy Szabó Péter mit emel ki a képből.² Nagy valószínűséggel a számára *punctum*ként működött. Ami őt a képben megragadja, azt írja tovább.³ A kötet befogadója számára a fotóknak és Szabó Péter munkáinak is létezik külön-külön *punctuma*. Emellett a képek párbeszédességére csakugyan felfigyelhet az olvasó.

A *Deltai haggada* című remek kiállítású kötet a megmenekítődést Nényuka alakjának középpontba emelésével, az együtt mondás, az együtt írás hangsúlyozásával beszéli el rendkívül sokrétűen.

Kovács Flóra

■ JEGYZETEK

1. Visky Júlia: Három kereszt. Koinónia, Kvár, 2007.
2. A kiemelés-eltakarás viszonylatában a térképpel is hasonló módon jár el, csak ott annyi megkötéssel, hogy a család történetéhez valamennyire mindenképpen igazodnia kell.
3. „Ebben a többnyire unáris térben olykor (sajnos, csak nagyon ritkán) fölfigyelek egy-egy »részletre«. Érzem, hogy ez a részlet azonnal megváltoztatja a kép olvasatát, már nem ugyanazt a fotót nézem, hanem egy újat, amely számomra értékesebb. Ez a részlet a punctum (valami, ami belém szúr, megfog).” In: Roland Barthes: Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról. Ford. Ferch Magda. Európa Könyvkiadó, Bp., 1985. 50–51.

A „TÖRTÉNET-ÍRÓ” DRÁMÁJA

Kövér György: A tizaeszlári dráma.

Társadalomtörténeti látószögek

■ „Nem. Nem francia, engedelmével belga!” – Ki ne ismerné Hercule Poirot alakját s híres „szürkeállományát”? Vagy Columbo elengedhetetlen kézmozdulatát, amint a fejéhez nyúl, majd magasba lendítve karját, kikészült „áldozatának” annyit mond: „Csak még egy kérdés.” Nos, aligha véletlen, hogy napjainkban ezek a figurák és a körjük szótt történetek népszerűbbek, mint valaha. Jól megírt, megfilmesített történetek ezek, tele izgalommal, rejtély körüli – lépésről lépésre haladó – nyomozással, amely mindig az apró, jelentéktelennek tűnő részletekből bontakozik ki s ölt egyre élesebb és élesebb formát.

Az ördög mindig a részletekben bújik meg – ahogy arra figyelmezteti többször is olvasóját Kövér György.¹ Bár az említett legendás nyomozókról szóló könyvek lapjain, filmek vásznain a rejtély mindig megoldódik a végére – van, hogy az elkövetőt már a történet elején ismerjük –, mégis sohasem az az igazán érdekes, hogy ki a gyilkos, hanem az odavezető út – ha az kellően izgalmas. Talán ezért is írhatja egyik helyen Kövér: „Ha valaki úgy éreznék, hogy romlik a krimi minősége, ne engem hibáztasson.”² Noha *A tizaeszlári dráma* végén, a krimikkel ellentétben nem tudjuk meg, hogy mi módon tűnt el a 14 éves cseléd-lány, Solymosi Eszter (a Tisza menti faluból, 1882 húsvétján), s hogy valójában mi lett vele (bár ebben utólag mindenki állást foglalhat a neki tetsző módon), mégis olvasás közben egy egész hajdan-volt világ tárul fel előttünk – és most ezt a legnagyobb tisztelettel írom – Kövér „nyomozó” jóvoltából.

Hogy sokáig nem nyúltak a tizaeszlári ügryhöz a történészek, annak alapvetően az a magyarázata, hogy mind Bary József, a vizsgálóbíró, mind Eötvös Károly, az egyik védőügyvéd, az eset után néhány évvel, különböző formában ugyan, de megírta emlékeit a „nagy per-

ről”, amely – ahogy azt Kövér György egy rádióinterjú kapcsán megfogalmazta – meglehetősen „lemerevítette a frontokat”.³ Mégis, társadalomtörténeti szempontból rendkívül szerencsés helyzettel állunk szemben, ugyanis a magyar történetben ez az első eset, amikor a tárgyaláson elhangzottakat gyorsírók rögzítették. Ez pedig azt a *páratlan* helyzetet eredményezi, olvasva a jegyzőkönyvet, hogy egy szóbeliségben élő 19. századi falut hallhatunk beszélni. Ezért döbbsent meg Kövér, amikor azt tapasztalta, hogy egyfelől a kortársakat a per kapcsán egyáltalán nem érdekelte Eszlár falu, másfelől hogy az említett „lemerevedés” miatt a történészek sem nyúltak ehhez a témához, ami kétségtelen erős ösztönző volt a mű megszületésében.

Talán illendő előre jeleznem, hogy a következő sorok nem az utóbbi időben gyakoribb „kivesező”, köztökődő, mindent tudó recenzió műfajának jegyében íródtak. Nem. Sokkal inkább leíró, bemutatató szándékkal fogtam tollat.

Különös, de elsőre azt hinnénk, hogy a tanúk meghallgatásából sokkal többet megtudhatunk a rejtélyről, ám ez épp fordítva áll. Alig valamit tudunk meg általuk Solymosi Eszter eltűnéséről, annál többet azonban arról, hogy miként éltek hétköznapjaikat, kiváltképp azon a bizonyos áprilisi szombaton, amikor Eszternek nyoma veszett. Így arra a kérdésre, hogy „mit cselekedett azon a napon?”, a tanúk padján Láncki József idős kisbirtokos azt válaszolta, hogy „Nem cselekedtem semmit, mert nyilallt az oldalam, csak ácsorogtam az udvaron.” Majd az újabb kérdésre, hogy „egész nap az udvaron volt-e vagy a szobában?” – azt válaszolta: „Az udvaron. A házban nem voltam, mert menyem tisztogatta, megszelgette.”⁴ De az óra nélküli falusi társadalom érdekes időmérési technikáiba is betekintést nyerhetünk, amikor az özvegy Fekete Jánosné a gyónásból hazaér-

kezvéen az időt 11 óra körülre becsülte, „mert a kéménybe is besütött a nap”.⁵

Bár kihallgatták a falu legtöbb mérvadó figuráját, ezek a jegyzőkönyvek mégis csak akkor válnak igazán beszédessé, amikor Kövér mögé néz a dolgoknak. Elővette a társadalomtörténészek által már régóta használt „szokványos forrásokat”, mint az anyakönyveket, az adójegyzékeket vagy a választási jegyzőkönyveket, sőt a kataszteri iratokat, térképeket, amelyeket – valljuk meg – egészen újszerűen használt. Ezeknek a forrásoknak a kombinálásával pedig rendkívül sokszínű, *életszerű* képet rajzolt a faluról és lakóiról.

Kövér érezhetően – de elmondása szerint is⁶ – arra törekedett még a kutatás kezdetén, hogy kísérletet tegyen a hagyományos történelmi diskurzusban gyökeret eresztett „rendi társadalom” és „osztálytársadalom” terminusok Eszlár szintű értelmezésére, s hogy segítségével megvilágítsa a per társadalmát. Így a könyv tartalomjegyzékére pillantva már könnyen érthetővé válik a struktúráról szóló fejezet szerepe. Hamar kiderül, hogy e makrotörténelmi fogalomrendszer, a nem létező entitásokból álló társadalmi szerkezet nem működik mikroszinten. Mi több, megközelítésével Kövér teljesen szétbombázza a „rendi osztálykonceptió” kontextusát. Nézzük, hogyan teszi ezt.

Elsőnek is ott van a taksás kisenemeség, amelyről mint csoportról senki sem beszélt a per közben. Bary és Eötvös is szinte mindenkit parasztnak néz a faluból. Jó példa erre Farkas Gábor falubíró esete, aki nemesi származású, jöllehet a falu egyik földbirtokosánál, Kállay úrnál volt szolgálatban (kliens).⁷ „Tanulságos, hogy a dunántúli armalista Eötvös milyen simán nem veszi észre benne a szabolcsi taksás nemes származékot, de ebben nem különbözött egy szemernyit sem az északkeleti végekről eredő Bary József vizsgálóbírótól, aki legfeljebb anyai ágon volt agilisnek tekinthető.” Majd így folytatja: „Valami hiba lenne ezzel a lokális nemességgel, hogy kívülről mindenki leparasztozhatja? Vagy a térbeli hierarchiának ezen a szintjén a rendi szempont mégsem járta át az országos társadalmi percepciót?”⁸

Aztán ott van a helyi „zsidó társadalom”, a másik tanulságos szál, ami nehezen illeszthető a rendi nézőpont látószögébe. Elég elterjedt az a megközelí-

tés, hogy 1848 előtt a zsidókról mint renden kívüli csoportról szokás beszélni. Az eszlári források azonban lehetővé teszik, hogy más szempont szerint, tehát nem a rendi állásuk (vagyis a foglalkozásuk, a vagyonuk) alapján is megvizsgálhassa őket a történész. Ehhez nyújtott többek között segítséget az 1848 előttről származó tűzkárbiztosítási iratanyag, amiből kiderült, hogy például a haszonbérelő Lichtmann Móricnak ugyan nem volt saját háza, mégis vagyonra meghaladta a 21 ezer váltóforintot, amelynek közel háromnegyedét a „szeszgyári rézeróművek” (a szeszfőzde berendezése) adta.⁹ De eredményre vezető az is, ahogyan Kövér az 1870-es kataszteri térképeket arra használja fel, hogy a helyi zsidóság térbeli differenciálódását rögzítse. Következtetése igen éles: „Ófaluban a hagyományos forgalmi gócpontokat foglalták el, Újfaluban azonban újkori kolónusként viselkedtek, s egyáltalán nem szegregáltak telepedtek meg. Házaik nemcsak az újfalusi gazdaságon terpeszkedtek, hanem szerényen a szélső zsellérporták között is meghúzódtak. Tótfaluban [Tiszaeszlár már említett ó- és újfalusi része közötti falurészen pedig] eredetileg beérték a szakrális hely megépítésével.”¹⁰ Mindezt egybevetve jól látható, hogy a rendi kategorizálás nem passzol az egykor volt életformákhoz. Ha tehát a rendi társadalom látószöge megdőlt Eszláron, vajon mi a helyzet az osztálytársadalom koncepciójával?

Kövér – egyébként rá jellemző módon – az osztályt teljesen pragmatikusan fogta föl, miszerint az osztály az osztályozáson alapul. Így nekilátott a rendelkezésre álló források alapján a falusiak választójog, földbirtok és adók szerinti osztályozásához. Ahol lehetett, ott manuálisan, ahol nem, ott klaszteranalízis segítségével végezte el a műveletet. Végül a kapott eredményeket nem próbálta egymással harmonizálni. Maradt a többoldalú, többdimenziós osztályozás utáni pillanatfelvétel, amiben az eszlári társadalom egy nagyon szélsőségesen tagolt, viszont a zömében egy nagyon differenciálatlan csoport képét mutatta. Ahogy írja: „Természetesen egy kvantitatív elemzésben végső soron a falszifikáció is hasznos tudás.”¹¹ Tehát mind a rendi, mind az osztálytársadalom szempontú megközelítés alkalmatlanná vált arra,

hogyan azon keresztül mutassa be Kövér a per társadalmát.

Ekkor úgy dönt, hogy beemeli a társadalmi dráma koncepcióját (az antropológiából), s megpróbál a helyi konfliktusokon keresztül, utólag (?) konstruált struktúrákat megragadni működésük közben. A különböző „konfliktusprizmák” fénytörésében más és más csoportok körvonalazódtak; e csoportokkal (mélyebb struktúrákkal) pedig már valóban beszélő viszonyba lehetett hozni a per társadalmát. Két ilyen vizsályt emelek most ki, amelyek valódi összekötő szálként jelenhettek meg: egyfelől az egyházi iskolák ügyét az 1870-es évek második feléből, másfelől az 1882-es bíróválasztást, s ezek közül is csak az előbbit érintem röviden.

Az 1876-os árvíz után a falu vezetése úgy döntött, hogy az anyagi gondokkal küzdő három helyi tanítót saját költségvetéséből megsegíti. A döntéshozó testület egyik virilis tagja, aki ekkoriban az izraelita hitközség előjárója is volt, Lichtmann Jakab bérlő (a korábban említett L. Móricfia) nem támogatta a határozatot, mivel a zsidóktól a református hitközség eleve több tandíjat szedett, mint a református nebulók szüleitől, arra hivatkozva, hogy nem járulnak hozzá az iskolák fenntartásához. Lichtmann azonban nem érte be ennyivel, s panasszal fordult a megyei közgyűléshez, amely ezek után kénytelen volt helyt adni a tiltakozásnak. Az ügy még évekig elhúzódott; viszont tény, hogy az eset felekezeti konfliktusként (is) értelmezhető.

De nemcsak ilyen „dramatikus konfliktusok”, hanem bizonyos értelemben „strukturális konfliktusok” is működtek ekkor Eszláron. Az összehasonlítható eredmények viszonylatában „hajmeresztően” kedvezőtlen birtokmegosztási viszonyok uralkodtak a településen: a birtokosok 86 százaléka a földeknek alig több mint 2 százalékaival rendelkezett csupán. „Itt mintha már az indulásnál hiányoztak volna mind a lesüllyedésnek, mind a polarizálódásnak az esélyei.”¹² Később elhangzik a kérdésbe zárt sommás megállapítás: „Mert hiszen mi is veszhetne el ilyen gyenge közép felmorzsolódásával?”¹³ Ez tehát az egyik konfliktusmező. A másik, hogy Eszlár a Tisza kanyarulatában feküdt, amit rendszeresen, nagyjából évtizedenként előtört a folyó; az ezzel kapcsolatos szoron-

gás pedig „mindig a teljes megsemmisülés fenyegetését hordozta”.¹⁴ S van még egy fontos feszültségpont: az, hogy a „jobbágyfelszabadítás után az eszlári háttér szinte minden nagyobb tagja bérlők kezére került. A katolikus Kállayakét keresztény, a református Bánffyakét pedig zsidó bérlők vették haszonbérbe.”¹⁵ Az utóbbiak – érvel a rádióinterjú során Kövér – ugyan „nem viselkednek bérlőként (lényegében) felekezeti másképp, mint egyik s másik, de a konfliktus egy részét magukra vonják”.¹⁶

Az eddigiek alapján elmondható, hogy a felidézett konfliktusok – amelyeket a „nyomozás” előtt nem ismertünk –, ha nem is közvetlenül, de közvetett módon mégiscsak megágyaztak a későbbi pernek s az azt megelőző vizsgálatnak. Amíg e konfliktusmezőkben felsejlett néhány mélyebb struktúra, átszűrődött a működő („érdek”) csoportok sokszínűsége, addig lehetővé vált a dráma néhány szereplőjének ideáltipikus leírása is.¹⁷ Jól láthatóan az utóbbi években Kövér György érdeklődése az ágencia felé fordult, ami *A főszereplők* című fejezetben a legteljesebb formában ölt alakot,¹⁸ ahol az Onody, a Lichtmann, a Farkas, a Papp, a Solymosi s a Scharf család nyomába ered. Hatalmas forrásmennyiséget mozgog meg Kövér, időt és fáradságot nem kímélve, ami egyébként jellemző a mű egészére is. Iskolapéldája ez az alapos történelmi munkának. Ízelítőül a Solymosi család „drámájának” mozzanataiból idézek: „Hogy Solymosi János és Jakab Mária [Eszter szüleinek] ígéretes frigyéből végül miért nem az lett, amiben az ifjú pár eredetileg reménykedett, annak sokféle magyarázatát összekeresgélhetjük. Szerepet játszott ebben az 1855-ös árvíz után telepített Újfaluba költözés s az ottani telekjuttatással, házépítéssel vállalt terhek. Az egész Eszlárt sújtó magas csecsemő- és gyermekhalandóság Solymosiékat sem kímélte.” Az özvegy Solymosiné később elmesélte, hogy „ifjú házaspár helyett annak öccse, István ment el katonának, ám amikor ez kitudódott, Solymosi Jánost bebörtönözték, s több mint egy évet töltött a nyíregyházi és a debreceni tömlöcökben. Szabadulása után pedig hamarosan betegeskedni kezdett.”¹⁹ Sokatmondó az, ahogyan Solymosiné hetente háromszor járt be Nyíregyházára fogva tartott férjéhez, „sokszor olyan időben, hogy még a

kutyát is megsajnálta volna az ember”. Az „isten tudja csak, milyen nehéz volt három kis gyermeket [férj nélkül] tartani”²⁰ – derül ki a lábjegyzetbe vett elbeszélésből. (Aki kedvet kapott, hogy kézbe vegye a művet, hadd jelezzem, Kövérnél kötelező lábjegyzetet olvasni!)

Ezzel lényegében az V. fejezet végére értünk. A könyv eme első 330 oldalára, vagyis az akadémiai doktori értekezés-ként benyújtott s megvédett részre vonatkozó, bírálóbizottságtól eredeztethető ajánlás szerint: „A disszertáció, egy történetírásunkban egyedülálló módon rendkívül mélyre fűrő mikro-társadalomtörténeti vizsgálódás, meghatározó hozzájárulás a modern magyar társadalom történetének újraértelmezéséhez, a rendi és polgári társadalmak közötti átmenet megvilágításához.”²¹ Lényegében erre épül az ismert tisztaeszlári ügy (nyíregyházi per) újraértelmezése Kövérnél. (Az elvégzett munka grandiózuságát mutatja, hogy a háromnegyed ezer oldalas mű felhasznált forrás- és irodalomjegyzéke 756 tételből áll. A főszöveghez 2685 lábjegyzet, 87 ábra, kép s térkép, illetve 94 táblázat tartozik. Itt említeném meg azt a kiadó felé megfogalmazott aprócska megjegyzésemet is, hogy bár érteni vélem, miért került egybeszerkesztve, egy kötetbe a mű két része, mégis az újabb kiadásnál megfontolandó lehetne a két kötetben történő olvasóbarát kiadás – s akkor talán nem zsidbadna el lépten-nyomon a csaknem másfél kilogramm súlyú könyvet tartó kéz.)

A krimi csak most kezdődik.

A következő fejezet, *Az „inkriminált ügy”* már egy egészen eltérő módszertani sajátosságot hordoz magán, ami aligha tekinthető másnak, mint filológiai aprómunkának. A szövegek alapos, több lehetséges kontextusba is beleállított elemzése után Kövér – a rá oly jellemző módon – megmarad az olvasót is könnyen bűvöletbe vonó többértelműség mezején, természetesen úgy, hogy semmilyen jelentést nem akar rövidre zárni. Tudniillik azok többnyire nyitva maradnak. Ahogy előrehaladunk, ha tetszik, mélyebbre és mélyebbre jutunk az ügy sűrűjébe, ezek a nyitva maradt „értelmezések” a figyelmes olvasóban sajátos, némi túlzással, végtelen kombinációban állhatnak össze egymással. Mindenki megalkothatja – persze Kövér vezetésével – a saját történetét, ami újabb dimen-

ziót ad a műnek és magának az eszlári ügynek, amit a következő részlet kellően illusztrál.

Órákkal Eszter eltűnése után, amikor a keresésből Solymosiné (testvérével együtt) hazafelé menet beszédbe elegyedett a zsidó egyházfival, Scharf Józseffel s nejevel, történt az, hogy a zaklatott asszonynak Scharf azt találta mondani: „Ne nyugtalanodjék leánya elveszte fellett, az bizonyosan elő fog kerülni, mivel máskor is történt már az, hogy keresztény gyermek eltűnése miatt a zsidókat gyanúsították.”²² Úgy tűnik, Scharfnak komoly szerepe volt ezzel az óvatlan kijelentéssel a vérvád kialakulásában. A történész számára itt az ördögi apró részlet: az „is”, amit legalább kétféle módon értelmezhetünk. Egyfelől elképzelhető, hogy Eszter eltűntének gyorsan terjedő hírére már akkor valakik fölvetették, hogy a zsidók keze lehet a dologban; ezért mondhatta (erre reagálva) Scharf azt az „is”-t. Másfelől az sem kizárt, s Kövér inkább hajlik a következő értelmezés felé, hogy az „is” Scharf fejében van (ugye), tehát hallott korábban a nánási esetről, és most *is* attól fél, hogy rájuk fogják majd. – Ki az, aki el tudná dönteni, hogy melyik is az igazi „is”? A történet úgy folytatódik, hogy másnap hajnalban Solymosiné arra ébredt, hogy – mit is mondott a Scharf? Úgy tűnik, Solymosiné fejében is volt valamiféle referencia, de azt mégis a Scharf által mondottak hívták elő.

Innentől az elbeszélés fő motívumába kisebb részek épülnek be hét alkalommal *Performerek* alcímmel, ahol az ügy során jelentős szerepet játszó, olyan, eddig még külön be nem mutatott szereplők kapnak helyet, mint a „törvényesség őrei Szabolcsban (a törvényszéki elnök, a vizsgálóbíró, a csendbiztos), az eszlári papok, az újságírók, a védők, az orvosok, a köz- és magánvádlók s végül a gyorsírók.

Az ügy menete Eszter eltűnése után két hónappal új irányt vett. Tiszadadánál kifogtak a folyóból egy „olyasforma” holttestet, amiről sohasem bizonyosodott be, hogy Eszteré volt. Érdekes mozzanat, amikor a holttest azonosítására Solymosiné többedmagával a helyszínre érkezett. Voltak, akik felismerni vélték Esztert, s voltak, akik nem – az utóbbiak közé tartozott az eltűnt lány édesanyja is. Elvonatkoztatva attól, hogy

Eszter-e a holttest vagy sem, felmerül a kérdés – mi motiválhatta Solymosinét abban, hogy ne azonosítsa lányaként a testet. (Az most egy másik kérdés, hogy az újabb exhumálás során megállapították, aligha lehetett felismerhető állapotban egy kéthónapos vízi hulla.) S ezen a ponton egészen közelről szemlélhetjük Kövér sajátos, a kortársakéval szembe-menő gondolatmenetét. Elfogadhatatlannak tartja azt a „barterügyletszerű értelmezést”, miszerint „Solymosiné megrögzött érdekesember” volt, akinek a védelem logikája alapján „tanácsadók verték a fejébe, hogy leányán már úgysem segíthet, viszont a kapott segélyektől megfosztja magát, ha felismeri a holttestben a leányát”. Számot kellett vetnie – Kövér szerint – az özvegynek azzal, ha felismeri a holttestben a leányát, akkor egyfelől a vérvád (mivel e hullának a nyakát a váddal ellentétben nem metszették el) összeomlik, másfelől ebben az esetben szembesülnie kellett volna a lány elszökésének, öngyilkosságának a valószínűségével, ami „súlyos erkölcsi teherként nehezedik Eszter megítélésére. Nem lehetséges, hogy a megtagadással épp ettől a folttól próbálja megszabadítani leánya emlékeit? S vajon valóban ő választott-e a lehetőségek közül?”²³

A dráma újabb vonása: ha Onódy Géza valamiféle játékmesterként (?) értelmezhető a történetben,²⁴ akkor – csak a többértelműség kedvéért – Kövér maga is játékmester, e dráma írója. Tudniillik a dadaí hulla története könnyen abba az irányba tereli az olvasót, hogy azt higgye, Solymosi Eszter vízbe fulladt. Igen ám, de ezzel a többszólamúság is veszít valamelyest varázsából. Hogy ezért vagy sem – amire éppen volna tippünk –, Kövér újrainyítja a kérdést. Pontosabban: szorososan a történet után illeszt egy apró, de annál mesteribb fejezetet arról, hogy ha nem a zsidók veszejtették el Esztert, és az sem biztos, hogy a megtalált holttest az övé, akkor miért nem látta, láthatta senki, amikor a hazafelé vezető úton eltűnt – elvonatkoztatva most attól, hogy nyilván azért tűnhetett el, mert senki se látta. Az értelmezés újabb dimenziója nyílik ezzel, amikor az alcím szerint *Eszter lábnymai* után eredünk. E ponton összefut egymással Kövér tollában a földrajz, a kartográfia és a „valószínűségszámítás”. „Pusztán logikai alapon nyugszik tehát feltételezésünk, mégis

nehezen cáfolható: Solymosi Eszter akár önszántából, akár mások által elragadva leginkább Tiszalök felé hagyhatta el a települést feltűnés nélkül. Persze ha így történt, akkor is kérdés marad, hogy miért vitte volna magával a festéket [amelynek vásárlásával megbízták]. Miért nem várta meg a gazdaasszonya által megígért 5 forintot, s azzal a zsebében próbál szerencsét a löki, a szentmihályi vagy tokaji vásár amúgy is tervbe vett meglátogatásakor? De nem zárhatjuk ki, hogy nem előre elhatározott szándékkal ment világgá, s csak Újfaluba hazafelé tartva érlelődött meg benne az elhatározás. Ám akkor hogy lehet, hogy a nővére, aki a tanúk szerint utoljára beszélt vele, semmit sem vett észre ebből? Az mindenesetre tény, hogy legközelebbi hozzátartozóitól nem búcsúzott el.”²⁵ Végül az érvelés így zárul: „Szerencsére a történésznek nem kell ítélnie. Nyugodtan megmaradhatunk a legkevésbé cáfolható valószínűségek világában.”²⁶

A könyv számos apró fordulatot tartogat még, amelynek felfedezését meghagyom az olvasónak. Már csupán arra szeretnék utalni, hogy a hosszas szövegelemzések után a per azért Kövérnél is az ítélethirdetéssel zárul. Ezzel a mikro-történelem világából a könyvet továbbolvasva újabb dimenziókba váltunk, ahol a látószögek kinyílnak, s a fókuszpontok részről részre messzebb kerülnek az ügytől. Az utolsó, *A reakció rádiuszai* címet viselő fejezetben – ha az *Epilógust* nem számítjuk – az eszlári eset „következményeit”, „hatásait” vizsgálja a szerző (távolodó) koncentrikus körökben. Előbb a Szabolcsban 1883 végén zajló megyei tisztújításba, majd az 1884 tavaszán-nyarán tartott képviselőválasztásokba, végül a „nemzetközi” antiszemitizmus szerveződésébe nyerhetünk betekintést. Eközben megismerkedhetünk a virilis jegyzékek újabb forráskritikájával vagy az utcai zavargások tér- és időbeli terjedésével, azok mozgatórúgóival – kimutatva, hogy nemcsak az antiszemitizmus működött a háttérben mint kiváltó szál. Kövér ezen a ponton megfogalmazza, hogy „Nem úgy állt az összefüggés, hogy ahol antiszemítát választottak, ott nem tör ki zavargás, hanem inkább fordítva, ahol komolyabb utcai rendbontásokra került sor, ott ez is elriasztóan hatott a kétségtelenül többségében rendpárti választópolgárokra”. Hogy „közben ilyenkor a morális korlá-

tok fellazultak, az sem csak a propaganda, de nem is csak az etetés-ítatás következménye volt, hanem az *alkalmilag politikailag aktivizálódó választójogon kívül rekedtek színrelépésének* is betudható”.²⁷

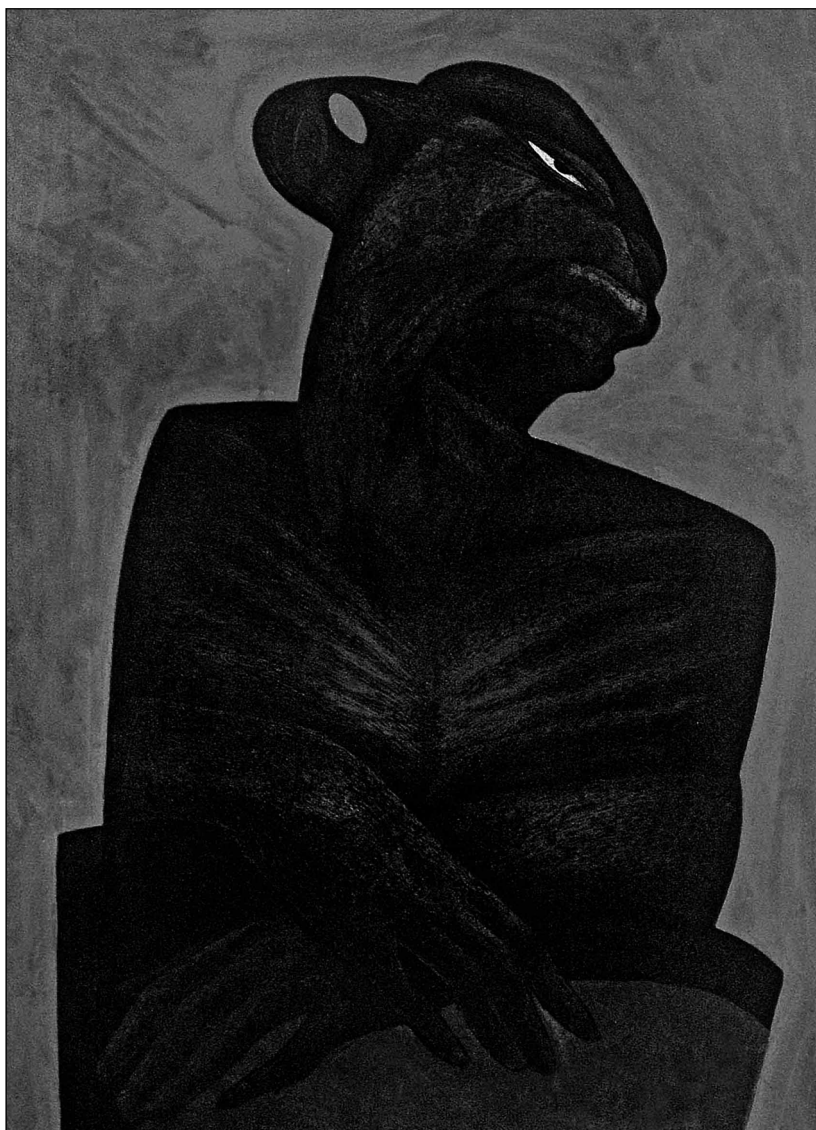
S hogy miért éppen Tiszaeszlár? – mert e mellett azért csak nem mehetünk

el. Talán az eddigiekből is sejthető, hogy milyen választ tartogat könyvében Kövér a kitartó, figyelmes olvasónak. Végül nem tudom, mások hogy vannak vele, de én szívesen olvasnék mondjuk egy Kövér-regényt is.

Szilágyi Zsolt

■ JEGYZETEK

1. Kövér György: A tisztaeszlári dráma. (A továbbiakban Kövér 2011.). 2011. 705.
2. Kövér 2011. 432.
3. „Várkonyi Benedek Kövér György történésszel beszélgetett a tisztaeszlári perről.” Magyar Rádió 1, Esti tudomány c. rovat, 2010. június 25. (A továbbiakban: Kövér 2010.) <http://www.mr1-kossuth.hu/hirek/radio-100723/a-tisztaeszlari-drama-%E2%80%93-tarsadalomtorteneti-latoszokek.html> (Letöltve: 2011. június 26.)
4. Kövér 2011. 300.
5. Kövér 2011. 347.
6. A társadalomtörténet „refigurációja”, avagy eltűnt főszereplők nyomában – a tisztaeszlári kutatás tanulságai. Kerekasztal-beszélgetés Kövér Györggyel; moderátor: Valuch Tibor. (A továbbiakban: Kövér 2009.) Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék Társadalomtörténeti Műhelye és a Történelmi Intézet Történelmi Doktori Programja közös rendezvénye. Debrecen, 2009. november 26. (A hangfelvétel a szerző tulajdona – Sz. Zs.)
7. Kövér 2011. 290.
8. Kövér 2011. 291.
9. Kövér 2011. 94. és 273.
10. Kövér 2011. 98.
11. Kövér 2011. 135.
12. Kövér 2011. 114.
13. Kövér 2011. 115.
14. Kövér 2011. 199.
15. Kövér 2011. 177.
16. Kövér 2010. 11:19–11:52 mp. szakasz.
17. Kövér 2009. 22:08–23:36. mp. szakasz.
18. Erre vonatkozólag lásd Kövér műveinek bibliográfiáját: A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Szerk. Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla. Századvég Kiadó, Bp., 2009. 593–602. Ennél az összeállításnál frissebb, 2010-es publikációkat is tartalmaz az ELTE BTK Történelem Szakos Portálja: <http://tortenelemszak.elte.hu/intezet/gazdtars/kover.html>
19. Kövér 2011. 307–308.
20. Kövér 2011. 308. (249. lábjegyzet)
21. <http://mta.hu/cikkek/mta-doktora-oklevelet-vettek-at-2010-december-1-jen-126340#Kover>
22. Kövér 2011. 351. (Kiemelés – Kövér György.) A szöveget Solymosiné elbeszélése alapján idéztük.
23. Kövér 2011. 470–471.
24. Kövér 2011. 531.
25. Kövér 2011. 507.
26. Kövér 2011. 508.
27. Kövér 2011. 677. (Kiemelés – Sz. Zs.)

ABSTRACTS

Zoltán Gregus

■ ***What is Going on Within the Belly of the System?***

Keywords: *Camorra, Garrone Matteo, Saviano Roberto, mafia*

By analysing Matteo Garrone's award-winning movie about the Camorra, the author argues that the movie has its very own means to suggest how the world of fear actually functions for those involved in the 2004/2005 gang wars of the Naples region. By the movements of the camera, and the evolution of the plot the viewer feels very much involved into the specific context, not having an "outside" spot from where every aspect can be wholly explained, and therefore those who see the film are more likely to be involved in the plot through their emotions than through sophisticated argumentations.

László Péter

■ ***Atypical or Post-Global Terrorism?***

Keywords: *Breivik, social change, classical terrorism, new terrorism, post-global terrorism*

The article deals with the typical forms of terrorism apropos of the Norwegian Breivik affair. The author proposes a possible theoretical and empirical framework in order to interpret the Breivik affair. The question is: are we dealing with an atypical form of terrorism or a new – maybe post-global – terrorism is born? The terrorism as a social problem is embedded in social processes, strongly connected with

the social change; if new Breiviks will rise, the answer could be yes.

Pál Tamás

■ ***The Good Police: a Utopia about a Public Service***

Keywords: *crowd management, mediation, policing, protest, public order*

The author explores the transformations of the ideas about the social function of the police in the recent global context. Theories about "crowd management" and about the term 'policing' are discussed and placed within the Central and Eastern European context. In a social space where the amount of 'private' spaces increased radically during the past decades, new forms of policing should be implemented, and the police has to transfer some of its former responsibilities to other private or national security forces.

Imre Ungvári Zrínyi

■ ***The Culture of Fear and the Self-Interpreting Man***

Keywords: *fear, phenomenology, theory of the emotions*

The article contextualises the contemporary ideas about 'fear' within a psychological and philosophical framework where theories of Martin Heidegger, Jean Paul Sartre and others are discussed. A typology of fear is offered where the possible social functions of this emotion are discussed besides the main types of its 'origin'. The term 'culture of fear' is proposed to describe the recent situation of mankind in the globalised context.

SZÁMUNK SZERZŐI

- Balázs Imre József** (1976) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, főszerkesztő, Korunk, Kolozsvár
- Budiu, Laura** – pszichoterapeuta, Román Gyermek- és Családvédelmi Alapítvány, Kolozsvár
- Degenfeld Sándor, gróf** (1922) – közgazdász, München
- Demény Péter** (1972) – költő, szerkesztő, Látó, Kolozsvár
- Farkas Ibolya** (1939) – színművész, PhD, ny. egyetemi tanár, Színművészeti Egyetem, Marosvásárhely
- Fazakas Barna** (1976) – képzőművész, Leuven
- Gherman, Silviu** (1975) – pszichoterapeuta, Kolozsvár
- Gregus Zoltán** (1973) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, Kolozsvár
- Hanula Zsolt** (1980) – újságíró, Dunakeszi
- Keszeg Anna** (1981) – irodalomtörténész, PhD, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár
- Kovács Ágnes Melinda** (1977) – tudományos kutató, PhD, Kognitív Fejlődéslélektani Kutatóközpont, CEU, Budapest
- Kovács Flóra** (1982) – doktorandus, SZTE, Szeged
- Krusovszky Dénes** (1982) – költő, szerkesztő, Budapest
- Magyar Nándor László** (1960) – egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, Kolozsvár
- Mattis Teutsch László** (1976) – pszichoterapeuta, DGASPC, Kolozsvár
- Murádin Jenő** (1937) – művészettörténész, ny. egyetemi oktató, Kolozsvár
- Mureșan, Adelina** (1983) – pszichoterapeuta, Estuar Alapítvány, Kolozsvár
- Nagy Miklós Kund** (1943) – főszerkesztő, Népiújság, Marosvásárhely
- Papp-Zakor Ilka** (1989) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Péter László** (1973) – szociológus, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár
- Plesek Zoltán Ákos** (1978) – doktorandus, BBTE, pszichoterapeuta, Kolozsvár
- Szilágyi Zsolt** (1980) – doktorandus, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem
- Szöke László** (1970) – újságíró, Magyar Nemzet, Budapest
- Tamás Pál** (1948) – szociológus, MTA Szociológiai Intézet, Budapest
- Téglás Ernő** (1974) – tudományos kutató, PhD, Kognitív Fejlődéslélektani Kutatóközpont, CEU, Budapest
- Ungvári Zrínyi Imre** (1960) – egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
- Wayne, Valerie** (1945) – Professor Emerita, PhD, University of Hawaii at Manoa, Honolulu
- Zsigmond Andrea** (1978) – kritikus, tanársegéd, BBTE, Kolozsvár

Támogatók

MINISTERUL CULTURII
SI PATRIMONIULUI NATIONAL

„Napjainkban a világméretű folyamatok és a szűkebb régiókra jellemző társadalmi átalakulások nyomán nemcsak személyes életünkben és közvetlen környezetünkben sokasodtak meg a félelemkeltő események, hanem a média révén közel jutottunk a félelem egyfajta általánossá vált kultúrájához is. Olyan hétköznapi világszemléletről van szó, amely az élet valamennyi eseményét a fenyegetettség egyetemes, »koherens rendszerébe« próbálja beilleszteni. Az így szövődő, reális félelmeket magába foglaló, ám koherenciára törekvésében mégis irreális világszemléletben helyet kapnak egymás mellett a pénzügyi-gazdasági válság lesújtó tényei, a növekvő szegénység és munkanélküliség, az autoritárius és populista politikák rafinált agresszivitása, az egyre nagyobb számban letelepedő és egyre különbözőbb problémákat hordozó »idegenek« és a meg-megújuló nacionalizmusok latens fenyegetése csakúgy, mint a bűnözés egyre gyakoribb jelenléte a mindennapi életben, a leszámolásokról, halálos járványokról, terrortámadásokról, ökológiai és atomkatasztrófákról érkező hírek.”

(Ungvári Zrínyi Imre)

ISSN 1222 8338

4 LEI • 500 FT

CULTURA FRICII
THE CULTURE OF FEAR